

Джек Лондон

Желязната пета

ПРЕДГОВОР

Записките на Ейвис Евърхард не може да се смятат за достоверен исторически документ. Историкът ще открие в тях много грешки, ако не в излагането на фактите, то в тяхното тълкуване. Минали са седемстотин години и събитията от онези времена и взаимната им връзка – всичко, в което авторката на тези мемоари се е ориентирала трудно, – за пас вече не представляват никаква загадка. На Ейвис Евърхард ѝ е липсвала необходимата историческа перспектива. Онова, за което е писала, я е засягало твърде близко. Нещо повече – тя е била в самия водовъртеж на описваните от нея събития.

И все пак като документ Евърхардовият манускрипт представлява за нас огромен интерес, макар и в него работата да не е минала без едностранчиви съждения и преценки, породени от пристрастието на любовта. Ние отминаваме с усмивка тези заблуждения и прощаваме на Ейвис Евърхард възторжеността, с която говори за мъжа си. Сега ние знаем, че той не е бил такава исполинска фигура, нито пък е играл в събитията на онова време такава изключителна роля, както твърди авторката на мемоарите.

Ърнест Евърхард е бил бележита личност, но все пак не дотолкова, доколкото го е смятала жена му. Той е принадлежал към многобройната армия герои, служили самоотвержено на делото на революцията в целия свят. Но Евърхард е имал и свои лични заслуги в областта на разработката на философията на работническата класа и пропагандирането ѝ. Той я наричал „пролетарска наука“, „пролетарска философия“, като по този начин проявявал известно тесногърдие във възгледите си, което по онова време не е могло да се избегне.

Но да се върнем към мемоарите. Най-голямото им достойнство се крие в това, че възкресяват за нас атмосферата на онази страшна епоха. Никъде другаде не ще намерим тъй ярко изобразена психологията на хората, живели през бурния период между 1912 и 1932 година, тяхната ограниченост и слепота, техните страхове и съмнения, моралните им заблуждения, необузданите им страсти и нечисти помисли, чудовищния им егоизъм. За нас е трудно да разберем това в нашия разумен век. Историята твърди, че е било така, а биологията и психологията ни обясняват защо. Но нито историята, нито биологията, нито психологията могат да възкресят пред нас този свят. Ние допускаме съществуването му в

миналото, ала той остава чужд за нас, ние не го разбираме.

Това разбиране се поражда у нас, когато четем Евърхардовия манускрипт. Ние сякаш се сливаме с действащите лица на тази отзвучала световна драма и заживяваме с техните мисли и чувства. И ние не само разбираме любовта на Ейвис Евърхард към героичния ѝ спътник, а долавяме заедно с Евърхард заплахата на олигархията, надвиснала като страшна сянка над света. Виждаме как властта на Желязната пета (сполучливо име, нали?) заробва човечеството и заплашва да го смачка.

Между другото от този манускрипт научаваме, че автор на наложилия се термин „Желязната пета“ е бил на времето си Ърнест Евърхард – доста интересно откритие, което хвърля светлина върху един въпрос, неизяснен още достатъчно от историята. Смятало се е, че терминът „Желязната пета“ се среща за първи път у малкоизвестния журналист Джордж Милфорд в брошурата „Вие сте роби!“, излязла през декември 1912 година. Никакви други сведения за Джордж Милфорд не са стигнали до нас и само в Евърхардовия манускрипт бегло се споменава, че Милфорд е загинал по време на Чикагското клане. По всяка вероятност той е чул този израз от устата на Ърнест Евърхард – най-вероятно в някоя от речите му по време на предизборната кампания през есента на 1912 година. А самият Евърхард, както узнаваме от манускрипта, го е употребил за първи път на една вечеря у частно лице още през пролетта на 1912 година. Именно тази дата следва да се признае за достоверна.

За историка и философа победата на олигархията ще остане завинаги неразрешима загадка. Смяната на историческите епохи се обуславя от законите на социалната еволюция. Тези епохи са били исторически неизбежни. Настъпването им е могло да бъде предсказано със същата сигурност, с каквато астрономът изчислява движението на звездите. Това са неизбежни етапи в системата на еволюцията. Първобитният комунизъм, робовладелското общество, крепостното право и наемният труд са представлявали необходими стъпала на общественото развитие. Но би било смешно да се твърди, че господството на Желязната пета е било също такъв необходим етап. Ние сега сме склонни да смятаме този период за някакво случайно отклонение или възвръщане към жестоките времена на тиранското самовластие, което в зората на историята е било също толкова закономерно, колкото случайно е било сетне възтържествуването на Желязната пета.

Лош спомен е оставил за себе си феодализмът, но и тази система е била исторически оправдана. След провала на такава мощна централизирана държава като Римската империя настъпването на феодалната

епоха е било неизбежно. Но същото не може да се каже за Желязната пета. За нея няма място в закономерния развой на социалната еволюция. Нейното идване на власт не е било исторически оправдано и необходимо. Ние виждаме в нея по-скоро някаква чудовищна аномалия, исторически куриоз, случайност, мистерия, нещо неочаквано и немислимо. Нека това послужи като предупреждение за онези припрени политици, които с такава увереност разсъждават за обществените процеси.

Капитализмът е бил смятан от социолозите на онези времена за кулминационна точка на буржоазната държава, за узрял плод на буржоазната революция и ние в наше време можем само да се присъединим към това определение. Веднага след капитализма е трябвало да дойде социализмът – това са твърдели дори такива изтъкнати представители на враждебния лагер като Хърбърт Спенсър. Очаквало се е, че върху развалините на користолюбивия капитализъм ще порасне цвете, откърмено от столетията – братството на хората. Вместо това за наше учудване и ужас, а още повече за учудването и ужаса на съвременниците на тези събития, узрелият за разкапване капитализъм дал живот на още една чудовищна издънка – олигархията.

Социалистите от началото на двадесети век твърде късно открили настъпването на олигархията. А когато се сепнали, олигархията вече била налице – като факт, записан с кръв, като жестока, кошмарна действителност. Но по онова време според казаното в Евърхардовия манускрипт никой не е вярвал в дълговечността на Желязната пета. Революционерите смятали, че да я свалят е въпрос на няколко години. Те са разбирали, че Селското въстание е пламнало стихийно, а Първото въстание е избухнало твърде рано. Но никой от тях не разбирал, че и Второто въстание, добре подготвено и напълно назряло, било обречено на същата несполука и на още по-голям разгром.

Изглежда, Ейвис Евърхард е писала записките си по време, предхождащо Второто въстание, затова в тях не се споменава нито дума за злополучния му край. Няма съмнение също и в това, че ги е писала с надеждата да ги обнародва веднага след свалянето на Желязната пета и по този начин да отдаде дължимата почит на паметта на загиналия си мъж. Но тогава настъпила катастрофата и когато се е готвила да бяга или предвидяла задържането си, тя е скрила записките в хралупата на стар дъб в Уейк Робин Лодж.

По-нататъшната съдба на Ейвис Евърхард не е известна. По всяка вероятност тя е била екзекутирана от наемниците, а по времето на Желязната пета никой не е държал сметка за жертвите на многобройните

екзекуции. Едно може да се каже със сигурност: когато е слагала ръкописа в скривалището и се е готвила за бягство, Ейвис Евърхард не е подозирала какъв страшен разгром ще претърпи Второто въстание. Не е предвиждала, че криволичещият и труден път на общественото развитие ще наложи през последвалите триста години и Трето, и Четвърто въстание, и много други революции, удавени в море от кръв – докато работническото движение не завоюва най-сетне победа в целия свят. На нея и на ум не ѝ е идвало, че нейните записки, дан на любовта ѝ към Ърнест Евърхард, ще лежат цели седем столетия в хралупата на вековния дъб в Уейк Робин Лодж, без да ги докосне човешка ръка.

АНТЪНИ МЕРЕДИТ¹

Ардис

27 ноември 419 г. от ерата на Братството между хората

---

1. *Антъни Мереди*, според замисъла на Лондон, е човек от XXVII век, първи издател и коментатор на записките на Ейвис Евърхард. Забележките към текста на романа се направени от негово име. (Б. р.)

I. МОЯТ ОРЕЛ

Лекият летен ветрец поклаща секвоите, а Уайлд Уотър ромоли сладки напеви по обраслите си с мъх камъни. Пеперуди прехвърчат в слънчевия блясък и от всички страни долита приспивно жужене на пчели. Така е тихо и спокойно, а аз седя тука, размишлявам и се тревожа. Тишината е, която ме кара да се тревожа. Тя ми се струва недействителна. Целият свят е затихнал, но то е затишие пред буря. Напрягам слух и всичките си сетива за нещо, което да издаде тази приближаваща буря. О, дано не е преждевременна! Дано не е преждевременна!²

Нищо чудно, че се тревожа. Мисля и мисля, и не мога да спра да мисля. Толкова дълго съм била в кипежа на живота, че спокойствието и тишината ме потискат и не бих могла да откъсна мислите си от бесния въртоп на смъртта и разрухата, който ще се развилнее тъй скоро. В ушите ми звучат виковете на покосените и аз виждам, както видях в миналото³, цялото премазване и посичане на привлекателната, прелестна човешка плът, а душите – изтръгнати насилствено от гордите тела и запокитени пред бога. Така ние, злочестите човеци, постигаме целта си, като се стремим чрез кръвнина и унищожение да установим траен мир и щастие на земята.

Освен другото аз съм самотна. Когато не мисля за това, което ще дойде, мисля за това, което е било и не съществува вече – за моя орел, разперил криле в ширинето и устремен към онова, което винаги е било за него слънце – пламения идеал на човешката свобода. Не мога да седя със скръстени ръце и да чакам великото събитие, негово творение, макар че той не е тука да го види. Моят мъж му посвети всичките си зрели години и за него даде живота си. То е негово дело. Той го създаде.⁴

И ето, през време на това напрегнато чакане, ще пиша за мъжа си. Има много светлина, която единствена аз измежду всички живи мога да

---

2. Второто въстание било до голяма степен дело на Ърнест Евърхард, макар той и да сътрудничил, разбира се, с европейските водачи. Задържането и тайното екзекутиране на Евърхард било най-голямото събитие през пролетта на 1932 г. сл.Хр. Въпреки това въстанието било подготвено от него тъй щателно, че неговите съконспиратори могли да осъществят планове му почти без всякакво объркване и закъснение. Едва след екзекутирането на Евърхард жена му отишла в Уейк Робин Лодж – малка вила в планините Сонома в Калифорния.

3. Без съмнение тука тя има пред вид Чикагската комуна.

хвърля върху неговата личност, а за обрисуването на такава благородна личност не са достатъчни и най-ярките краски. Той беше човек с голяма душа и когато пречистя любовта си от егоизъм, ще съжалявам най-много за това, че не е тука да види хората на утрешния ден. Не можем да не сполучим. Той е градил твърде здраво и твърде сигурно за такова нещо. Тежко на Желязната пета! Скоро ще я смъкнат от гърба на погазеното човечество. Когато бъде изречена думата, ще встанат работническите маси от цял свят. В историята на света не е имало подобно нещо. Солидарността на работническото е обезпечена и за първи път ще има международна революция, голяма колкото е голям светът⁵.

Виждате, нали, че съм погълната от предстоящото. Аз съм го изживявала ден и нощ цялостно и толкова продължително, че то не ми излиза от ума. Всъщност не мога да мисля за мъжа си, без да мисля за това. Той беше душата на това дело – как мога да отделя едното от другото в мислите си?

Както казах, има много светлина, която само аз мога да хвърля върху неговата личност. Добре известно е, че той усилено се труди за свободата и тежко пострада. Аз го зная добре, защото съм била с него през тези двадесет тревожни години и познавам неговото търпение, неуморните му усилия, безпределната му преданост на каузата, за която само преди два месеца даде живота си.

Ще се помъча да пиша простичко и да разкажа тук как Ърнест Евърхард влезе в моя живот – как се запознах с него, как той растеше, докато аз станах част от него, и огромните промени, които внесе в моя живот. По този начин ще можете да го видите през моите очи и да го опознаете, както го опознах аз – във всичко, освен в нещата, които са твърде съкровени и скъпи за мен, за да ги разкажа.

Запознах се с него през февруари 1912 година, когато, поканен от

-
4. Въпреки цялото уважение, дължимо на Ейвис Евърхард, трябва да се изтъкне, че Евърхард е бил само един от многото способни водачи, подготвили Второто въстание. И днес, ако хвърлим поглед назад през вековете, можем спокойно да кажем, че дори да беше останал жив, завършекът на Второто въстание нямаше да е по-малко бедствен.
  5. Второто въстание е било наистина международно. Това е бил исполински план – твърде исполински, за да бъде изкован от гения само на един човек. Работническото при всички олигархии на света е било готово да се вдигне по даден сигнал. Германия, Италия, Франция и цяла Австралия са били работнически страни – социалистически държави. Те са били готови да подпомогнат революцията. Те доблестно го сторили и тъкмо по тази причина, когато Второто въстание било смазано, също били смазани от обединените олигархии на света и социалистическите им правителства били заменени с олигархически.

баща ми⁶ на вечеря, той дойде у нас в Бъркли. Не мога да кажа, че най-първите ми впечатления от него бяха благоприятни. Той беше един от многото поканени и появата му в гостната, където се бяхме събрали и чакахме да пристигнат всички, изглеждаше неуместна. Това беше „проповедническа вечер“, както баща ми я нарече пред мен, и Ърнест положително не беше на място сред духовниците.

Първо, дрехите му не бяха по мярка. Беше облечен с готов костюм от тъмен плат, който не лежеше добре на фигурата му. Всъщност никакъв готов костюм не би могъл да лежи добре на фигурата му. И тази вечер, както винаги, мускулите изпъваха плата, а поради силно развитите рамене сакото на гърба представляваше плетеница от гънки. Вратът му беше врат на боксьор⁷ – дебел и силен. „Това, значи, е социалният философ и бивш ковач, открит от баща ми“ – помислих си аз. И той положително изглеждаше такъв с тези издути мускули и бичи врат. Веднага го определих: „Някакво чудо – помислех си, – нещо като Слепия Том⁸ на работническата класа“.

А после, когато ми стисна ръка! Ръкостискането му беше здраво и силно, но освен това той ме изгледа дръзко с черните си очи – твърде дръзко, помислих си аз. Виждате ли, бях рожба на своята среда и по онова време имах подчертани класови инстинкти. Такава дръзост от страна на някой мъж от моята класа щеше да е почти непростима. Знам, че неволно сведох очи и изпитах голямо облекчение, когато го отминах и се обърнах да поздравя епископ Морхаус – един от моите любимци, мил и сериозен мъж на средна възраст, приличащ на Христос по своята външност и доброта, а при това голям учен.

Но тази дръзост, която взех за нахалство, бе съществено указание за характера на Ърнест Евърхард. Той се държеше просто, прямо, не се боеше от нищо и не желаше да хаби време за предвзети условия.

---

6. Джон Кънингъм, бащата на Ейвис Евърхард, бил професор в Държавния университет в Бъркли, Калифорния. Тясната му специалност била физиката, а освен това правил много оригинални изследвания и бил много известен като учен. Главният му принос към науката е изследването на електрона и огромният му труд „Тъждество на материята и енергията“, в който установява неоспоримо и за вечни времена, че основната единица на материята и основната единица на енергията са едно и също нещо.

Това схващане е било изложено и по-рано, но без доказателства, от сър Оливър Лодж и други изследователи в новата област на радиоактивността.

7. В онези дни мъжете имали обичай да се състезават за пари. Те се биели с ръцете си. Когато единият изпадал в безсъзнание от бой или бивал убит, останалият жив вземал парите.

8. Тази неясна забележка се отнася до спял музикант негър, който пленил света във втората половина на деветнадесетото столетие от християнската ера.

„Ти ми хареса – обясни ми той много по-после, – а защо да не си напълня очите с това, което ми харесва?“ Споменах вече, че Ърнест не се боеше от нищо. Беше по природа аристократ, и то въпреки факта, че беше в лагера на неаристократите. Беше свръхчовек, рус звяр, според описанието на Ницше⁹, а отгоре на това гореше от демократичен дух.

Залисана с посрещането на другите гости, като оставим настрана и неблагоприятното ми впечатление, аз съвсем забравих за философа на работническата класа, макар веднъж или дважд по време на вечерята да го зърнах – особено пламъчетата в неговите очи, когато слушаше думите ту на един проповедник, ту на друг. „Има усет за хумор“ – помислих си аз и почти му простих за дрехите. Но времето напредваше, напредваше и вечерята, а той нито веднъж не отвори уста да заприказва, докато проповедниците не спираха да говорят за работническата класа и отношението ѝ към църквата, за това какво е направила и прави църквата за нея. Забелязах, че баща ми се дразни от факта, че Ърнест не приказва. Веднъж татко се възползува от кратко смълчаване и го помоли да каже нещо, обаче Ърнест сви рамене, рече „Нямам какво да кажа“ и продължи да яде солени бадеми.

Но татко не се примиряваше, когато му отказваха. След малко той каза:

– Между нас има член на работническата класа. Сигурен съм, че той може да ни представи нещата от друго гледище, което ще бъде интересно и освежително. Думата ми е за господин Евърхард.

Другите проявиха благовъзпитан интерес и настояха пред Ърнест да изложи възгледите си. В държането им към него имаше толкова снизходителност и любезност, че то беше направо покровителствено. Видях, че Ърнест го е доловил и това го забавлява. Той се огледа бавно наоколо и аз видях искрици смях в очите му.

– Не съм опитен в етикецията на църковните прения – заговори той, но спря от скромност и нерешителност.

– Продължавайте – подканиха го те, а д-р Хамърфилд каза:

– Ние нямаме нищо против истината в кой да е човек. Ако е искрена – поправи се той.

– Сиреч за вас искреността и истината са две отделни неща – веднага се изсмя Ърнест.

Д-р Хамърфилд се сепна, но успя да отговори:

---

9. Фридрих Ницше, лудият философ на деветнадесетото столетие от християнската ера, който долавял разпокъсани частици от истината, но, преди да свърши, се откъснал в разсъжденията си от обширния обсег на човешката мисъл и се довел до лудост.

– И най-добрите между нас може да грешат, млади човече, и най-добрите между нас.

Държането на Ърнест се промени в същия миг. Той стана друг човек.

– Добре тогава – отговори той, – нека започна с това, че вие всички грешите. Вие не знаете нищо, дори съвсем нищо за работническата класа. Разбиранията ви за социологията са толкова порочни и нищожни, колкото и вашият начин на мислене.

Най-същественото беше не в това, което каза, а как го каза. Аз се стреснах от първия звук на гласа му. Той беше толкова дързък, колкото и погледът му. Това бе тръбен зов, от който потреперих. И цялата трапеза се стресна, изтръгната от скуката и сънливостта.

– Кое е тъй ужасно порочно и нищожно в нашия начин на мислене, млади човече? – поиска да знае д-р Хамърфилд и в гласа и изражението му имаше вече нещо неприятно.

– Вие сте метафизични. Вие можете да докажете всичко по метафизичен път, а след като го докажете, всеки метафизик може да докаже, че всеки друг метафизик не е прав... колкото си поиска. Вие сте анархисти в областта на мисленето. Вие сте безумни ковачи на светове. Всеки от вас обитава свят, сътворен от самия него, изграден от собствените му мечти и желания. Вие не познавате истинския свят, в който живеете, и за вашите мисли няма място в реалния свят, освен дотолкова, доколкото те са явления на умствени заблуждения. Знаете ли за какво се сетих, докато седях на масата и ви слушах да говорите и да говорите? Вие ми заприличахте във всяко отношение на средновековните схоластици, които съсредоточено и задълбочено спорели върху велемъдрия въпрос колко ангели могат да танцуват на върха на една игла. Вие, драги мои господа, сте толкова далече от интелектуалния живот на двадесетия век, колкото индианският магьосник, който е правил заклинания в първобитната гора преди десет хиляди години.

Когато говореше, Ърнест изглеждаше изпаднал в силен гняв: лицето му пламтеше, очите – святкаха и искряха, а брадичката и долната челюст красноречиво говореха за нападателността му. Но това беше само негов похват. Той винаги предизвикваше хората. Неговият начин да напада съкрушително, като с удар на ковашки чук, неизменно ги караше да се самозабравят. И те се самозабравяха сега. Епископ Морхаус се беше навел напред и напрегнато слушаше. Лицето на д-р Хамърфилд бе червено от раздразнение и яд. И другите също бяха раздразнени, а някои се усмихваха с развеселен и високомерен вид. Колкото до самата мен,

това ми се виждаше много забавно. Хвърлих поглед към татко и ме достраша, че ще се изсмее от ефекта на този човек-бомба, за избухването на когото сред нас беше виновен единствено той.

– Вие се изразявате доста неясно – обърна се към Ърнест д-р Хамърфилд. – Какво точно имате пред вид, когато ни наричате метафизици?

– Аз ви наричам метафизици, защото разсъждавате метафизично – продължи Ърнест. – Начинът, по който разсъждавате, е противоположен на научния. Вашите заключения не са обосновани. Вие можете да докажете всичко и нищо и между вас няма двама души, които да се съгласят за каквото и да било. Всеки от вас се задълбочава в собственото си съзнание, за да обясни себе си и вселената. Колкото бихте могли да повдигнете сам себе си от земята, толкова можете и да обясните съзнание чрез съзнание.

– Не разбирам – каза епископ Морхаус, – Струва ми се, че всяко умозаклучение е метафизично. Най-точната и най-убедителната от всички науки, математиката, е чисто метафизична. Абсолютно всеки мисловен процес на учения е метафизичен. Сигурно ще се съгласите с мен?

– Както сам признавате, вие не разбирате – отговори Ърнест. – Метафизикът разсъждава по пътя на дедукцията, като изхожда от собствената си субективност. Ученият разсъждава по пътя на индукцията, като изхожда от фактите на опита. Метафизикът извежда фактите от теорията, ученият извежда теорията от фактите. Метафизикът познава вселената чрез самия себе си, ученият познава себе си чрез вселената.

– Слава богу, че не сме учени – добродушно промърмори д-р Хамърфилд.

– Какви сте тогава? – поиска да знае Ърнест.

– Философи.

– Я гледай ти! – изсмя се Ърнест. – Вие се откъснахте от сигурната твърда почва и се вдигнахте във въздуха с дума, вместо с летателна машина. Моля ви се, слезте на земята и ми обяснете какво точно разбирате под философия.

– Философията е... – Д-р Хамърфилд замълча и се поизкашля. – Философията е нещо, което не може да се обясни изчерпателно, освен на хора с философски ум и темперамент. Строгий учен, забил нос в епруветка, не може да разбере философията.

Ърнест не обърна внимание на нападката. Винаги е имал обичая да сразява противника си със собствените му доводи и направи същото и

сега с най-приятелско изражение и тон.

– В такъв случай вие без съмнение ще разберете определението на философията, което ще ви дам сега. Но преди да ви го дам, искам да ви предупредя да посочите какво погрешно има в него или да си останете метафизик и да си мълчите. Философията е просто най-обширната от всички науки. Нейният метод е същият, както на коя да е отделна наука и на всички науки, взети заедно. И чрез същия този метод, индукцията, философията обединява всички отделни науки в една велика наука. Както казва Спенсър, данните на коя да е отделна наука са частично обединено знание. Философията обединява приноса към знанието, направен от всички науки. Философията е наука на науките, върховната наука, ако искате. Как ви се вижда моето определение?

– Много похвално, много похвално – измънка д-р Хамърфилд.

Но Ърнест беше безмилостен.

– Помнете – предупреди той, – моето определение е пагубно за метафизиката. Ако не посочите още сега някое слабо място в него, вие се лишавате от правото да привеждате впоследствие метафизични доводи. Ще трябва до края на живота си да търсите това слабо място и да пазите метафизично мълчание, докато не го откриете.

Ърнест зачака. Мълчанието беше мъчително. Д-р Хамърфилд бе зашегнат. Беше и озадачен. Нападението на Ърнест, подобно на удар с ковашки чук, го обърка. Не беше свикнал да спори по прост и пряк начин. Той обиколи с умолителен поглед трапезата, но никой не отговори вместо него. Аз забелязах татко да се подсмива, закрил уста със салфетката.

– Има и друг начин за дисквалифициране на метафизици – каза Ърнест, когато докара д-р Хамърфилд до пълно объркване. – Да се съди за тях по техните дела. Какво направиха за човечеството, освен измислянето на несъстоятелни фантазии и погрешното приемане на собствените им сенки за божества? Те допринесоха за развличането на човечеството, признавам това, но сториха ли някакво съществено добро за него? Те философствуваха, ако ми простите злоупотребата с тази дума, за сърцето, като хранилище на чувствата, докато учените формулираха законите на кръвообращението. Те държаха прочувствени речи за глада и чумата и ги наричаха „бич божий“, докато учените строеха житници и прокарваха канализация в градовете. Те издигаха богове по свое подобие и съответни на собствените им желания, докато учените строяха пътища и мостове. Те описваха земята като център на вселената, а учените откриваха Америка, търсеха нови звезди в пространството и изследваха

законите за движението им. Накратко метафизиците не са направили за човечеството нищо, абсолютно нищо. Напредъкът на науката ги е карал да отстъпват крачка по крачка. Щом установените факти на науката опровергавали субективните им тълкувания на нещата, те скърпвали нови субективни тълкувания на нещата, като включвали тълкуванията на най-новите установени факти. И това, не се и съмнявам, ще продължат да вършат до свършека на света. Господа, метафизикът е магьосник. Разликата между вас и ескимоса, който създава облечен с кожи и хранещ се с китова мас бог, е само разлика от няколко хилядолетия установени факти. Това е всичко.

– И все пак мисълта на Аристотел е господствувала в Европа дванадесет столетия – надуто провъзгласи д-р Болингфорд. – А Аристотел е бил метафизик.

Д-р Болингфорд обиколи с поглед трапезата и бе възнаграден с кимвания и одобрителни усмивки.

– Вашият пример е крайно несполучлив – отвърна Ърнест. – Вие се позовавате на твърде мрачен период в човешката история. Всъщност ние наричаме този период „Тъмните векове“. Период, в който науката беше в плен на метафизиците, в който физиката имаше за своя едничка цел да търси философския камък, химията се превърна в алхимия, а астрономията – в астрология. Какво жалко господство на Аристотеловата мисъл!

Д-р Болингфорд изглеждаше засегнат, после се оживи и каза:

– Да приемем ужасната картина, която ни нарисовахте; все пак трябва да признаете, че метафизиката е криела в себе си сили дотолкова, колкото да изведе човечеството от този мрачен период в следващите просветни столетия.

– Метафизиката няма нищо общо с това – възрази Ърнест.

– Как? – възкликна д-р Хамърфилд. – Нима друго, а не мисленето и разсъжденията доведоха до пътешествията на откривателите?

– О, драги господине – усмихна се Ърнест, – струва ми се, че вие бяхте дисквалифициран. Още не сте посочили грешката в моето определение на философията. Още не сте стъпили на здрава почва. Но такъв е обичаят на метафизиците и аз ви прощавам. Не, повтарям, метафизиката няма нищо общо с това.

Хлябът насъщен, коприните и скъпоценните камъни, доларите и центовете и между другото затварянето на търговските пътища за Индия по суша са станали причина за пътешествията на откривателите. След падането на Константинопол в 1453 година турците прекъснали

пътя на керваните за Индия. Европейските търговци трябвало да намерят друг път. Ето кое е било истинската причина за пътешествията на откривателите. Колумб отплавал, за да намери нов път за Индия. Така пише във всички учебници по история. Между другото били научени нови факти за същността, големината и формата на земята и Птолемеевата система станала на пух и прах.

Д-р Хамърфилд изсумтя.

– Не сте ли съгласен с мен? – запита Ърнест. – В такъв случай в какво не съм прав?

– Мога само да потвърдя становището си – язвително отвърна д-р Хамърфилд. – Тази история е твърде дълга, за да се впускате в нея сега.

– Някоя история не е твърде дълга за учения – рече Ърнест благо. – Ето защо ученият стига до някъде. Ето защо той стигна Америка.

Няма да описвам цялата вечер, при все че за мене е радост да си припомням всеки миг, всяка подробност от тези първи часове на моето познанство с Ърнест Евърхард.

Развихри се ожесточена битка, духовниците се зачервиха и изпаднаха във възбуждение, особено когато Ърнест ги нарече романтични философи и мистификатори и с други такива имена. И непрекъснато ги засичаше с факти. „Факта, човече, неоспоримия факт!“ – победоносно заявяваше той, когато разгромяваше някого от тях. Беше пълен с факти. Той ги препъваше с факти, правеше им засади от факти, бомбардираше ги със залпове от факти.

– Вие май се прекланяте пред олтара на факта – присмя му се д-р Хамърфилд.

– Няма бог освен факта и господин Евърхард е неговият пророк – парафразира д-р Болингфорд.

Ърнест с усмивка прие подбива.

– Аз съм като човека от Тексас – рече той. И след като го попитаха какво иска да каже, обясни: – Виждате ли, човекът от Мисури винаги казва: „Трябва да ми покажете“. А човекът от Тексас казва: „Трябва да ми го сложите в ръката“. От което става ясно, че той не е метафизик.

При друг случай, когато Ърнест току-що беше казал, че метафизичните философи не могат никога да докажат реалността на нещата, д-р Хамърфилд изведнъж запита:

– Как може да се докаже реалността на нещата, млади човече? Ще бъдете ли така любезен да обясните онова, което тъй дълго е озадачавало и по-умни глави от вашата?

– Разбира се – отговори Ърнест. Дръзката му самоувереност ги

дразнеше. Доказването на реалността на нещата е озадачавало умните глави толкова много, защото те са го търсили някъде във въздуха. Ако бяха си останали на твърдата земя, щяха да намерят доказателството съвсем лесно... да, щяха да открият, че самите те са доказвали именно реалността на нещата с всяка практическа постъпка и мисъл в своя живот.

– Доказателството, доказателството – нетърпеливо повтори д-р Хамърфилд. – Оставете предисловията. Дайте ни това, което сме търсили толкова дълго: доказателство за реалността на нещата. Дайте ни го и ние ще бъдем равни на боговете.

В думите и държането му имаше неучтив и подигравателен скептицизъм, който достави тайно удоволствие на повечето от хората на масата, но като че ли ядоса епископ Морхаус.

– Доктор Джордан¹⁰ го е изложил много ясно – каза Ърнест. – Неговото доказателство за реалността на нещата е: „Приложимо ли е на практика? Можеш ли да му повериш живота си?“

– Пфу! – подигравателно се изсмя д-р Хамърфилд, – Вие не сте помислили за епископ Бъркли¹¹. На него още никой не му е отговорил.

Д-р Хамърфилд изпадна в гняв, в праведен гняв. Можеше да се помисли, че е хванал Ърнест в кражба или лъжа.

– Млади човече – извиси глас той, – това изявление не се отличава от всичко друго, изречено от вас тази вечер! То е низко и необосновано!

– Аз съм напълно смазан – промълви кротко Ърнест. – Само не зная какво са ме ударили. Ще трябва да ми го дадете да го похваля, докторе.

– Ще ви го дам, ще ви го дам! – Д-р Хамърфилд се давеше с думите си. – Отде знаете? Вие не знаете дали епископ Бъркли е свидетелствувал, че неговата метафизика не е давала практически резултат! Вие нямате доказателства! Млади човече, тя винаги е била резултатна!

– Приемам за доказателство, че метафизиката на Бъркли не е давала практически резултат, защото... – Ърнест спокойно помълча един миг. –

---

10. Бележит педагог от края на деветнадесети и началото на двадесети век от християнската ера. Бил ректор на Станфордския университет, тогавашно учебно заведение, издържано с частни дарения.

11. Идеалист-монист, който дълго озадачавал философите на онова време със своето отричане съществуването на материята, но чито хитроумни доводи били окончателно оборени, когато новите емпирични факти на науката били обобщени със средствата на философията.

– Най-благородният от всички метафизици – засмя се Ърнест. – Но примерът ви не е сполучлив. Както свидетелствува самият Бъркли, неговата метафизика не давала практически резултат

Защото Бъркли е неизменно прибягвал до минаване през врати, вместо през стени. Защото за запазване на живота си се е уповавал на материалния хляб, и масло, и ростбиф. Понеже се е бръснел с бръснач, който е давал практически резултат, когато е премахвал космите от лицето му.

– Но това са реални неща! – възкликна д-р Хамърфилд. – Метафизиката борави с представи.

– И те дават практически резултат... в съзнанието? – меко запита Ърнест.

Духовникът кимна.

– И дори множество ангели могат да танцуват на върха на една игла... в съзнанието – продължи замислено Ърнест. – И един бог, хранеш се с китова мас и облечен с кожи, може да съществува и да действа... в съзнанието; я няма никакви доказателства за обратното... в съзнанието. Предполагам, докторе, че вие живеете в съзнанието?

– Моето съзнание е моето царство – гласеше отговорът.

– Това е само един от многото начини да се каже, че живеете във въздуха. Но аз съм сигурен, че се връщате на земята, когато стане време за ядене или когато се случи земетресение. Кажете ми, докторе, не ви ли хваща страх при земетресение, че това ваше безтелесно тяло може да бъде ударено от някоя нематериална тухла?

В същия миг съвсем несъзнателно д-р Хамърфилд вдигна ръка до главата си, където под косата се забелязваше някакъв белег. Случайно Ърнест беше налучкал подходящ пример. Д-р Хамърфилд без малко щял да бъде убит през Голямото земетресение¹² от падащ комин. Всички избухнаха в гръмогласен смях.

– Е? – попита Ърнест, когато смехът поутихна. – Някакви доказателства за обратното? – И сред мълчанието попита отново: – Е? – Сетне добави: – Все пак добре, макар и да не е чак толкова добър този ваш аргумент.

Но д-р Хамърфилд бе временно сразен и боят продължи да вилнее в други насоки. Ърнест оборваше духовниците по всеки възникнал въпрос. Когато те заявиха, че познавали работническата класа, той им изреди основни истини за работничеството, които те не знаеха, и ги подкани да докажат противното. Даваше им факти, само факти, не им позволяваше да правят екскурзии във въздуха и ги връщаше на твърдата земя и към нейните факти.

Колко живо си спомням тази сцена! Чувам го и сега, с тази

---

12. *Голямото земетресение* в 1906 г. след Христа, което разрушило Сан Франциско.

войнствена нотка в гласа, да ги прави на пух и прах с фактите си – всеки факт като бич, който жигосва неспирно. И беше безмилостен. Не търсеше и не даваше пощада¹³. Никога не ще забравя как ги разгроми на края.

– Тази вечер вие многократно признахте, било чрез пряко потвърждение, било чрез невежествени твърдения, че не познавате работническата класа. Но ле сте виновни за това. Откъде можете да знаете нещо за работническата класа? Вие не живеете в кварталите, където живее тя. Пък и защо ли ви трябва това? Капиталистическата класа е тази, която ви плаща, която ви храни, която ви облича с дрехите, дето са на гърба ви тази вечер. А в замяна вие проповядвате на работодателите си онази метафизика: която е особено приемлива за тях; а най-приемливата метафизика е такава, защото не представлява заплаха за установения обществен ред.

Около масата възникна ропот на несъгласие.

– О, аз не оспорвам искреността ви – продължи Ърнест. – Вие сте искрени. Вие проповядвате тона, в което вярвате. Там се крие вашата сила и вашата ценност... за капиталистическата класа. Но замените ли вярването си с нещо, което застрашава установения ред, вашите проповеди ще станат неприемливи за работодателите ви и вие ще бъдете уволнени. От време на време уволняват по някого от вас по тази причина¹⁴. Не съм ли прав?

Този път нямаше никакви възражения. Всички седяха в нямо съгласие, с изключение на д-р Хамърфилд, който каза:

– Тях ги помолват да си подадат оставката едва когато започнат да мислят неправилно.

– Което, казано с други думи, означава, че те мислят по неприемлив начин – отговори Ърнест и продължи: – Затова ви казвам: дерзайте, проповядвайте и изкарвайте заплатата си, но оставете, за бога, работническата класа на мира. Мястото ви е в лагера на неприятеля. Ръцете ви са меки, защото вместо вас работят други. Коремите ви са издути от изобилната храна. – Д-р Болингфорд трепна и очите на всички се устремиха към огромния му търбух. Говореше се, че години вече този търбух му пречел да вижда краката си. – А главите ви са изпълнени с учения,

13. Този израз води началото си от обичаите на онова време. Когато между мъже, биещи се до сетен дъх като диви зверове, победеният захвърлял оръжието, победителят имал пълното право да го убие или да му подари живота.

14. През този период имало много духовници, отлъчени от църквата поради това, че проповядвали неприемливо учение. Особено много ги отлъчвали, когато в проповедите им се появявали нотки на социализъм.

които крепят установения ред. Вие сте също такива наемници (искрени наемници, ще призная), каквито са били войниците от швейцарската гвардия¹⁵. Изкарвайте почтено прехраната и заплатата си, пазете с поведете си интересите на вашите работодатели, но недейте идва при работническата класа, за да ѝ станете лъжливи водачи. Не може честно да се служи едновременно в два лагера. Работническата класа е минавала без вас. Повярвайте ми, ще мине без вас и занаяпред. Нещо повече: тя ще бъде по-добре без вас, отколкото с вас.

---

15. Наемна чуждестранна дворцова стража на Луи XVI, френски крал, обезглавен от народа.

II. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТО

Щом гостите си отидоха, татко се отпусна на едно кресло и избухна в гръмогласен, неудържим смях. От преди смъртта на майка ми не бях го виждала да се смее тъй от сърце.

– Обзалагам се, че д-р Хамърфилд не се е виждал толкова натясно никога в живота! – смееше се той. – „Етикецията на църковните пре- ния!“ Забеляза ли го как започна като агънце – имам пред вид Евърхард – и колко бързо се превърна в ревящ лъв? Той има прекрасно дисциплиниран ум. Би могъл да стане добър учен, ако силите му бяха насочени в това направление.

Едва ли трябва да казвам, че Ърнест Евърхард дълбоко ме заинтересува. Заинтересува ме не само което каза и начинът, по който го каза, но и като човек. Никога не бяха срещала мъж, подобен на него. Предполагам, че тъкмо поради това въпреки двадесет и четири годишната си възраст не бях се омъжила. Той ми се хареса: трябваше да си го призная. И причините да го харесам лежеха извън пределите на ума и разсъдка. Въпреки изпъкналите му мускули и боксърски врат той ми направи впечатление на искрено момче. Чувствувах, че под маската на интелектуална дързост се крие нежна и чувствителна душа. Долавях това по непонятен за мен начин, най-вероятно то беше женската ми интуиция.

Имаше нещо в този негов тръбен зов, което ми грабна сърцето. Той още кънтеше в моите уши и аз знаех, че бих искала да го чуя пак... и да видя пак тези искрици смях в неговите очи, които не прилягаха на напрегнатата сериозност в изражението му. А още по-дълбоко ме вълнуваха и други смътни и неопределени чувства. Почти го любех тогава, макар и да съм сигурна, че ако не бях го видяла пак, тези смътни чувства щяха да заглъхнат и аз щях лесно да го забравя.

Но съдбата не беше отредила да не го видя никога пак. Нововъзникналият интерес на баща ми към социологията и вечерите, които даваше, не биха позволили да стане такова нещо. Татко не беше социолог. Бракът му с майка ми е бил много щастлив, а в изследванията в неговата си наука – физиката – беше имал голяма сполука. Но когато майка ми почина, редовната му работа не можа да запълни празнината. Отначало започна да се занимава по малко с философия; сетне, като се позаинтересува, се залови с политическа икономия и социология. Той имаше силно чувство за справедливост и скоро у него се разгоря желанието да

поправи неправдата. Аз посрещнах тези признаци на нов интерес в живота с благодарност, при все че и на ум не можеше да ми дойде до какво щеше да го докара всичко това. С младежки ентузиазъм той се задълбочи трескаво в тези нови занимания, без да се замисли накъде го водят.

Беше свикнал открай време на лабораторна работа и стана така, че той превърна обедната ни стая в социологическа лаборатория. Тука идваха на вечеря най-различни хора с най-различно обществено положение – учени, политици, банкери, търговци, професори, профсъюзни дейци, социалисти и анархисти. Той ги подтикваше да спорят и анализираше мислите им за живота и обществото.

С Ърнест се беше запознал малко преди „проповедническата вечер“. И след като гостите си бяха отишли, научих как се запознал с него, като минавал една вечер по някаква улица и се спрял да послуша уличен оратор, който говорел на тълпа работници. Човекът, изправил се на сандъка, бил Ърнест. Не искам да кажа, че Ърнест е бил обикновен уличен оратор. Той заемаше високо положение в комитетите на социалистическата партия, беше един от водачите и признат познавач на социалистическата философия. Но имаше дарбата да излага ясно заплетените неща с прости думи, беше роден тълкувател и учител и не пренебрегваше уличната трибуна като средство да се разясни политическата икономия на работниците.

Баща ми спрял да послуша, заинтересувал се, успял да се срещне с него и след като се поопознали, поканил го на проповедническата вечеря. Едва след вечерята татко ми разказа малкото, което знаеше за него. Ърнест се родил в работническа среда, макар и да бил потомък на древния род Евърхардовци, които живеели в Америка повече от двеста години¹⁶. Десетгодишен тръгнал на работа във фабрика, чиракувал и станал ковач. Той се самообразовал, научил сам немски и френски и сега печелел колкото за оскъден живот с превеждане на научни и философски трудове за едно бедно социалистическо издателство в Чикаго. Към тези доходи се добавял и хонорарът от малките тиражи на собствените му икономически и философски трудове.

Това е всичко, което научих за него, преди да си легна, и дълго останах будна и в паметта си се вслушвах в гласа му. Започнах да се плаша от мислите си. Той беше толкова различен от мъжете в моята класа, толкова чужд и толкова силен. Неговата властност ме възхищаваше и

---

16. Разликата, която се правела между хората, родени в страната, и родените в чужбина, била рязка и оскърбителна в онези дни.

ужасяваше, защото въображението ми разгулно блуждаеше – дотам, че се улових да си го представям като възлюбен, като съпруг. Винаги бях чувала, че силата на мъжете неотразимо привличала жените, а той беше твърде силен. „Не, не! – възкликнах аз. – Това е невъзможно, немислимо!“ А сутринта се събудих с неочакван копнеж да го видя пак. Искях да го видя как надделява над други мъже в спор, да чуя войнствената нотка в гласа му – да го видя как с цялата си увереност и сила разгромява тяхното самодоволство, как ги изкарва от утъпкания мисловен път. Какво от това, че имаше дързък похват? Според собствения му израз „той хващаше място“, даваше резултат. А освен това прекрасно беше да наблюдаваш тази дързост. Тя вълнуваше като начало на сражение.

Минаха няколко дни и през това време аз прочетох книгите на Ърнест, които взех от татко. Писменото му слово беше, както и устното, ясно и убедително. Това, което убеждаваше, дори когато човек продължаваше да се съмнява, бе простотата на думите му. Ърнест имаше дарбата да се изказва ясно. Беше съвършен тълкувател. И все пак въпреки неговия стил много от нещата, които пишеше, не ми харесваха. Той наблюдаваше прекалено много на това, което наричаше „класова борба“, антагонизма между труда и капитала, сблъскването на интересите.

Татко ми съобщи с весел смях мнението на д-р Хамърфилд за Ърнест, който според него бил „безочливо кутре, добило сомнение покрай малкото си и недостатъчно образование“. Също така д-р Хамърфилд отказал да се срещне с Ърнест още веднъж.

Оказало се обаче, че епископ Морхаус се заинтересувал от Ърнест и искал да се види с него пак. „Силен младеж – казал той – и много жив, много жив. Но е прекалено уверен, прекалено уверен.“

Ърнест дойде един следобед с татко. Епископът бе вече у нас и двамата с него пиехме чай на верандата. Между другото продължителният престой на Ърнест в Бъркли се дължеше на факта, че тон следваше специален курс по биология в университета, както и на това, че работеше усилено върху нова книга, озаглавена „Философията и революцията“¹⁷.

С пристигането на Ърнест верандата като че ли изведнъж се смали. Не че беше чак толкова едър – беше висок само метър и седемдесет и пет, – но от него сякаш се излъчваше атмосфера на едрина. Когато се спря да ме поздрави, той прояви известна стеснителност, която странно противоречеше на дръзкия поглед в очите и силната, уверена ръка,

---

17. Тази книга продължавала да се печата тайно през триековното владичество на Желязната пета. Няколко екземпляра от различни издания се пазят в Народната библиотека в Ардис.

която стисна за миг моята при поздрава. И в този миг очите му бяха също така спокойни и уверени. Този път в тях като че ли се четеше някакъв въпрос и както преди той ме изгледа твърде продължително.

– Четох вашата „Философия на работническата класа“ – казах аз и очите му светнаха от удоволствие.

– Разбира се, вие сте имали пред вид за какви читатели е била написана – отговори той.

– Имах и тъкмо затова искам да ви възразя – продължих предизвикателно.

– Аз също се каня да ви възразя, господин Евърхард – обади се епископ Морхаус.

Ърнест своенравно сви рамене и пое протегнатата от мене чаша чай.

Епископът се поклони и ме остави да говоря първа.

– Вие разпалвате класова омраза – заговорих аз. – Смятам, че е неправилно и престъпно да подстрекавате всичко ограничено и брутално в работническата класа. Класовата омраза е антисоциална и, струва ми се, антисоциалистическа.

– Не съм виновен – отговори той. – Никога не съм влагал никаква класова омраза нито в думите, нито в духа на нещо, писано от мен.

– О! – възкликнах аз с укор, посегнах към книгата му и я отворих.

Той отпиваше по малко чай и ми се усмихваше, докато аз прелиствах страниците.

– Страница сто тридесет и втора – прочетох на глас: – „Следователно класовата борба в сегашния стадий на общественото развитие се поражда между класата даваща и класата получаваща надници“.

Аз го изгледах победоносно. – Тука няма нито дума за класова омраза – отвърна с усмивка Ърнест.

– Но вие казвате „класова борба“ – отговорих аз.

– Съвсем различно нещо от класова омраза – възрази той. – И, повярвайте ми, ние не разпалваме никаква омраза. Ние твърдим, че класовата борба е закон на общественото развитие. Ние не сме отговорни за нея. Ние не създаваме класовата борба. Ние само я обясняваме, както Нютън е обяснил земното притегляне. Ние обясняваме естеството на противоречието в интересите, което поражда класовата борба.

– Но не би трябвало да има никакво противоречие на интереси! – възкликнах аз.

– Съгласен съм с вас от все сърце – отговори той. – Това е тъкмо каквото ние, социалистите, се мъчим да постигнем: да премахнем

противоречието на интересите. Извинете. Нека ви прочета един откъс. – Той взе книгата си и обърна няколко страници назад. – Страница сто двадесет и шеста: „Периодът на класови борби, който започна с разпадането на първобитния, пламенен комунизъм, и нарастването на частната собственост, ще завърши с преминаването на частната собственост в средства за обществено съществуване“.

– Но аз не съм съгласен с вас – намеси се епископът и леката руменина на лицето му издаваше колко много е развълнуван. – Предпоставката ви не е правилна. Няма такова нещо като противоречие на интереси между труда и капитала... или, по-правилно, не би трябвало да има.

– Благодаря ви – рече сериозно Ърнест. – С това последно изказване вие ми върнахте моята предпоставка.

– Но защо трябва да има противоречие? – запита разгорещена епископът.

Ърнест сви рамене:

– Според мен, защото сме така създадени.

– Но ние не сме така създадени! – възкликна епископът.

– Да нямата пред вид идеалния човек? – попита Ърнест. – Себеотрицателен и богоподобен, от тези, които са толкова малко на брой, че практически не съществуват; или имате пред вид обикновения, среден човек?

– Обикновения, среден човек – отговори епископът.

– Който е слаб, предразположен да греши и да се заблуждава?

Епископ Морхаус кимна.

– И дребнав себичен?

Той пак кимна.

– Внимавайте! – предупреди Ърнест. – Аз казах „себичен“.

– Средният човек е себичен – потвърди доблестно епископът.

– Колкото да има, все не му стига?

– Колкото да има, все не му стига – вярно, макар и да е жалко.

– Тогава аз ви хванах. – Челюстите на Ърнест щракнаха като капан.

– Чакайте да ви разясня. Да вземем човек, който работи по трамваите.

– Той не би могъл да работи, ако не беше капиталът – прекъсна го епископът.

– Вярно, но трябва да признаете, че капиталът би загинал, ако нямаше работна ръка, която да печели дивидентите.

Епископът премълча.

– Ще го признаете ли? – настоя Ърнест.

Епископът кимна.

– Тогава нашите твърдения взаимно се унищожават – каза Ърнест сухо – и ние сме там, където бяхме. Да започнем отначало. Работниците по трамваите осигуряват труда. Акционерите осигуряват капитала. С обединените усилия на работниците и на капитала се печелят пари¹⁸. Те разделят помежду си тези спечелени пари. Делът на капитала се нарича „дивиденди“. Делът на труда се нарича „надници“.

– Прекрасно – подхвърли епископът. – И няма причина тази делба да не става по приятелски начин.

– Вие вече забравихте това, за което се споразумяхме – отговори Ърнест. – Ние се споразумяхме, че средният човек е себичен. Той е такъв, какъвто е изобщо човекът. Вие се възнесохте във въздуха и уреждате делба между такива хора, каквито те би трябвало да бъдат, но не са. Но да се върнем на земята: работникът, понеже е себичен, иска да получи от делбата колкото може повече. Капиталистът, понеже е себичен, също иска да получи от делбата колкото може повече. Когато има само еди-колко си от дадено нещо и когато двама души искат да получат колкото може повече от даденото нещо, стига се до противоречие на интереси. Това е противоречието на интересите между труда и капитала. И то е непримиримо противоречие. Докато съществуват работници и капиталисти, те ще продължават да се карат за делбата. Ако бяхте в Сан Франциско днес след обед, щяхте да се видите принуден да ходите пеша. Няма нито един трамвай.

– Пак ли има стачка¹⁹? – с тревога попита епископът.

– Да, карат се за делбата на печалбите от трамваите.

Епископ Морхаус се развълнува.

– Това не е право! – възкликна той. – То е толкова късогледо от страна на работниците. Как искат да запазят нашето съчувствие...

– Когато сме принудени да ходим пеша – лукаво допълни Ърнест.

Но епископ Морхаус не му обърна внимание и продължи:

– Тяхното становище е твърде тесногръдо! Хората трябва да бъдат хора, не зверове. Сега ще има насилие и убийства, и скърбящи вдовици и сираци. Капиталът и трудът трябва да бъдат приятели. Те трябва да

---

18. В онези дни групи хищни личности държали в ръцете си всички превозни средства и събирали от пътниците такса за използването им.

19. Тези разпри били много обикновени в онези неразумни, анархични времена. Понякога работници отказвали да работят. Понякога капиталистите не давали на работниците да работят. В изстъпленията и размириците при такива разногласия се унищожавало много имущество и мнозина загубвали живота си. Всичко това е непонятно за нас – толкова непонятно, колкото и друг обичай на онова време, а именно – навикът на мъже от долните класи да чупят покъщината, когато се карат със съпругите си.

работят ръка за ръка за общата си изгода.

– Е, вие пак сте се възнесли във въздуха! – забеляза сухо Ърнест. – Върнете се на земята. Помнете: ние се споразумяхме, че средният човек е себичен.

– Но не би следвало да бъде! – възкликна епископът.

– В това пак съм съгласен с вас – отвърна Ърнест. – Не би следвало да бъде себичен, но ще продължи да бъде, докато живее в социална система, почиваща върху свинска етика.

Епископът се втрещи, татко се подсмиваше.

– Да, свинска етика – безмилостно продължи Ърнест. – Това е същината на капиталистическата система. И тъкмо за това радее вашата църква, тъкмо за това проповядвате и вие, колчем се изправите на амвона. Свинска етика! Не може да ѝ се даде друго име.

Епископ Морхаус се обърна умолително към баща ми, но татко се смееше и кимаше.

– Страхувам се, че господин Евърхард е прав – каза той – *Laisses-faire*, политиката на невмешателството: всеки за себе си и по дяволите всички останали. Както господин Евърхард каза онази вечер, вашата, на духовниците, роля е да поддържате установения обществен ред, а обществото е изградено върху тази основа.

– Но това не отговаря на Христовото учение! – възкликна епископът.

– Църквата не проповядва учението на Христа в наши дни – не се забави да се намеси Ърнест. – Ето защо работниците не искат да имат нищо общо с църквата. Църквата намира извинения за страхотната жестокост и зверството, с които капиталистическата класа се отнася към работническата.

– Църквата не намира извинения за това – възрази епископът.

– Църквата не протестира против тях – отговори Ърнест. – А понеже не протестира, намира им извинения, защото – помнете – тя се издържа от капиталистическата класа.

– Не съм го виждал досега в тази светлина – наивно каза епископът. – Вие сигурно грешите. Зная че на този свят има много печални и порочни неща зная, че църквата е загубила това... това, което ви наричат пролетариат²⁰.

---

20. *Пролетариат* – думата е произлязла от латинското *proletarii*, име, дадено в преброяването, проведено от Тулий Сервий на онези, които имали за държавата стойност само като производители на потомство (*proles*); с други думи, не се отличавали нито с богатство, нито с положение, нито с изключителни способности.

– Пролетариатът никога не е бил ваш! – възкликна Ърнест. – Пролетариатът е възникнал извън църквата и без църквата.

– Аз не ви разбирам – едва изговори епископът.

– Тогава да ви обясня. С въвеждането на машините и на фабричната система във втората половина на осемнадесетото столетие огромен брой трудещи се били откъснати от земята. Старата система на труда била срината. Трудещите се били прогонени от селата и закарани във фабричните градове. Майките и децата били сложени да работят на новите машини. Семейният живот секнал. Условиата били страхотни. Това е кървава история.

– Зная, зная – прекъсна го епископ Морхаус с изписала се на лицето мъка. – То е било ужасно. Но то е станало преди сто и петдесет години.

– И тогава, преди сто и петдесет години, се роди съвременният пролетариат – продължи Ърнест. – И църквата не му обърнала никакво внимание. Когато, народът бе поведен на клане от капиталистите, църквата остана няма. Тя не протестира, както не протестира и днес. Както Остин Люис²¹ казва, когато говори за онова време, онези, на които била дадена заповедта „Хранете агънците ми“, гледали без протест как тези агнета били продавани в робство и съсипвани до смърт с работа²². Църквата оставала няма тогава и преди да продължа, искам или безусловно да се съгласите с мене, или безусловно да отречете думите ми. Остана ли църквата няма тогава?

Епископ Морхаус се колебаеше. Както и д-р Хамърфилд, той не беше свикнал на такъв ожесточен „ръкопашен бой“, както го наричаше Ърнест.

– Историята на осемнадесети век е вече написана – подкани го Ърнест. – Ако църквата не е останала няма, то ще личи и от книгите.

– Боя се, че е останала няма – призна епископът.

– Тя е няма и днес.

– С това не съм съгласен – рече епископът.

Ърнест помълча, изгледа го изпитателно и прие поканата за спор.

– Добре – каза той. – Хайде да видим. В Чикаго има жени, които

---

21. Кандидат на социалистическата партия за губернатор на Калифорния в изборите през есента на 1906 г. от християнската ера. Англичанин по рождение, автор на много книги по политическа икономика и философия и един от социалистическите водачи по онова време.

22. Няма по-ужасна страница в историята от мъките, на които са били подложени децата и жените, роби в английските фабрики във втората половина на осемнадесети век от християнската ера. В такива индустриални преизходни са били спечелени някои от най-големите състояния през онези дни.

работят цяла седмица за деветдесет цента. Протестира ли е църквата?

– Това е съвсем ново за мен – отговори епископът. – Деветдесет цента на седмица! Това е ужасно!

– Протестира ли е църквата? – настояваше Ърнест.

– Църквата не го знае. – Епископът водеше отчаяна борба.

– Въпреки това заповедта към църквата е била: „Хранете агънците ми“. – Ърнест подигравателно се усмихна. Но веднага след това каза: – Моля да ме простите за усмивката, епископ Морхаус. Но има ли нещо чудно, че човек губи търпение с вас? Кога сте протестирали пред капиталистическите си паства срещу детския труд в Южните памучни предачници?²³ За децата на шест или седемгодишна възраст, които работят всяка нощ в дванадесетчасови смени? Те никога не виждат благословената слънчева светлина. Те мрат като мухи. Дивидентите се заплащат с тяхната кръв. А с тези дивиденти се изграждат в Нова Англия

23. Евърхард е могъл да даде по-добри примери с откритата защита на робството от страна на Южната църква преди така наречената „Гражданска война“. Няколко такива примера, подбрани от документи, отнасящи се до онези времена, привеждаме по-долу. В 1835 г. сл.Хр. Общото събрание на Презвитерианската църква (реши, че: „*Робството се признава както в Стария, така и в Новия завет и не се осъжда от волята божия*“). Чарлстънското баптистко дружество обявило следното в едно обръщение в 1835 г. сл.Хр.: „*Правото на господарите да разполагат с времето на своите роби е било изрично признато от твореца на вселената, който е свободен да дава право на собственост над всяко нещо, комуто той пожелае*“. Преподобният Е. Д. Саймън, доктор по богословие и професор в Методисткия колеж „Рандолф – Мейкон“ във Вирджиния, е писал: „*Извадки от светото писание недвусмислено потвърждават правото на собственост върху роби, както и обичайните за това право привилегии. Правото на покупка и продажба е ясно изложено. И тъй, общо взето, дали ще се отнесем към еврейските норми, установени от самия бог, към общоприетото мнение и практика на човечеството през всички векове или към предписанията на Новия завет и нравствените правила, ние стигаме до заключението, че робството не е безнравствено. След като сме установили положението, че първите африкански роби са били законно продадени в робство, правото те да се задържат в робство, както и техните деца, се явява като задължителна последица. Така ние виждаме, че робството, което съществува в Америка, почива върху правото*“.

Няма нищо особено в това, че църквата е подхванала същата песен в защита на капиталистическата собственост горе-долу едно поколение по-късно. В големия музей в Асгард има книга, озаглавена „Есета върху уместността“, написана от Хенри Ван Дайк. Книгата е била издадена в 1905 година от християнската ера. Доколкото можем да разберем, Ван Дайк трябва ща е бил духовник. Книгата е прекрасен пример за онова, което Евърхард е щял да нарече „буржоазен начин на мислене“. Забележете приликата между казаното от Чарлстънското баптистко дружество, цитирано по-горе, и Изказването на Ван Дайк седемдесет години по-късно: „*Библията учи, че бог владее света. Той надарява всекиго според собственото си благоволение в съгласие с общите закони*“.

великолепни черкви, в които ваши събратя проповядват приятни баналности на загладените, шкембести получатели на тези дивиденди.

– Не знаех – едва чуто промърмори епископът. Беше преbledнял и като че ли му се гадеше.

– Значи не сте протестирали?

Епископът поклати глава.

– Значи църквата си остава няма днес, както е била в осемнадесети век?

Епископът не отговори, но този път Ърнест се въздържа и не настоя да получи отговор.

– И не забравяйте, че щом някой духовник протестира, него го отстраняват.

– Не мога да повярвам, че това е така – възрази епископът.

– Вие ще протестирате ли? – поиска да знае Ърнест.

– Посочете ми в нашата община злини, подобни на тези, за които говорите, и аз ще протестирам.

– Ще ви посоча – рече тихо Ърнест. – Аз съм на ваше разположение. Ще ви разведа из ада.

– И аз ще протестирам! – Епископът изправи гръб на стола си и благому лице стана сурово като на воин. – Църквата не ще остане няма!

– И ще бъдете отстранен – предупреди го Ърнест.

– Ще ви докажа обратното – отвърна епископът. – Ще ви докажа, ако това, което казвате, е вярно, че църквата е грешила поради незнание. И нещо повече, аз смятам, че всичките ужаси на индивидуалното общество се дължат на неосведомеността на капиталистическата класа. Тя ще поправи всички неправди, щом това ѝ бъде известно. А да ѝ го извести ще бъде задължение на църквата.

Ърнест се изсмя. Смехът му беше груб и ме накара да вдигна глас в защита на епископа.

– Помнете – казах аз, – че вие виждате само едната страна на медала. В нас има много добро, макар че ни отричате всякакво добро изобщо. Епископ Морхаус е прав. Индустриалните злини, дори да са ужасни, както ги описвате, се дължат на незнание. Общественият слоеве са се отдалечили твърде много един от друг.

– Дивите индианци не са толкова груби и жестоки, както капиталистическата класа – отговори той и в този миг аз го мразех.

– Вие не ни познавате – отговорих аз. – Ние не сме груби и жестоки.

– Докажете го! – рече предизвикателно той.

– Как мога да го докажа... на вас? – бях започнала да се ядосвам.

Ърнест поклати глава:

– Не искам да го доказвате на мен. Искам да го докажете на себе си.

– Аз го знам – казах аз.

– Нищо не знаете – грубо отговори той.

– Хайде, хайде, деца – обади се примирително татко.

– Не ме интересува... – започнах с възмущение аз, но Ърнест ме прекъсна:

– Както ми казаха, вие имате пари, или татко ви има пари – което е едно и също нещо, – вложени в Сиерските предачници.

– Какво общо има това с въпроса! – възкликнах аз.

– Кажете-речи никакво – започна той бавно, – освен това, че роклята, с която сте облечена, е изцапана с кръв. Храната, която ядете, е сготвена с кръв. Кръвта на невръстни деца и на яки мъже капе дори от гредите на покрива ви. Мога да затворя очи ей сега и да я чуя как капе – кап, кап, кап – навред наоколо ми.

И за да подсили думите си с действия, той затвори очи и се облегна назад на стола си. Аз избухнах в сълзи от обидата и засегнатата суетност. Никога в живота не бяха се държали с мен тъй грубо. И епископът, и баща ми бяха объркани и смутени. Те се помъчиха да насочат разговора към по-безобидни теми, но Ърнест отвори очи, погледна ме и им махна е ръка да не говорят. Устата му беше сурово стисната, очите също гледаха сурово и в тях нямаше нито искрица смях. Какво се е канил да ми каже, на какво порицание е щял да ме подложи – никога не узнах, защото в този миг един човек, който минаваше по тротоара, спря и погледна към нас. Беше едър мъж, бедно облечен, а на гърба му имаше огромен товар плетени стойки, столове и паравани. Той оглеждаше къщата, сякаш разсъждаваше дали да влезе и да се опита да продаде нещо от стоката си или не.

– Този човек се казва Джаксън – рече Ърнест.

– Какъвто е снажен, би трябвало да работи, а не да се занимава с амбулантна търговия²⁴ – отсякох аз.

– Погледнете левия му ръкав – каза меко Ърнест.

Аз погледнах и видях, че ръкавът беше празен.

---

24. В онези дни имало много хиляди такива бедни продавачи, наричани амбулантни търговци. Те носели всичката си стока от къща на къща. Това било най-несъобразно хаbene на енергия. Разпространяването на стоките било също така объркано и нецелесъобразно, както и целият обществен строй изобщо.

– В кръвта, която чух да капе от гредите на вашия покрив, има и малко от тази ръка – все тъй меко продължи Ърнест. – Той загуби ръката си в Сиерските предачници и като негоден вече за работа кон вие го изхвърлихте на пътя да мре. Когато казвам „вие“, имам пред вид директора и чиновниците, на които вие и другите акционери плащате, за да управляват предачниците вместо вас. Това е било злополука. Станала е поради това, че той се е помъчил да спести на дружеството няколко долара. Зъбчатият барабан на чепкалото хванал ръката му. Той е могъл да остави забелязаното от него кремъче да мине през зъбците. То щеше да изпочупи двойна редица шипове. Но той посегнал към кремъчето и ръката била хваната и разкъсана на парчета от пръстите до рамото. Това станало нощем. Предачниците работили извънредно. Те изплатили тлъсти дивиденди за това тримесечие. Джаксън работил много часове и мускулите му изгубили своята подвижност и пьргавина. Това правело движенията му малко бавни. Затова машината го хванала. Той имаше жена и три деца.

– И какво е направило за него дружеството? – попитах аз.

– Нищо. Ах, да, направи нещо. Успя да отхвърли иска за обезщетение, предявен от Джаксън след излизането му от болницата. Дружество държи на служба много способни адвокати, нали знаете?

– Вие не казвате всичко – възразих аз с дълбоко убеждение. – Или пък не знаете всичко. Може той да се е държал дръзко.

– Дръзко ли! Ха-ха-ха! – Смехът на Ърнест бе мефистофелски. – Велики боже! Дръзко! С откъсната ръка! Въпреки всичко той се държа хрисимо, като скромен слуга, и никъде не е отбелязано да се е държал дръзко.

– Ами съдът? – настоявах аз. – Той не би загубил делото, ако в тази работа нямаше нещо повече от това, което ни разказахте.

– Делата на дружеството води полковник Ингръм. Той е ловък адвокат. – Ърнест ме изгледа съсредоточено за миг, сетне продължи: – Ще ви кажа какво да направите, госпожице Кънингъм. Разследвайте случая Джаксън.

– Решила съм вече да го направя – хладно отвърнах аз.

– Добре – лицето му добродушно засия, – а аз ще ви кажа къде да намерите полковника. Но треперя зарад вас, като си помисля за всичко, което ще ви разкрие ръката на Джаксън.

Така стана, че и епископът, и аз приехме предизвикателството на Ърнест. Те си отидоха заедно и ме оставиха обзета от парещо чувство за несправедливост, извършена спрямо мен и моята класа. Този човек

беше звяр. Аз го мразех тогава и се утешавах с мисълта, че държането му е точно такова, каквото може да се очаква от човек от работническата класа.

III. РЪКАТА НА ДЖАКСЪН

Как и през ум не ми беше минала съдбовната роля, която ръката на Джаксън щеше да изиграе в моя живот! Самият Джаксън не ми направи впечатление, когато го открих. Намерих го в разкривен, схлупен²⁵ коптор близо до залива, на края на блатото. Около къщурката имаше локви застояла вода, покрити със зелен, сякаш гниещ жабуняк, а вонята, която те изпускаха, беше непоносима.

Убедих се, че Джаксън е хрисим и свит човек, както ми бе описан. Той правеше едно от плетените си изделия и продължи да работи безучастно през цялото време, докато приказвах с него. Но въпреки хрисимостта и свитостта му, стори ми се, че долових първата нотка на зараждаща се хапливост, когато ми каза:

– Все пак за пазач можеха да ме назначат²⁶.

От него можях да науча малко. Той ми се видя глупав, обаче сръчността, с която работеше с единствената си ръка, като че ли опровергаваше това впечатление. То породи у мен нова мисъл.

– Как се случил така, че ръката ви попадна в машината? – попитах аз.

Той ме погледна бавно и замислено и поклати глава.

– Не знам. Просто се случи.

– Невнимание? – подсказах му аз.

– Не – отговори Джаксън. – Не бих го нарекъл така. Аз работех извънредни часове и трябва да съм бил малко уморен. Седемнадесет години бях работил в тази предачница и бях забелязал, че повечето от злополуките стават точно преди да изсвири свирката²⁷. Готов съм да се обзаложа, че през часа преди свирката стават повече злополуки, отколкото

---

25. Прилагателно, употребявано за разрушени и разнебитени къщи, в каквито голям брой трудещи се намирали подслон в онези дни. Те винаги плащали наем на собствениците, и, ако се вземе под внимание стойността на такива къщи, това било огромен наем.

26. В онези дни кражбите били невероятно широко разпространени. Всички крадели собствеността на другите. Властниците крадели на законно основание или узаконявали кражбите си, а по-бедните класи крадели незаконно. Нищо не било сигурно, ако не се пазело. Огромен брой хора били наемани като пазачи, за да вардят имуществото. Къщите на заможните били нещо средно между банков сейф и крепост. Присвояването на чужда лична собственост от страна на нашите деца днес се смята за зачатъчна останка от склонността към кражби, която в онези ранни времена била всеобща.

27. Работниците били викани и освобождавани от работа с дивашки, пронизителни, действувачи на нервите парни свирки.

през целия останал ден. След като си работил непрекъснато часове наред, не си вече толкова бърз. Как да го не знам, като съм видял толкова хора накълцани, разпокъсани и нарязани на парчета.

– Много ли? – попитах аз.

– Стотици, деца също.

С изключение на ужасните подробности разказът на Джаксън за злополуката беше същият, както този, който бях вече чула. Когато го попитах дали бе нарушил някакво правило за боравене с машината, той поклати глава.

– Посегнах да сваля каиша с дясната си ръка – каза той – и към кремъка с лявата. Не се спрях да видя дали каишът наистина бе свален. Мислех, че дясната ми ръка беше свършила тая работа, пък тя не била я свършила. Посегнах бързо, пък каишът не бил свален съвсем. И тогава машината ми откъсна ръката.

– Трябва много да ви е боляло – казах съчувствено аз.

– Хрущенето на костите не беше приятно – бе неговият отговор.

Мислите му относно делото за обезщетението бяха доста смътни. Само едно нещо му беше ясно – че не беше получил никакво обезщетение. На него му се струваше, че показанията на надзирателите и директора бяха довели до неблагоприятното решение на съда. Показанията им, както го каза той, „не бяха, каквито трябваше да бъдат“. И аз реших да отида при тях.

Едно нещо беше ясно. Положението на Джаксън беше отчаяно. Жена му беше болнава, а той не можеше да спечели достатъчно за храната на семейството с кошничарство и амбулантна търговия. Беше задлъжнял за наема и най-големият му син – единадесетгодишно момче – беше тръгнал на работа в предачницата.

– За пазач можеха да ме назначат – бяха последните му думи, когато си тръгнах.

След като посетих адвоката защитник на Джаксън и двамата надзиратели и директора на предачницата, които бяха дали показанията, започнах да се убеждавам, че в края на краищата в твърденията на Ърнест има нещо вярно.

Той беше слаб и некадърен наглед човек, този адвокат, и когато го видях, престанах да се чудя, че Джаксън е загубил делото. Първата ми мисъл беше, че така му се пада на Джаксън, щом си е взел такъв адвокат. Но в следващия миг в ума ми проблеснаха две изказвания на Ърнест: „Дружеството държи на служба много способни адвокати“ и „Полковник Ингръм е ловък адвокат“. Аз бързо разсъдих. Стана ми ясно, че,

разбира се, дружеството може да плати на по-способни юристи, отколкото един работник като Джаксън. Но това беше само незначителна подробност. Бях сигурна, че трябва да е имало някаква много основателна причина искът на Джаксън да бъде отхвърлен от съда.

– Защо загубихте делото? – попитах аз.

Адвокатът се смути и обърка за миг и в сърцето ми трепна съжаление към това клето нищожество. После той захленчи. Аз наистина вярвам, че хленченето бе вродена черта у него. Той беше несретник по рождение. Хленчеше за показанията. Свидетелите казали само неща, които ползували противната страна. Човек не можел да изкопчи от тях нито дума, която да помогне на Джаксън. Те си знаели интереса. Джаксън бил глупак. Бил сплашен и объркан от полковник Ингръм. Полковник Ингръм бил блестящ в кръстосания разпит. Той накарал Джаксън да отговори на въпроси в негова вреда.

– Как са могли отговорите му да бъдат в негова вреда, щом правото е било на негова страна? – поисках да зная аз.

– Какво общо има с това правото? – поиска да знае той на свой ред. – Виждате ли всички тия книги? – Той посочи с ръка томовете, подредени по стените на нищожната му кантора. – Безбройното им препрочитане и проучване ме е научило, че законът е едно нещо, а правото – друго. Попитайте който искате адвокат. Идете в неделно училище, там ще ви научат какво е право. Но обърнете се към тези книги, за да научите... закона.

– Нима искате да кажете, че правото е било на страната на Джаксън и въпреки това е загубил? – попитах го нерешително. – Нима искате да кажете, че в съда на съдията Колдуел няма правосъдие?

Дребният адвокат ме изгледа гневно за миг, но войнствеността веднага угасна в очите му.

– Аз не бях поставен при равни условия – захленчи той пак. – Те изиграха Джаксън, пък и мене. Какъв шанс имах аз? Полковник Ингръм е голям адвокат. Ако не беше голям, щеше ли да води делата на Сиерските предачници, Ърстънския синдикат за недвижими имоти, Бъркли Консолидейтед, Оъкланд, Сан Лиандро и Плезантън Електрик? Той е адвокат на акционерните дружества, а на дружествените адвокати се плаща не зарад това, че са глупаци²⁸. За какво, мислите, само Сиерските предачници му дават двадесет хиляди долара годишно? Защото им носи годишна печалба от двадесет хиляди долара, ето защо! Аз не мога да го направя. Ако можех, нямаше да бъда въвн от играта и нямаше да се нагърбвам с дела като това на Джаксън. Колко мислите щях да получа, ако

спечелех делото на Джаксън?

– Най-вероятно щяхте да го ограбите – отговорих аз.

– Разбира се, щях да го ограбя! – възкликна той ядно. – Трябва да живея, нали?²⁹

– Джаксън има жена и деца – упрекнах аз адвоката.

– Аз също имам жена и деца – отвърна той. – И за нито един човек на този свят освен мене няма значение дали те ще умрат от глад или не.

Лицето му внезапно се смекчи, той отвори джобния си часовник и ми показа малка снимка на жена и две момиченца, залепена от вътрешната страна на капака.

– Ето ги. Погледнете ги. Животът ни е тежък, много тежък. Аз се надявах, че ще мога да ги изпратя на курорт, ако спечеля делото на Джаксън. Не могат да закрепнат тука, но аз не мога да си позволя да ги изпратя някъде.

Когато тръгнах да си вървя, той пак се разхленчи:

– Аз нямах никакъв шанс да спечеля. Полковник Ингръм и съдията Колдуел са в доста приятелски отношения. Не искам да кажа, че ако бях изтръгнал при кръстосания разпит от техните свидетели правилни показания, приятелството щеше да повлияе върху решението на делото. И все пак трябва да изтъкна, че съдията Колдуел направи всичко възможно да не ми позволи да изтръгна точно такива показания. Ами че съдията Колдуел и полковник Ингръм членуват в една и съща масонска ложа и в един и същи клуб. Живеят в един и същи квартал, в който аз не мога да си позволя да живея. И жените им непрекъснато си ходят на гости. Те вечно се събират да играят вист и така нататък, ту при единия, ту при другия.

– И въпреки всичко вие смятате, че Джаксън е бил правият? – попитах го, като се спрях за миг на прага.

28. Задължението на дружествения адвокат било да служи с порочни похвати на грабителските стремежи на дружествата. Има запазен запис на думите, които Тийдър Рузвелт, тогавашният президент на Съединените щати, казал в речта си на годишния акт на Харвардския университет в 1905 г. сл.Хр.: „Ние всички знаем, както действително стоят нещата, че много от най-влиятелните и най-високо заплашани членове на адвокатските колегии във всеки богат център служат на специалната цел да изработват смели и остроумни планове, с помощта на които богатите им клиенти, било отделни личности, било дружества, да заобикалят законите, създадени, за да сложат ред в интересите на обществото, в похватите на едрия капитал“.

29. Типичен пример за изтребителната борба, обхванала цялото общество. Хората се плякосвали един друг като хищни вълци. Големите вълци изяждали малките, а в тази социална глутница Джаксън е бил един от най-малките между малките вълци.

– Не смятам, а го знам – беше отговорът. – А отначало мислех, че има и известни изгледи. Но не го казах на жена си. Не исках да я разочаровам. Тя толкова мечтаеше да отиде на курорт, при все че това беше толкова трудно да се нареди.

– Защо не сте обърнали вниманието на съда върху факта, че Джаксън се е мъчил да спаси машината от повреждане? – запитах Питър Доънли, единия от надзирателите, които бяха дали показания пред съда.

Той мисли дълго, преди да отговори. След това се огледа страхливо и каза:

– Защото имам добра жена и три деца, по-сладки от които не сте виждали, ето защо.

– Не разбирам – казах аз.

– С други думи, защото щях да си изпатя – отвърна той.

– Искате да кажете... – започнах аз.

Но той ме прекъсна припряно:

– Искам да кажа това, което казах. От дълги години вече работя в предачницата. Започнах като малко момче на вретената и съм напредвал малко по малко оттогава досега. Много труд ми е струвало да стигна до сегашното си високо положение. Сега съм надзирател, ако нямате нищо против. И се съмнявам дали има в предачницата човек, който би ми протегнал ръка, ако взема да се давя. Едно време бях член на професионалния съюз. Но... останах на страната на дружеството през две стачки. Нарекоха ме стачкоизменник. Сега нито един между всичките работници не би седнал на чашка с мене, ако го поканя. Виждате ли белезите на главата ми, те са от удари с тухли. Няма нито едно дете на вретената, което да не проклина името ми. Единственият ми приятел е дружеството. Да пазя интересите на предачницата е не мой дълг, а мой насъщен хляб. Ето защо!

– Беше ли Джаксън виновен? – попитах аз.

– Той трябваше да получи обезщетение. Беше добър работник и никога не е създавал неприятности.

– И въпреки това вие не можахте да си позволите да кажете цялата истина, както се бяхте заклели?

Той поклати глава.

– Истината, цялата истина и нищо освен истината? – тържествено произнесох аз.

Лицето му пак пламна от възбуждение и той го обърна – не към мене, а към небето.

– Готов съм да оставя и душата, и тялото си да горят във вечния

огън на ада заради моите деца – беше неговият отговор.

Хенри Далъс, директорът, беше човек с лисиче лице, който ме измери с нагъл поглед и отказа да говори. Нито една дума не можах да изкопча от него относно съдебното дирене и неговите показания. Но с другия надзирател имах по-голям късмет. Джеймс Смит беше човек със сурово лице и сърцето ми се сви, когато се срещнах с него. Той също създаде у мен впечатлението, че не постъпва по своя воля, а когато заприказвахме, започна да ми става ясно, че умствено стои над средното равнище на своята среда. Той се съгласи с Питър Донъли, че Джаксън е трябвало да получи обезщетение; отиде и по-далеч и нарече безсърдечна и жестока постъпката, с която работникът е бил изхвърлен на улицата, когато останал безпомощен след злополуката. Обясни ми също, че в предачницата ставали много злополуки и политиката на дружеството била да се бори до последна възможност против всички искове за обезщетение.

– Това значи стотици хиляди долари годишно за акционерите – каза той и когато го изрече, аз си спомних за последните дивиденди, изплатени на баща ми, и за хубавата рокля за мен и книгите за него, купени с тези дивиденди. Спомних си обвинението на Ърнест, че роклята ми била изцапана с кръв, и тръпки ме полазиха.

– Когато сте давали показания пред съда, не сте изтъкнали, че Джаксън е пострадал при опит да спаси машината от повреждане – рекох аз.

– Не, не го изтъкнах – отговори надзирателят и устата му се сви от огорчение. – Аз дадох показания в смисъл, че Джаксън е пострадал поради небрежност и невнимание и че дружеството не е нито виновно, нито отговорно.

– Било ли е това невнимание? – попитах аз.

– Наречете го така или както искате другояче. Истината е, че човек се изморява, след като е работил часове наред.

Този човек започваше да ми става интересен. Той положително беше по-издигнат.

– Вие имате по-добро образование от повечето работници – забелязах аз.

– Завършил съм гимназия – отвърна надзирателят. – Изкарвах си прехраната като портиер, докато учех. Искях да завърша университет. Но баща ми умря и постъпих в предачницата. Искях да стана естествовик – обясни той стеснително, сякаш признаваше някаква слабост. – Обичам животните. Но постъпих в предачницата. Когато ме повишиха в

надзирател, аз се ожених, дойдоха децата и... е, не бях вече господар на себе си.

– Какво искате да кажете с това? – попитах аз.

– Обяснявах ви защо дадох такива показания в съда... защо изпълних нарежданията.

Чии нареждания?

– На полковник Ингръм. Той нахвърля в общи черти показанията, които трябваше да дам.

– И с това Джаксън загуби делото?

Той кимна и ярка руменина заля лицето му.

– А Джаксън има жена и две деца, които чакат на него.

– Зная – каза той спокойно, при все че се изчервяваше все повече.

– Кажете ми – продължих аз, – беше ли ви лесно да се превърнете от онова, което сте били, да речем, в гимназията, в такъв човек, какъвто навярно сте станали, за да извършите подобно нещо в съда?

Ненадейността, с която той избухна, ме стресна и уплаши. Той изтърси³⁰ яростна ругатня и сви юмруци, сякаш се канеше да ме удари.

– Извинете – каза надзирателят в следващия миг. – Не, не беше лесно. А сега предполагам, че можете да си вървите. Вие изтръгнахте от мен всичко, което искахте. Но нека ви кажа едно нещо, преди да си отидете. Няма да има никаква полза да споменавате нещо, казано от мене. Аз ще го отрека, а вие нямате свидетели. Ще отрека всяка дума и ако се наложи, ще го сторя под клетва изправен пред съда.

След срещата си със Смит отидох при татко в кабинета му в химическия факултет и там заварих Ърнест. То беше съвсем неочаквано, но той ме посрещна с дръзкия си поглед и силно ръкостискане, с това странно съчетание на стеснение и непринуденост. Последната ни бурна среща сякаш беше забравена, но аз не бях в настроение да я оставя така.

– Проучвах случая Джаксън – заявих рязко аз.

Той се превърна целият в слух и зачака да продължа, макар и да чехтах в очите му увереността, че убежденията ми са разклатени.

– Изглежда, с него са се отнесли зле – признах. – Аз... аз мисля, че част от неговата кръв капе от гредите на нашия покрив.

– Разбира се – отговори той. – Ако спрямо Джаксън и всичките му другари се отнасяха милостиво, дивидентите нямаше да са толкова

---

30. Интересно е да се отбележи грубостта на езика, която е била всеобща за говора в онези дни, като показателна за хищническите и грабителски страни на тогавашния живот. Тука ние имаме пред вид, разбира се, не ругатнята на Смит, а глагола „изтърси“, употребен от Ейвис Евърхард.

големи.

– Хубавите рокли никога вече не ще ми доставят удоволствие – добавих аз.

Чувствувах смирение и разкаяние и изпитвах някакво сладко чувство, че Ърнест ми беше нещо като изповедник. Тогава, както и винаги сетне, силата му ме влечеше към него. От нея сякаш се излъчваше обещание за спокойствие и закрила.

– Зеблото също не ще ви доставя удоволствие – каза той сериозно. – Ако вземем ютените фабрики, и там се върши същото нещо. Това се върши навред. Нашата прехвалена цивилизация е изградена върху кръв, напоена е с кръв и нито вие, нито аз, нито кой да е от нас може да се отърве от кървавото петно. Тези хора, с които говорихте, кои бяха те?

Разказах му за всичко станало.

– И нито един от тях не е бил човек със свободна воля – рече Ърнест. – Те всички са вързани за безмилостната промишлена машина. И най-печалното и най-трагичното е, че са вързани със сърдечните си връзки. Техните деца, младият живот – тъкмо той буди инстинкта им за закрила. Този инстинкт е по-силен от цялата останала етика, която притежават. Баща ми! Той лъжеше, той крадеше, той вършеше какви ли не непочтени неща, за да сложи хляб в моята уста, в устата на моите братя и сестри. Той беше роб на индустриалната машина и тя затри живота му, изнури го до смърт.

– Л вие – прекъснах го аз. – Вие положително сте човек със свободна воля.

– Не напълно – отговори Ърнест. – Аз не съм вързан със сърдечните си връзки. Често пъти съм благодарен, че нямам деца, а пък извънредно много обичам малките. И въпреки това, ако се ожена, не бих посмял да имам деца.

– Вижте, това е съвсем погрешна доктрина! – възкликнах аз.

– Знам, че е погрешна – печално отговори той. – Но е целесъобразна. Аз съм революционер, а това е опасна професия.

Изсмях се с недоверие.

– Ако се опитам да вляза в къщата ви нощем, за да открадна дивидентите от Сиерската предачница, какво би направил баща ви?

– Той спи с револвер на нощното си шкафче – отговорих аз. – Вероятно би ви застрелял.

– Ами ако аз и още няколко други заведем милион и половина души³¹ в домовете на всички заможни хора, голяма стрелба ще падне, нали?

– Да, но вие не го правите – възразих аз.

– Точно това правя. И ние имаме намерение да изземем не само богатствата от техните домове, но и всичките източници на тези богатства, всички мини, железници, фабрики, банки, магазини. Това е то революцията. Тя е наистина опасна. Боя се, че ще има повече стрелба, отколкото дори и аз мога да си представя. Но, както казах, днес никой не действува по своя воля. Всички ние сме хванати от трансмисиите и зъбните колела на промишлената машина. Вие се убедихте в това за себе си и за хората, с които сте разговаряли. Поговорете с още някои. Срещнете се с полковник Ингръм. Потърсете журналистите, които не дадоха на делото Джаксън гласност във вестниците, и редакторите, които ръководят тези вестници. Ще се уверите, че те всички са роби на машината.

Малко по-нататък в разговора ни аз му зададох прост малък въпрос за опасността от злополуки, на която са изложени работниците, и в отговор ми се прочете статистическа лекция.

– Това всичко е писано в книгите – каза Ърнест. – Данните са били събрани и е било доказано убедително, че злополуките рядко се случват в първите часове на утринната работа, но че броят им бързо нараства през последващите часове, когато работниците постепенно се изморяват и мускулните им рефлексии и умствените процеси стават по-бавни. Знаете ли например, че баща ви има три пъти по-голяма вероятност да се запази от смърт и осакатяване, отколкото един работник? Има! Осигурителните³² дружества го знаят. Те ще му поискат четири долара и двадесет цента годишно за хилядадоларова осигуровка срещу злополука, а от един работник за същата осигуровка искат петнадесет долара.

– А от вас? – попитах аз и още докато питах, почувствавах, че проявявам нещо повече от обикновена загриженост.

– О, като революционер вероятността да бъде ранен или убит е

---

31. Тука се има предвид броят на гласувалите за социалистическата листа в Съединените щати през 1910 година. Нарастването на този брой ясно свидетелствува за бързия растеж на партията на революцията. Броят на гласувалите за нея в Съединените щати през 1888 г. бил 2 068; през 1902 – 127 713; през 1904 – 435 040; през 1908 – 1 108 427; през 1910 – 1 688 21).

32. В ужасната вълча борба на онзи столетия никой не е бил постоянно сигурен, без оглед на това колко богатства е натрупал. От страх за благополучието на своите семейства хората измислили системата на осигуровките. За нас в този разумен век такава система е смешно нелепа и първобитна. Но в онзи век осигуряването било много сериозен въпрос. Забавното в цялата работа било, че фондовете на осигурителните дружества били често ограбвани и прахосвани от самите служители, на които били поверени.

осем пъти по-голяма, отколкото за един работник – отговори нехайно той. – Осигурителните дружества искат от висококвалифицирани химици, които боравят с избухливи вещества, осем пъти по-голяма премия, отколкото от работниците. Не вярвам, че изобщо биха ме осигурили. Защо питате?

Клепките ми затрепяха и усетих гореща вълна на руменина да залива лицето ми. Не защото Ърнест беше разбрал загрижеността ми, а защото самата аз я бях доловила, и то в негово присъствие.

Тъкмо тогава баща ми влезе и започна да се приготвя да си върви с мен. Ърнест му върна няколко книги, които беше взел от него, и си отиде пръв. Но когато вече тръгваше, се обърна и каза:

– А, да, между другото, докато съсипвате собственото си душевно спокойствие, пък аз съсипвам душевното спокойствие на епископа, няма да е зле да се отбиеете при госпожа Уиксън и госпожа Пъртънуйт. Нали знаете, че техните съпрузи са двамата главни акционери на предачницата. Както и цялото останало човечество, тези две жени са вързани за машината, но те са така вързани, че седят отгоре ѝ.

IV. РОБИ НА МАШИНАТА

Колкото повече мислех за ръката на Джаксън, толкова по-потресена се чувствавах. Бях се сблъскала лице срещу лице с действителността. За първи път виждах живота. Университетският ми живот, учението и културата не са били реални. Не бях научила нищо освен теории за живота и обществото, които, изглеждаха много добри на книга, но сега бях видяла самия живот. Ръката на Джаксън беше факт от живота. Думите на Ърнест „Факта, човече, неоспоримия факт!“ ехтяха в съзнанието ми.

Изглеждаше чудовишно, невъзможно цялото ни общество да е изградено върху кръв. Но ето случая с Джаксън. Не можех да забравя този човек. Мислите ми непрекъснато се насочваха към него, както стрелката на компаса към полюса. С него се бяха отнесли чудовишно. Неговата кръв не му е била платена, за да може да се изплатят по-големи дивиденди. А аз познавах двадесетина щастливи благодушни семейства, които бяха получили тези дивиденди и така бяха спечелили от кръвта на Джаксън. Щом е било възможно да се отнесат така чудовишно към един човек и обществото да си върви напред, сякаш нищо не е било, не беше ли възможно да се отнасят така чудовишно спрямо мнозина? Спомних си за споменатите от Ърнест чикагски жени, които робували срещу деветдесет цента на седмица, и за невръстните роби в Южните памучни предачници, за които беше говорил. И видях изнурените им бели ръце, от които е била изстискана кръвта, да работят над плата на роклята ми. А след това си помислих за Сиерската предачница и за изплатените дивиденди и видях върху роклята си кръвта на Джаксън. От Джаксън не можех да избягам. Размишленията ми винаги ме довеждаха пак при него. В дълбините на душата си изпитвах чувството, че стоя на ръба на пропаст. Струваше ми се, че ей сега ще видя ново и страшно откровение в живота. И не само аз. Целият ми свят се обръщаше наопаки. Ето например баща ми. Аз виждах влиянието, което Ърнест започваше да упражнява върху него. Ами епископът? Когато го видях за последен път, имаше вид на болен. Беше в силно нервно напрежение и в очите му беше застинал неизразим ужас. От малкото, което можах да науча, разбрах, че Ърнест изпълняваше обещанието си да го преведе през ада. Но какви адски гледки бяха видели очите на епископа, не знаех, защото той като че ли беше твърде много зашеметен, за да говори за тях.

Веднъж, когато бяха завладяна от чувството, че моят малък свят и

целият свят изобщо се обръща с главата надолу, помислих си, че причината за всичко това е Ърнест, и си помислих още: „Колко щастливи и спокойни бяхме, преди той да дойде!“ А в следващия миг съзнах, че тази мисъл е предателство спрямо истината, и Ърнест се издигна пред мен преобразен – апостол на истината, със светъл лик и безстрашен като ангел господен, отстояващ истината и правдата, борещ се в защита на бедните, самотните и потиснатите. А след това пред мене се издигна друг образ – Христос! Той също беше взел страната на унизените и потиснатите, против установената власт на свещениците и фарисеите. Спомних си неговия край на кръста и сърцето ми се сви от внезапна болка, когато си помислих за Ърнест. Нима и той бе обречен на разпятие? Той със своя тръбен зов, с глас, призоваващ на бой, и с тази своя чудесна мъжка сила!

В този миг разбрах, че го обичам и горя от желание да му даря покой. Помислих си за неговия живот. Какъв злочест, суров и оскъден трябва да е бил този живот! И си помислих за баща му, който крал и крадял зарад него и бил вкаран в гроба от работата. А сам Ърнест отишъл във фабриката, когато бил десетгодишен! Сърцето ми като че ли щеше да се пръсне същия миг от желание да го притисна в прегръдка, да сложа главата му на моите гърди – тази глава, която сигурно е уморена от толкова много мисли, и да му даря покой – само покой – и облекчение, и забрава, макар за малко.

С полковник Ингръм се срещнах на един черковен прием. Познавах го добре, и то от много години. Хванах го като в капан зад големи палми и фикуси, макар и да не знаеше, че е хванат. Той ме поздрави с обичайната веселост и галантност. Полковникът винаги е бил мил човек, дипломат, тактичен и внимателен. А колкото до външността, беше най-представителният мъж в нашето общество. Пред него дори почтеният ректор на университета изглеждаше безвкусно облечен и дребен.

И въпреки това открих, че полковник Ингръм се намира в същото положение, както неграмотните работници. И той не беше човек със свободна воля. Той също беше вързан за колелото. Никога не ще забравя как се промени, когато му заговорих за делото на Джаксън. Усмехнатото му добродушие изчезна като призрак. Внезапно грозно изражение разкриви благовъзпитаното му лице. Испитах същия страх, който бях испитала при избухването на Джеймс Смит. Но полковник Ингръм не изруга. Това бе малката разлика, останала между работника и него. Той бе прочут с остроумието си, но от това остроумие сега не бе останало нищо. И подсъзнателно, той се заозърта насам-натам, затърси откъде да

се измъкне. Ала беше хванат в капан сред палмите и фикусите.

О, на него му ставало лошо само като чуел името на Джаксън. Защо повдигам този въпрос? Моята шега не му харесвала. Тя била проява на лош вкус от моя страна и много неделикатна. Не зная ли, че в неговата професия няма място за лични чувства? Когато отивал в кантората, той оставял личните си чувства у дома. В кантората имал само професионални чувства.

– Трябваше ли Джаксън да получи обезщетение? – попитах аз.

– Разбира се – отговори той. – По-точно, аз лично имам чувството, че е трябвало да получи. Но това няма нищо общо с правната постановка на делото.

Той започваше лека-полека да си възвръща изгубилото се остроумие.

– Кажете ми, има ли правотата нещо общо със закона? – попитах аз.

Полковник Ингръм се усмихна:

– Вие правите малка грешка; не правотата, а...

– Парата? – досетих се аз и той кимна. – И все пак се предполага, че ние получаваме правосъдие чрез закона?

– Точно това е парадоксалното – отвърна той. – Ние наистина получаваме правосъдие.

– Сега говорите като професионалист, нали? – подхвърлих аз.

Полковник Ингръм се изчерви, истински се изчерви и пак затърси с поглед откъде да се измъкне. Но аз стоях на пътя му и нямах намерение да се отместя.

– Кажете ми – продължих аз, – когато човек подчини личните си чувства на професионалните, не може ли тази постъпка да се определи като своеобразно духовно осакатяване?

Отговор не получих. Полковник Ингръм беше безславно избягал, след като събори една палма на пътя си.

След това направих опит с вестниците. Написах спокойно, съдържано, безпристрастно описание на случая Джаксън. Не отправях никакви обвинения срещу хората, с които бях говорила, нито всъщност ги споменавах. Излагах действителните факти за случая: дългогодишната служба на Джаксън в предачницата, усилието му да спаси машината от повреда и последвалата злополука, както и сегашното му бедствено положение на границата на глада. Трите местни вестника отхвърлиха моята дописка, същото направиха и двата седмичника.

Намерих Пърси Лейтън. Възпитаник на университета, той се беше посветил на журналистика и стажуваше като репортер в най-влиятелния

от трите вестника. Пърси се усмихна, когато го запитах за причината, поради която вестниците се въздържаха да споменат за Джайксън или неговия случай.

– Редакционна политика – рече той. – Ние нямаме нищо общо с тези неща. Това е работа на редакторите.

– Но защо е тази политика? – попитах аз.

– Ние винаги сме еднородни с дружествата – отговори той. – Дори да платиш таксата за реклама, пак не би могла да поместиш такова нещо във вестниците. Този, който се опита да го прокара, ще загуби работата си. Не би могла да го поместиш дори да платиш редовната такса за реклама в десеторен размер.

– А какво ще кажеш за собствената ти политика? – поисках да зная аз. – Изглежда, задължението ти е да извърташ истината по нареждане на твоите работодатели, които на свой ред се подчиняват на заповедите на дружествата.

– Аз нямам нищо общо с всичко това. – Той се посмути за миг, но се съвзе, като намери изход от положението: – Самият аз не пиша неверни неща. Не правя компромиси със съвестта си. Разбира се, в течение на работния ден се срещат много противни неща. Но, виждаш ли, то си е част от всекидневната работа – завърши Пърси с момчешка наивност.

– Все пак ти смяташ да седиш някой ден на редакторски стол и да провеждаш известна политика.

– Дотогава ще обръгна на всички тия неща – бе неговият отговор.

– Тъй като още не си отбръгнал, кажи ми какво мислиш сега за общата редакционна политика.

– Аз не мисля – отговори той бързо. – Не бива много да знаеш, ако искаш да преуспееш в журналистиката. Поне толкова съм научил.

И той мъдро кимна с младата си глава.

– Ами правото? – упорствувах аз.

– Ти не разбираш играта. Какво друго ще е, освен право, щом се оправя на края, нали?

– Удивително неясно – промърморих аз, но сърцето ми ме болеше зарад неговата младост и ми се струваше, че трябва или да закрещя, или за избухна в сълзи.

Започнах да прозирам какво се крие зад външното благоприличие на обществото, в което живеех, и да откривам страшните му истини. Изглежда, против Джайксън имаше мълчалив заговор и аз долових да се събужда в мен съчувствие към хленчещия адвокат, който бе тъй безславно защищавал неговото дело. Но този мълчалив заговор се разрастваше.

Той не бе насочен само срещу Джаксън. Той бе насочен срещу всеки работник, който осакатяваше в предачницата. А щом беше насочен срещу всеки работник в предачницата, защо не и срещу всеки работник във всички други предачници и фабрики? Всъщност не важеше ли това за всички индустрии?

В такъв случай обществото беше лъжа. Аз изтръпвах пред собствените си заключения. Беше твърде ужасно и страшно, за да е вярно. Но аз виждах Джаксън и ръката на Джаксън, кръвта, която багреше моята рокля и капеше от гредите на собствения ми покрив. А имаше много джаксъновци – само в предачницата те бяха стотици, както беше казал самият Джаксън. От Джаксън не можех да се отърва.

Видях се с господин Уиксън и господин Пъртънуейт – двамата, които притежаваха най-много акции на Сиерската предачница. Но тях не можах да разтърся, както бях разтърсила техните служещи. Открих, че те имаха етика, която стоеше над етиката на останалото общество. Това беше нещо, което бих могла да нарека аристократична или господарска етика³³. Те говореха надутно за политика, а политика и справедливост бяха за тях едно и също нещо. С мен говореха бащински, със снизхождение към младостта и неопитността ми. Те бяха най-безнадеждните от всички, с които се сблъсках при моето допитване. Те вярваха непоклатимо, че поведението им е правилно. За това не можеше да става нито дума, то за тях беше безспорно. Бяха убедени, че са спасители на обществото, тези, които градят щастието на мнозинството. И рисуваха прочувствени картини какви биха били страданията на работническата класа, ако те, единствено те, благодарение на мъдростта си, не й осигуряваха работа.

Със свежи впечатления от тези двама господари видях Ърнест и му разказах за срещите си. Той ме изгледа с доволен вид и рече:

– Знаете ли, това е чудесно. Вие започвате да издирвате истината, да стигате до истината със собствени усилия. Това е ваше лично емпирично обобщение и то е правилно. Никой в промишлената машина няма свободна воля, освен едрия капиталист, пък и той я няма, ако ми простите този ирландски похват в разсъжденията³⁴. Виждате ли, господарите са напълно сигурни, че са прави в това, което вършат. Ето върховната

---

33. Преди още Ейвис Евърхард да се роди, Джон Стюарт Мил писа в есето си „За свободата“: „Навсякъде, където има господстваща класа, голяма част от морала води началото си от класовите й интереси и класовото й чувство за превъзходство“.

34. Взаимно изключващи се твърдения, наречени „словесни парадокси“, дълго време представлявали невинна слабост на древните ирландци.

нелепост на цялото положение. Те са така обвързани от човешката си природа, че не могат да извършат нищо, ако не го смятат за право. Трябва да имат оправдание за своите дела. Когато искат да извършат нещо във връзка с предприятията си, разбира се, те трябва да чакат, докато в ума им се породи някак религиозно, етично, научно или философско схващане, че то е право. И тогава се захващат и го извършват, без да си дават сметка за една от слабостите на човешкия разум – че желанието поражда мисълта. Каквото и да искат да извършат, оправдание винаги се намира. Те са повърхностни казуисти. Те са йезуити. Те намират начин да вършат дори и неправди на основанието, че от тях може да последва добро. Една от най-приятните, нетърпящи възражение фикции, които са създали, е, че превъзхождат останалото човечество по мъдрост и похватност. Оттам произтича правото им да се разпореждат с насъщния хляб на останалото човечество. Те са дори възкресили теорията за божествения произход на царската власт – на търговските царе в техния случай³⁵. Слабостта на положението им се състои в това, че са само делови хора. Не са философи. Не са нито биолози, нито социолози. Ако бяха, разбира се, всичко щеше да е добре. Един делови човек, който е същевременно и биолог и социолог, би знаел приблизително кое е правилно да се извърши за човечеството. Но като се изключи кръгът на финансовата им дейност, тези хора са глупаци. Те разбират само от финансовите си дела. Не разбират човечеството или обществото и въпреки това се поставят за господари над съдбините на милионите гладни и всички други милиони заедно с тях. Един ден историята ще им се смее до припадане.

Разговорът ми с госпожа Уиксън и госпожа Пъртънуйет не ме изненада. Те бяха жени от обществото³⁶. Домовете им бяха дворци. Те имаха много домове, пръснати из цялата страна – в планините, край езерата и морето. За тях се грижеха пълчища слуги, а обществената им дейност можеше да те зашемети. Покровителствуваха университета и черквите и

35. Вестниците от 1902 г. на тази ера приписват на председателя на Антрацитовия каменноуглен тръст Джордж Ф. Бийр формулирането на следния принцип: „Правата и интересите на трудещите се ще бъдат пазени от християни, на които бог в безкрайната си мъдрост е поверил имуществените интереси на страната“.

36. Думата „общество“ е употребена тука в тесен смисъл, както е била обикновено употребявана на времето за означаване на облечените със злато търтеи, които не вършели никаква работа, а само се пресищали с меда, събран от работниците. Нито деловите хора, нито работниците са имали време или възможност да бъдат в „обществото“. „Обществото“ е било творение на отдали се на безделие богаташи, които не се труделели и си играели на „общество“.

особено пасторите им се кланяха раболепно със смирено угодничество³⁷. Те представляваха сила, тези две жени, ако се вземеха пред вид парите, които притежаваха. Притежаваха до голяма степен силата да субсидират мислите на други хора, както скоро щях да науча под ръководството на Ърнест.

Те подражаваха като маймуни на своите съпрузи и говореха по същия надут начин за политика, за задълженията и отговорностите на богатите. Те се подчиняваха на същата етика, от която се ръководеха съпрузите им – етиката на тяхната класа, – и се изказваха с гръмки фрази, непонятни за собствените им уши.

Ядосаха се, когато им разказах за окаяното положение на семейство Джаксън и изказах учудването си, че не са се загрижили за този човечек по свой почин. Заявиха ми, че не приемали от никого съвети относно обществените им задължения. Когато ги помолих без заобикалки да помогнат на Джаксън, те също така без заобикалки отказаха. Изумителното в цялата работа беше, че ми отказаха почти с едни и същи думи, и това при положението, че говорих с тях поотделно и едната не знаеше, че съм се видяла или ще се видя с другата. Общият им отговор беше, че се радват на случая най-недвусмислено да обяснят, че никога нямали намерение да възнаграждават нехайството, нито пък щели със заплашване на злополуки да съблазняват бедните да се нараняват с машините³⁸.

И те бяха искрени, тези две жени. Бяха опиянени от убеждението за превъзходството на своята класа и на самите тях. Те имаха оправдание според собствената си класова етика за всяка извършена постъпка. И когато се отдалечавах с колата от голямата къща на госпожа Пъртънуйт, аз се обърнах да я погледна и си спомних израза на Ърнест, че те били вързани за машината, но така, че седали отгоре ѝ.

---

37. „Множете нечистите си пари“ – такава е било подчертаното отношение на църквата през онзи период.

38. В колоните на „Аутлук“, седмичник за критика от онзи период, в броя с дата 18 август 1906 година е описан случай как един работник загубил ръка, който във всички подробности прилича напълно на случая с Джаксън, разказан от Ейвис Евърхард.

V. ФИЛОМАТИТЕ

Ърнест идваше у нас често. Но не беше само баща ми, нито дискуссионните вечери, които го привличаха у дома. Още тогава ме ласкаеше мисълта, че играя известна роля като подбудителка за посещенията му, а не след дълго се уверих в правилността на предположението си. Защото никога не е имало любовник като Ърнест Евърхард. Неговият поглед и ръкостискане ставаха все по-силни и настойчиви, макар още отначало да бяха достатъчно силни, а въпросът, появил се от първия миг в очите му, ставаше все по-повелителен.

Впечатлението ми от него при първата ни среща бе неблагоприятно. После почувствах, че ме привлича. Сетне дойде отвращението, когато той така жестоко нападна моята класа и мен. След това, когато видях, че не е клеветил класата ми и че суровите, горчиви неща, които бе казал за нея, са били прави, той ме привлече към себе си още повече. Ърнест стана мой безпогрешен наставник. За мен той смъкваше лъжливата маска от лицето на обществото и ми даваше възможност да зърна действителността, която беше толкова неприятна, колкото и неопровержимо вярна.

Както казах, никога не е имало любовник като него. Никое момиче не можеше да живее в университетски град до двадесет и четири годишна възраст, без да има любовни приключения. Аз съм била ухажвана и от голобради второкурсници, и от побелели професори, от лекоатлети и от снажни футболисти. Но никой от тях не ме е ухажвал така, както Ърнест. Аз се озовах в прегръдките му, преди да разбера какво става. Устните му се впиха в моите, преди да мога да протестирам или да се съпротивя. Пред неговата искреност нямаше място за общоприетото моминско честолубие. Той направо ме покори с чудната си непреодолима стремителност. Не ми направи предложение. Прегърна ме и ме целуна и сметна за естествено, че ние ще се оженим. За това не се повдигаше въпрос. И единственият въпрос – а той се повдигна по-късно – беше кога да се оженим.

Това бе небивало. Това бе фантастично. И все пак, в съгласие с даденото от Ърнест определение за реалността на нещата, то беше действително. Аз му доверих живота си. И не сбърках с доверието си. И все пак през тези първи дни на любовта ни често ме спхождаше страх пред бъдещето, когато си помислех колко буйни и пламенни са неговите

ласки. Въпреки всичко тези страхове се оказаха неоснователни. Никоя жена не е била благословена с по-мил, по-нежен съпруг. Тази нежност и буйност у него бяха странно съчетание, подобно на съчетаните в държането му стеснение и непринуденост. Това леко стеснение! Той никога не го преодоля, и то беше пленително. Поведението му в нашата гостна ми напомняше за внимателен слон в стъкларски магазин³⁹.

Това беше времето, когато изчезна и сетното ми съмнение в пълнотата на любовта ми към него (подсъзнателно съмнение в по-голямата си част). Това стана в клуба на филоматите – вечер на чудесно сражение, в което Ърнест хвана господарите за гушата в собствената им бърлога. Клубът на филоматите бе най-изисканият на тихоокеанското крайбрежие. Той бе творение на госпожица Брентууд, една страхотно богата стара мома, и беше за нея и съпруг, и семейство, и играчка. В него членуваха най-големите богаташи в града, и то най-умните между богатите, както, разбира се, и някой и друг учен, за да му придаде интелектуален облик.

Филоматите нямаша клубно помещение. Той не беше от този род клубове. Веднъж на месец членовете му се събираха в някой частен дом, за да изслушат сказка. Сказчиците обикновено, макар и не винаги, бяха платени. Ако някой химик в Ню Йорк направеше ново откритие, да речем в областта на радия, на него му се плащаха всички разноски за пътуването през целия континент, а освен това той получаваше и царски за времето хонорар. По същия начин се постъпваше и с изследовател, завърнал се от полярните области, или най-новия прославил се писател или художник. Не се допускаха никакви гости, а политиката на филоматите бе да не допускат никакви съобщения за разискванията им да се обнародват във вестниците. По този начин на големи държавници – а такива случаи бе имало – се даваше възможност да говорят свободно по всички въпроси.

Разгръщам пред себе си смачкано писмо, което Ърнест ми е писал преди двадесет години, и от него преписвам следното:

„Баща ти е член на клуба на филоматите, тъй че ти можеш да дойдеш. Затова ела идущия вторник вечер. Обещавам ти, че ще прекараш чудесно. При последните си срещи ти не можа да развълнуваш

---

39. В онези дни все още съществувал обичаят да се пълнят станите с дребни украшения. Хората още не бяха открили колко по-хубаво е да се живее просто. Такива стани представлявали музени, изискващи безкраен труд за поддържане на чистотата. Заплахата на праха господствувала в домакинството. Имало безброй неща, по които се събирал прах, и само няколко уреда за чистенето му.

господарите. Ако дойдеш, аз ще ги развълнувам за твоя сметка. Ще ги накарам да заръмжат като вълци. Ти просто постави под съмнение техния морал. Когато моралът им се поставя под съмнение, те само стават по-самодоволни и недосегаеми. Но аз ще заплаша кесиите им. Това ще ги разтърси до основите на първобитната им природа. Ако можеш да дойдеш, ще видиш пещерния човек, облечен с вечерни дрехи, да ръмжи и да трака зъби зарад кокала. Обещавам ти голям вой и поучително прозрение в природата на звяра.

Поканили са ме, за да ме разкъсат на парчета. Това е хрумване на госпожица Брентууд. Тя има нетактичността да ми го намекне, когато ме покани. Тя им е устройвала подобни увеселения и преди. На тях им е душа и свят да видят пред себе си доверчиво простодушни реформатори. Госпожица Брентууд мисли, че съм кротък като коте и благ и флегматичен като крава. Не ще отрека, че ѝ помогнах да добие това впечатление. Тя доста се колеба отначало, докато се увери в моята безобидност. Ще получа хубав хонорар – двеста и петдесет долара, – както подобава на човек, който, макар и радикал, се е кандидатирил веднъж за губернатор. Също така трябва да бъде с вечерни дрехи. Това е задължително. Никога не съм се докарвал така през живота си. Предполагам, ще трябва да ги взема някъде под наем. Но аз бих направил и повече от това зарад случая да се докопам до филоматите“.

Тази вечер клубът се събираше не другаде, а в дома на Пъртънуейтови. В огромната гостна бяха донесени допълнителни столове и трябва да имаше към двеста филомати, насядали да чуят Ърнест. Това бяха наистина господарите на обществото. Аз се забавлявах да пресмятам на ум общата сума на представените състояния и тя възлезе на доста стотици милиони. А собствениците им не бяха от напълно бездейните богаташи. Това бяха делови хора, които вземаха най-дейно участие в промишления и политически живот.

Бяхме всички насядали, когато госпожица Брентууд въведе Ърнест, Двамата се запътиха веднага към предния край на стаята, откъдето той щеше да говори. Ърнест беше с вечерно облекло и ако се вземат пред вид широките му рамене и царствена глава, имаше великолепен вид. И освен това – тази лека, но ясно забележима непохватност в движенията му. Почти съм сигурна, че бих могла да го обикна само зарад нея. И както го гледах, почувствувах, че ме обзема огромна радост. Усетих пак пулсиращата му длан върху своята, допира на устните му и такава гордост ме обзе, че изпитах желание да се изправа и да извикам на събралите се: „Той е мой! Той ме е държал в прегръдките си и аз, не друга, аз

съм изпълвала неговия ум дотолкова, че да забрави всичките си многобройни и възвишени мисли!“

В предния край на стаята госпожица Брентууд го представи на полковник Ван Гилбърт и аз разбрах, че полковникът ще председателствува. Полковник Ван Гилбърт беше голям дружествен адвокат. Отгоре на това беше невъобразимо богат. Най-малкият хонорар, който благоволяваше да приеме, беше сто хиляди долара. Беше голям познавач на закона. Законът се превръщаше в марионетка, която той разиграваше. Ван Гилбърт му придаваше каквато пожелае форма, сякаш беше от глина, усукваше го и го извърташе като някоя китайска играчка-ребус в каквато форма пожелае. По външност и в ораторските си похвати той беше старомоден, но по въображение, знание и изобретателност бе млад като най-новият законодателен акт. За първи път се прочу, когато промени завещанието на Шардуел⁴⁰. Хонорарът му само за това дело бил петстотин хиляди долара. Оттогава се беше издигал като ракета. Често го наричаха най-голям адвокат в страната (дружествен, разбира се) и нямаше комбинация от трима най-големи адвокати в Съединените щати, в която да не влизаше и полковникът.

Той се изправи и с няколко добре подбрани фрази, в които имаше скрита нотка на лека ирония, заговори за Ърнест. Полковник Ван Гилбърт представи социалния реформатор и член на работническата класа с изтънчена духовитост и слушателите се заусмихваха. Това ме ядоса и аз погледнах Ърнест. Неговият вид ме ядоса двойно повече. Той като че ли нямаше нищо против тези леки намеци. Нещо по-лошо: сякаш не ги долавяше. Той си седеше там кротък, флегматичен и сънлив. Наистина изглеждаше глупав. И за миг в ума ми се мярна мисълта: „Ами ако се е смутил от тази внушителна сбирка представители на силата и на ума?“ И веднага се усмигнах. Той не можеше да измами мен. Но мамеше другите, също както беше измамил госпожица Брентууд. Тя седеше най-отпред, няколко пъти обърна глава към един или друг от събратята си и

---

40. Това променяне на завещания било своеобразна особеност на този период. С натрупването на огромни състояния въпросът за разпределянето им след смъртта много тревожел техните собственици. Съставянето и променянето на завещания станали допълващи се занаяти, както произвеждането на броня и на оръдия. Най-ловките адвокати били канени да съставят завещания, които да не могат да се променят. Но тези завещания били винаги променяни, и то много често от същите адвокати, които са ги съставили. Въпреки това богатата класа продължавала да живее със самоизмамата, че е възможно да се състави абсолютно непроменимо завещание, и така поколение след поколение клиенти и адвокати поддържали тази илюзия. То е било нещо като търсението на философския камък от средновековните алхимици.

показваше с усмивката си колко ѝ харесват бележките.

Когато полковник Ван Гилбърт свърши, Ърнест се изправи и заговори. Започна с нисък глас, неуверено и скромно, с явно смутен вид. Заговори за това, че се родил сред работническата класа, за жалките, окаяни условия на живота, в които и тялото, и духът са еднакво подложени на глад и мъка. Описа своите стремежи и идеали и своята представа за рая, в който живеели хората от висшите класи. Той каза:

– Над мене, както ми бе известно, съществуваше себеотрицанието на духа, чиста и благородна мисъл, напрегнат интелектуален живот. Знаех всичко това, защото четях романи от библиотеката „Сисайд“⁴¹, в които, с изключение на злодеите и авантюристките, всички мъже и жени мислеха красиви неща, говореха с красив език и извършваха славни дела. Накратко, както приемах слънчевия изгрев, така приемах и това, че горе над мене е всичко, което е чисто, благородно и изискано, всичко, което прави живота почтен и достоен, всичко, зарад което си струва да живееш и което възнаграждава човека за тежкия труд и несгодите.

Той продължи и проследи живота си във фабриката, как е научил ковашкият занаят и срещата си със социалистите. Сред тях, както каза, срещнал проникателни умове и хора с блестящи способности, служители на словото божие, лишени от сан, защото разбиранията им за християнството били твърде широки за всяко паство от поклонници на мамона, и професори, неизтърпели мъките на раболепието пред управляващата класа в университетите. Социалистите, каза той, били революционери, които се борели да разрушат неразумния обществен строй на настоящето и от този материал да изградят разумния обществен строй на бъдещето. Много други неща каза Ърнест, които бяха отнели твърде много време, ако ги изброя, но никога не ще забравя как той описа живота сред революционерите. И сетната нерешителност в говора му изчезна. Гласът му укрепна и стана уверен и се разпалваше, както се разпалваше сам той и както се разпалваха мислите, които се изливаха от него. Ърнест каза:

– Сред революционерите намерих още и топла вяра в човешкия пламенен идеализъм, сладостите на, себеотрицанието, всеотдайността и себепожертвувателността – всичките прекрасни, стимулиращи страни на човешкия дух. Там животът беше чист, благороден и пълнокръвен. Аз общувах с велики души, които издигаха плътта и духа над доларите и центовете и за които слабият плач на изгладняло дете от бедняшки

---

41. Чудновата и изумителна литература, предназначена да създаде у работническата класа съвършено погрешни представи за естеството на заможната класа.

бордей значеше повече от целия външен блясък на търговската експанзия и световно владичество. Аз бях заобиколен от благородство на стремеж и геройство на усилия и моите дни и нощи бяха изпълнени със слънчева светлина и звезден блясък, с огън и роса, а пред очите ми неспирно гореше и, пламтеше светият потир, потирът на Христа, сърдечния човек, много страдал и измъчен, за да бъде избавен и спасен на края.

Както преди го бях виждала преобразен, така и сега Ърнест се беше преобразил пред мене. Челото му светеше с божествения плам, който гореше у него, а още по-ярко блестяха очите сред сиянието, което сякаш го обгръщаше като мантия. Но другите не виждаха това сияние и аз приех, че то се дължеше на сълзите на радост и обич, които замъгляха зрението ми. Във всеки случай господин Уиксън, който седеше зад мене, съвсем не беше развълнуван, защото го чух презрително да подхвърля на глас: „Утопист!“⁴²

Ърнест премина към своето издигане в обществото до момента, когато най-сетне влязъл в допир с членове от висшите класи и започнал да общува с хора, заемащи високи постове. Тогава дошло разочарованието и това разочарование той описа с думи, които съвсем не бяха ласкави за слушателите. Бил изненадан от колко просто тесто били замесени. Оказало се, че животът им не бил чист и изискан. Бил ужасен от еготизма, с който се сблъскал, а нещото, което го изненадало още повече, била липсата на интелектуален живот. Отделил се току-що от своите революционери, той бил поразен от тъпотата на господстващата класа. Освен това, въпреки величествените им черкви и добре платени проповедници, открил, че господарите – и мъжете, и жените – били груби материалисти. Вярно било, че те брътвели за сладникави идеалчета и евтино дребно благонаравие, но въпреки всичките им брътвежи ръководното начало в живота, който живеели, бил материализмът. А на тях им липсвал истинският морал – например този, който е бил проповядван от Христа, но който не се проповядвал вече.

– Аз срещнах хора – казваше той, – които призоваваха името на

---

42. Хората от онзи век са били роби на гръмките думи. Унизителността, с която са им робували, е непонятна за нас. В думите се криела повече магия, отколкото в изкуството на магьосника. Умовете им били толкова притъпени и объркани, че изричането на единствена дума могло да опровергае обобщенията на цял живот сериозни изследвания и умозаклучения. Такава дума била съществителното „утопист“. Самото й изричане могло да провали всеки план за икономически преобразования или духовно възраждане, колкото разумно и да са били замислени. Огромни маси от населението са били докарвани до лудост с такива фрази като „честно спечелени пари“ или „пълна котелна за обед“. Изковаването на такива фрази се смятало за проява на гениалност.

княза на мира във филипиките си против войната и слагаха пушки в ръцете на пинкертъновци⁴³, за да убиват с тях стачници в собствените им фабрики. Срещнах хора, езикът на които се преплиташе от възмущение пред бруталността на бокса, а в същото време бяха съучастници във фалшифицирането на хранителни продукти, които причиняваха всяка година смъртта на повече невръстни деца, отколкото е избил някога кръволоктът Ирод.

Еди-кой си изтънчен господин с аристократични черти беше марионетен директор и оръдие на дружества, които ограбваха вдовици и сирачета. Еди-кой си господин, който събираше изящни издания и беше покровител на литературата, плащаше на изнудващия го черновеждест и с издадена челност ръководител на градската политическа машина. Еди-кой си редактор, който печаташе реклами на медицински специалитети⁴⁴, ме нарече подъл демагог, защото го приканих да напечата във вестника си истината за тези специалитети. Еди-кой си човек, говорещ трезво и задълбочено за красотата на идеализма и благостта на господата, беше току-що измамил другарите си в търговска сделка. Еди-кой си, един от стълбовете на църквата и щедър дарител на религиозни мисии в чужбина, експлоатираше продавачките си по десет часа на ден срещу мизерна надница и с това пряко насърчаваше проституцията. Еди-кой си, който даряваше средства за нови катедри в университетите и издигаше великолепни храмове, престъпваше клетвата си в съдилищата зарад долари и центове. Еди-кой си железопътен магнат нарушаваше думата си на гражданин, порядъчен човек и християнин, като даваше тайно отбив от цените, а той даваше много тайни отбиви. Еди-кой си сенатор беше оръдие и роб, дребна марионетка на брутален необразован шеф на политическа машина⁴⁵, също както и еди-кой си губернатор и еди-кой си съдия от върховния съд, и тримата пътуваха по железниците с

43. Първоначално те били частни детективи, но скоро станали платени стражници на капиталистите и накрая се превърнал в наемни войници на олигархията.

44. Медицинските специалитети били патентовани лъжи, но както с муските и индулгенциите на Средните векове хората се мамели с тях. Единствената разлика Оила, че специалитетите били по-вредни и по-скъпи.

45. Дори и в 1912 г. сл.Хр. огромното мнозинство от хората все още не се отказвали от вярата си, че управляват страната по силата на избирателните си бюлетини. В действителност страната се управлявала от това, което те наричали „политически машини“. Отначало шефовете на машините облагали големите капиталисти с грабителски данък за прокарване на изгодни за тях закони, но скоро след това големите капиталисти открили, че е по-евтино самите те да притежават политическите машини и да държат на заплата шефовете им.

безплатни карти; също така еди-кой си загладен капиталист притежаваше политическата машина, нейния шеф и железниците, които издаваха безплатните карти.

И стана така, че вместо в рая аз се озовах в неплодната пустиня на търгашеството. Намерих само тъпота, освен в търговските дела. Не намерих нито един чист, благороден и пълнокръвен човек, макар и да открий мнозина, които бяха пълни... с поквара. Това, което намерих в действителност, бяха чудовищен егоизъм и безсърдечие, както и безогледен, ненаситен, пресметлив, добре пресметнат материализъм.

Още много неща им разказа Ърнест за самите тях и за своето разочарование. В интелектуално отношение те го отегчили; морално и духовно го отвратили, тъй че с радост се върнал при революционерите, които били чисти, благородни и пълнокръвни, и всичко друго, което капиталистите не били.

– А сега – продължи той – да ви разкажа какво нещо е революция.

Но първо трябва да отбележа, че страхотните му изобличения не бяха ги трогнали. Аз се вглеждах в лицата наоколо си и виждах, че те остават самодоволно недосегаеми за всичките му нападки. И си спомних както ми беше казал Ърнест: че никакви обвинения против техния морал не могат да ги разтърсят. Виждах обаче, че смелият му език бе подействувал върху госпожица Брентууд. Тя изглеждаше разтревожена и смутена.

Ърнест започна с това, че описа армията на революцията, и когато цитираше цифрите за нейната мощ (броят на гласовете, подадени в различни страни), сред събралите се пролича безпокойство. Загриженост се изписа по лицата им и аз забелязах устните им да се свиват. Най-сетне сражението беше обявено. Той описа международната организация на социалистите, която обединявала милион и половина души в Съединените щати с двадесетте и три и половина милиона в останалия свят.

– Такава армия на революцията – каза той, – възлизаща на двадесет и пет милиона души, е нещо, което ще накара управниците и управляващите класи да се поспрат и замислят. Зовът на тази армия е: „Никаква пощада! Ние искаме всичко, каквото вие притежавате! Нищо по-малко от всичко, каквото притежавате, не ще ни задоволи! Ние искаме да вземем в свои ръце юздите на управлението и съдбините на човечеството! Ето ги нашите ръце! Това са силни ръце. Ние ще ви отнемем управлението, дворците и цялото ви царствено охолство и в този ден вие ще работите за своя залък също както селянинът на нивата или полугладният и недорасъл писарушка в многохилядните ви градове. Ето ги нашите

ръце! Това са силни ръце!“

И както говореше, Ърнест протегна от прекрасните си рамене двете големи ръце и тези ковашки ръце се засвиваха, впивайки се във въздуха като нокти на орел. Той представляваше духа на възцарилата се работническа класа, застанал там с ръце, протегнали се да разкъсат и да смачкат слушателите му. Забелязах почти недоловимо те да се свиват пред този образ на революцията, видим, мощен и заплашващ. По-правилно жените се свиха и страх пробягна по лицата им. Не беше тъй с мъжете. Те бяха от дейните богаташи, не безделници, а борци. Нисък, гърлест ропот се надигна, увисна за миг във въздуха и стихна. Това бе предвестник на ръмжене и аз щях да го чуя много пъти тази вечер – остатък от зверското в човека, доказателство за първобитните му страсти. И те не съзнаваха, че са издали този звук. Това бе ръмженето на глутницата, изтръгнало се от глутницата съвсем несъзнателно. И в този миг, когато видях лицата им да стават сурови и войнствен блясък да светва в очите, разбрах, че няма лесно да се оставят да им бъде отнето господството над света.

Ърнест продължи атаката си. Той обясни съществуването на милион и половина революционери в Съединените щати с това, че капиталистическата класа не ръководела правилно обществото. Скицира икономическото положение на пещерния човек и на дивите народи в днешни времена и изтъкна, че те не притежавали нито оръдия на труда, нито машини, а само природния коефициент на полезно действие за човека при производството на енергия. След това проследи развитието на машината и обществения строй до положението днес, когато производителността на труда на цивилизования човек е хиляда пъти по-голяма от тази на дивака.

– Пет души – каза той – могат да произведат хляб за хиляда. Един човек може да произведе памучен плат за двеста и петдесет души, вълнен – за триста, ботуши и обувки – за хиляда. От това би могло да се заключи, че при компетентно ръководене на обществото съвременният цивилизован човек би следвало да бъде чувствително по-добре от пещерния човек. Но дали е по-добре? Да видим. Днес в Съединените щати петнадесет милиона⁴⁶ души живеят в немотия, а под немотия се разбират такива условия на живот, при които, поради липса на храна и сносни жилища, не може да се поддържа и необходимото равнище на

46. През 1906 година в книга, озаглавена „Немотия“, Робърт Хънтър е посочил, че по онова време в Съединените щати имало десет милиона души, живеещи в немотия.

работоспособността. Днес в Съединените щати, въпреки цялото ви тъй наречено трудово законодателство, има три милиона невръстни работници⁴⁷. За последните дванадесет години броят им се е удвоил. А между другото искам да ви попитам вас, ръководителите на обществото, защо не сте обнародвали данните от преброяването в 1910 година? И ще отговоря зарад вас, че ви е било страх. Данните за немотията биха могли да ускорят революцията, която вече назрява.

Но да се върна към моето обвинение. Ако производителността на труда на съвременния човек е хиляда пъти по-висока от тази на пещерния човек, защо тогава днес в Съединените щати има петнадесет милиона хора, които нямат сносен подслон и храна? Защо тогава днес в Съединените щати има три милиона невръстни работници? Това обвинение отговаря на истината. Капиталистическата класа не се е справила. Пред лицето на факта, че съвременният човек живее по-зле от пещерния, а производителната му сила е пораснала хиляда пъти в сравнение с тази на пещерния човек, не е възможно никакво друго заключение освен това, че капиталистическата класа не се е справила с положението, че вие не сте се справили, мои господари, че не сте се справили по най-престъпен и егоистичен начин. И по тази точка на обвинението вие не можете да ми отговорите тука днес право в очите, както и цялата ви класа не може да отговори на всичките милион и половина революционери в Съединените щати. Не можете да отговорите. Аз обаче ви приканвам да отговорите. И нещо повече – смея да ви кажа още сега, че и когато свърша, не ще ми отговорите. По тази точка вие ще запазите мълчание, макар че ще говорите достатъчно многословно за други неща.

Вие се провалихте с управлението си. Вие превърнахте цивилизацията в касапница. Вие бяхте слепи и ненаситни. Вие сте се изправяли безсрамно (както и днес) в законодателните ни събрания и сте заявявали, че е невъзможно да се реализират печалби без непосилния труд на непълнолетните и на малките дена. Няма защо да вярвате на моите думи. Всичко това стои в дневниците във ваша вреда. Вие сте приспивали съвестта си с брътвежи за сладникави идеалчета и евтино дребно благонаравие. Преситени с власт и богатство, опиянени сте от успех и за вас няма повече надежда, отколкото за търтеите, струпали се около медените пити, когато работниците-пчели се нахвърлят върху им, за да сложат край на гойното им съществуване. Вие се провалихте в управляването

---

47. При преброяването в Съединените щати през 1900 година (последното преброяване, данните на което били обнародвани) за броя на невръстните работници е дадена цифрата 1 752 187.

на обществото и това управление ще ви бъде отнето. Милион и половина мъже от работническата класа казват, че ще спечелят цялата работническа класа на своя страна и ще ви отнемат управлението. Това е революцията, мои господари! Спрете я, ако можете.

Гласът на Ърнест дълго още ехтя в голямата стая. После се надигна гърлестият ропот, който бях чула преди, и десетина мъже наскачаха и завикаха на полковник Ван Гилбърт да им даде думата. Забелязах раменете на госпожица Брентууд да се свиват конвулсивно и в първия миг се ядосах, понеже помислих, че се смее на Ърнест. Но веднага открих, че това не беше смях, а истерия. Тя бе ужасена от това, че е довела такъв бунтар в свидния си Клуб на филوماتите.

Полковник Ван Гилбърт не забеляза десетината мъже с разкривени от злоба лица, които се мъчеха да получат разрешението му да говорят. Собственото му лице беше също разкривено от злоба. Той скочи, размахна ръце и за миг не можа да изрече нищо освен несвързани звуци. Сетне словото му се възвърна. Но това не беше нито слово на сто хиляди доларов адвокат, нито старомоден ораторски похват.

– Заблуждение след заблуждение! – закрещя той. – Никога в живота си не съм чул толкова заблуждения, изречени за един кратък час! А освен това, млади човече, трябва да ви заявя, че вие не ни казахте нищо ново. Аз съм учил всичко това в университета, преди да се родите. Жан Жак Русо изложи социалистическата ви теория преди близо два века. Назад към природата, как не! Връщане към първобитното! Биологията ни учи колко нелепо е това. Вярна е поговорката, че малкото знание е опасно нещо, и вие ни дадохте хубав пример за това с побърканите си теории. Заблуждение след заблуждение! Никога в живота не ми се е гадило така от излишество на заблуждения. Толкова за незрелите ви обобщения и детински разсъждения.

Той щракна презрително с пръсти и седна на мястото си. Чува се възклицания на одобрение от страна на жените, а по-дрезгави нотки на одобрение долетяха откъм мъжете. Колкото за десетината мъже, които високо искаха думата, половината от тях заговориха едновременно. Бъркотията и врявата бяха неописуеми. Никога още стените в просторната гостна на госпожа Пъртнуейт не бяха виждали подобно зрелище. Това, значи, бяха хладнокръвните предводители на промишлеността и господари на обществото – тези зъбеци се, ръмжащи диваци с вечерно облекло! Ърнест наистина ги беше раздрусал, когато посегна към техните кесии, с тази ръка, която в техните очи олицетворяваше ръцете на милион и половина революционери.

Но Ърнест не губеше присъствие на духа при никакви обстоятелства. Преди полковник Ван Гилбърт да успее да седне, Ърнест беше на крака и рязко прекрачи напред.

– Един по един! – изрева им той.

Звукът се изтръгна от мощните му бели дробове и надделя над тази човешка буря. С безусловната сила на своята личност той ги принуди да млькнат.

– Един по един – повтори той тихо. – Нека отговоря на полковник Ван Гилбърт. След това всички други могат да ме нападат, но помнете: един по един. Няма да устройваме масови игри тука. Това не е футболно игрище.

– Колкото за вас – продължи той, като се обърна към полковник Ван Гилбърт, – вие не дадохте отговор на нищо от това, което казах. Вие само изрекохте няколко възбудени и предубедени твърдения относно умствения ми багаж. Това може да ви послужи във вашата професия, но с мене не можете да говорите така. Аз не съм работник с шапка в ръка, който ви моли за повишение на надницата или да го защитите от машината, с която работи. Не можете да се отнасяте предубедено към истината, когато говорите с мен. Запазете това отношение за наемните си роби. Те не ще се осмелят да ви отвърнат, понеже насъщният им хляб, животът им е във вашите ръце.

Колкото за връщането към природата, за което казвате, че сте учили в университета, преди да съм се родил, позволете ми да ви изтъкна, че по всичко личи как оттогава насам не сте научили нищо друго. Социализмът има толкова общо с връщането към природата, колкото диференциалното смятане с вероучението. Аз нарекох вашата класа глупава извън кръга на финансовите сделки. Вие, господине, дадохте блестящ пример за моето изявление.

Тази страшна и безпощадна критика, отправена към нейния сто хиляди доларов адвокат, бе твърде много за нервите на госпожица Брентууд. Истерията ѝ се засили и заливаща се ту в сълзи, ту в смях, тя бе изведена от стаята. И добре че стана така, защото сетне идваше нещо по-лошо.

– Недейте вярва на моите думи – продължи Ърнест, когато прекъсналата го госпожица Брентууд бе изведена. – Собствените ви авторитети в един глас ще ви докажат, че сте глупав. Собствените ви наемни доставчици на знания ще ви кажат, че не сте прав. Идете при най-хрисимия си младши лектор по социология и го попитайте каква е разликата между теорията на Русо за връщането към природата и теорията на

социализма; запитайте най-големите си правоверни буржоазни специалисти по политическа икономия и социология; прелистете страниците на най-обикновения учебник, написан по този въпрос и съхраняван по рафтовете на субсидираните от вас библиотеки; отговорът на всички до един ще бъде, че между връщането към природата и социализма няма нищо общо. От друга страна, ще получите единодушен положителен отговор, че връщането към природата и социализмът са диаметрално противоположни. Както казах, недейте вярва в моите думи. Доказателствата за глупостта ви са в книгите, в собствените ви книги, които никога не четете. А що се отнася до вашата глупост, вие сте само един образец на вашата класа.

Вие знаете правото и финансите, полковник Ван Гилбърт. Вие умеете да услужвате на акционерните дружества и да увеличавате дивидентите чрез извъртане на закона. Много добре. Гледайте си тази работа. Вие сте доста голяма фигура. Вие сте много добър адвокат, но сте лош историк, не разбирате нищо от социология, а вашата биология е от времето на Плиний.

Тука полковник Ван Гилбърт се размърда неспокойно на стола си. В стаята цареше пълна тишина. Всички седяха като омагьосани – бих казала като парализирани. Такова страхотно държане спрямо великия полковник Ван Гилбърт беше нечувано, невъобразимо, умът не можеше да го побере – великия полковник Ван Гилбърт, пред когото съдиите трепереха, когато се изправеше в съдебната зала! Но Ърнест не знаеше пощада към враговете.

– Това, разбира се, не уронва вашето достойнство – каза Ърнест. – Всеки си има свой занаят. Само че гледайте си вие вашия, а аз ще си гледам моя. Вие сте се специализирали. Когато думата е за познаване на правото, как най-добре да се заобиколи законът или да се създаде нов закон, облагодетелстващ хищническите дружества, аз съм нищо и се прекланям пред вас. Но когато думата е за социологията – моя занаят, – вие сте нищо и трябва да се преклоните пред мен. Помнете това. Помнете още, че вашите закони траят ден до пладне и вие сте обигран в нещо, което трае ден до пладне. Ето защо категоричните ви твърдения и прибрзани обобщения не си струват усилието да бъдат изречени.

Ърнест спря за миг, изгледа замислено полковника и забеляза, че лицето му е помрачняло и изкривено от гняв, гърдите тежко се вдигат, тялото му се гърчи, а тънките бели пръсти нервно се свиват и разпускат.

– Но, изглежда, не сте още изразходвали всичките си сили и ще ви дам възможност да ги използвате. Аз отпратих обвинение срещу

вашата класа. Докажете ми, че моето обвинение не е право. Аз ви изтъкнах плачевното положение на съвременния човек: три милиона робуващи деца в Съединените щати, без чийто труд не би могло да има печалби, а петнадесет милиона недохранени, зле облечени и още по-зле подслонени хора. Изтъкнах ви, че благодарение на обществения строй и използването на машините производителността на труда на съвременния човек е хиляда пъти по-голяма от тази на пещерния човек. И заявих, че от тези два факта не може да се извлече друго заключение, освен че капиталистическата класа не се е справила. Това беше моето обвинение и определено и настойчиво ви приканих да ми отговорите на това. Дори нещо повече. Аз предсказах, че не ще ми отговорите. Не остава нищо друго, освен да използвате силите си и да смажете предсказанието ми. Вие нарекохте думите ми заблуждение. Докажете заблудата ми, полковник Ван Гилбърт! Отговорете на обвинението, което аз и моите милион и половина другари отправихме срещу вашата класа и самия вас!

Полковник Ван Гилбърт съвсем забрави, че председателства събранието и че от учтивост би следвало да позволи на други желаещи да говорят. Скочил отново от мястото си, той размаха ръце, прати по дяволите ораторските си похвати и съдържаността си и започна ту да оскърбява Ърнест за неговата младост и демагогия, ту яростно да напада работническата класа и да доказва нейната неспособност и негодност.

– Сред адвокатите не съм срещал човек, който толкова да не може да се придържа към същността на въпроса – заговори Ърнест в отговор на тирадата му. – Младостта ми няма нищо общо с това, което ви изложих. Нито пък негодността на работническата класа. Аз обвиних капиталистическата класа, че не се е справила с ръководенето на обществото. Вие не ми отговорихте. Вие не направихте дори и опит да ми отговорите. Защо? Дали защото нямате какво да отговорите? Вие сте защитник на всички тези слушатели. Всички тука освен мен ви гледат в устата и очакват този отговор, защото самите те не могат да отговорят. Колкото до самия мен, както казах и преди, аз зная, че не само не можете да отговорите, но не ще се и опитате да го направите.

– Възмутително! – извика полковник Ван Гилбърт. – Оскърбление!

– Това, че не искате да отговорите, е възмутително – сериозно отвърна Ърнест. – Никой не може да бъде оскърбен в областта на разума. Оскърблението по самата си природа принадлежи към чувствата. Съвземете се. Дайте разумен отговор на разумното ми обвинение, че капиталистическата класа не се е справила с ръководенето на обществото.

Полковник Ван Гилбърт си замълча с мрачното изражение на

превъзходство, каквото се изписва на лицето на човек, който не желае да влиза в разпавии с един негодник.

– Не се отчайвайте – каза Ърнест. – Утешете се с факта, че досега никой член на вашата класа не е отговорил още на това обвинение. – Той се обърна към другите, които нямаха търпение да заговорят: – А сега е ваш ред. Карайте, но не забравяйте, че чакам да ми дадете отговора, който полковник Вай Гилбърт не можа да даде.

Би било невъзможно да напиша всичко, което се каза в това пререкание. Никога преди не бях имала представа колко много думи може да се изрекат за три кратки часа. Във всеки случай беше чудесно. Колкото повече се раздражняха противниците му, толкова повече Ърнест ги дразнеше преднамерено. Той притежаваше енциклопедични познания в тази област и с една дума или фраза, с леки ловки убождания улучваше противниците. Той наричаше съображенията им нелогични. Това било погрешен силогизъм, онова заключение нямало никаква връзка с предпоставката, а пък следващата предпоставка била измамна, понеже в нея хитро било скрито заключението, което говорещият се мъчел да докаже. Това било грешка, онова било предположение, а следващото било твърдение, противоположно на установената истина, дадена във всички учебници.

И спорът продължи в същия дух. Понякога Ърнест сменяше леките убождания със здраво халосване по главата и громеше мислите им наляво и надясно. И непрекъснато искаше от тях факти и отказваше да разисква теории. А неговите факти бяха за тях Ватерлоо. Когато те нападаха работническата класа, той винаги отвърщаше: „«Присмяла се кука на кривата бука» – това не е отговор на обвинението, че собственото ви лице е нечисто“. А на всички каза: „Защо не отговорихте на обвинението, че вашата класа не се е справила? Вие говорихте за друго, както и за неща, отнасящи се до други неща, но не ми отговорихте. Дали защото нямате отговор?“

Чак в края на разискванията стана да говори господин Уиксън. Той единствен беше останал спокоен и Ърнест се държа към него с уважение, каквото не беше показал към другите.

– Никакъв отговор не е нужен – заговори бавно и отмерено господин Уиксън. – Аз проследих цялото разискване с изумление и погнуса. Погнусен съм от вас, господа, членове на моята класа. Вие се държахте като глупави ученичета, особено с това впускане в етиката и гръмките изявления на площаден политик. Вие се показяхте слаби в тактиката си и бяхте разбити. Вие бяхте твърде многословни, но думите ви не бяха

повече от бръмчене. Вие бръмчахте като комари около мечка. Господа, ето я мечката – той посочи Ърнест, – а вашето бръмчене само погъделичка ушите ѝ.

Повярвайте ми, положението е сериозно. Тази вечер тази мечка протегна лапите си, за да ни смачка. Тя каза, че в Съединените щати имало милион и половина революционери. Това е факт. Тя каза, че те се канели да ни отнемат нашата власт, нашите дворци и цялото ни царствено охолство. Това също е факт. Промяна, голяма промяна ще настъпи в обществото; но може тя пък да не бъде тази, която очаква нашата мечка. Мечката каза, че ще ни смачка. Ами ако ние смачкаме мечката?

Гърлестият ропот се надигна в голямата стая и мъжете закимаха един на друг с одобрение и увереност. По лицата им се четеше твърдост. Те бяха борци, това беше сигурно.

– Но не с бръмчене ще смачкаме ние мечката – хладно и безстрастно продължи господин Уиксън. – Ние ще подгоним мечката. Няма да отговорим на мечката с думи. Ние ще аргументираме нашия отговор с олово. Ние сме на власт. Никой не може да го отрече. По силата на тази власт ние ще останем на власт.

Той се обърна внезапно към Ърнест. Моментът беше драматичен.

– И тъй, ето нашия отговор. Няма да хабим излишни приказки с вас. Когато посегнете с прехвалените си силни ръце към нашите дворци и царствено охолство, ние ще ви покажем какво се казва сила. С тътен на снаряди и шрапнел и тракане на картечници ще бъде облечен нашият отговор⁴⁸. Ние ще ви смачкаме вас, революционерите, под петата си и ще ви натъпчем в калта. Светът е наш, ние сме негови господари, и той ще си остане наш! Колкото за работническите ви пълчища, те винаги са били в калта, откакто съществува историята, а аз чета историята както трябва. И в калта ще си останат, докато аз и другарите ми и тези, които ще дойдат подир нас, запазят силата на властта. Това е думата. Тя е царщата на думите: сила! Нито бог, нито богатство, а сила! Накарайте езика си да я изрича, докато изтръпне от нея. Сила!

– Аз получих отговор – каза спокойно Ърнест. – Това е единственият отговор, който можеше да се даде. Сила! Това е, което проповядваме ние, от работническата класа. Ние знаем и добре знаем от горчив опит, че никакъв призив за правда, за справедливост, за човещина не ще може

---

48. За да обясним смисъла на тази фраза, цитираме следната дефиниция от „Речник на циника“ (1906 г. сл. Х.р.), написан от някой си Амброуз Биърс, отявлен и признат мизантроп на онзи период: „ШРАПНЕЛ, съществително. Аргумент, който бъдещето готви като отговор на исканията на американските социалисти“.

някога да ви трогне. Сърцата ви са корави като петите, с които тъпчете в калта беднотията. Затова започнахме да проповядваме силата. Със силата на нашите бюлетини в деня на изборите ние ще ви отнемем управлението...

– Ще има ли значение, дори да получите мнозинство, безспорно мнозинство в деня на изборите? – прекъсна го с въпроса си господин Уиксън. – Да речем, че ние откажем да ви дадем управлението, след като сте го спечелили на урните?

– Взели сме пред вид и това – отвърна Ърнест. – Ние също ще ви дадем отговор, аргументиран с олово. Вие провъзгласихте силата за царица на думите. Прекрасно. Към сила ще прибегнем. И в деня, когато изтръгнем победа на урните и вие откажете да ни предадете управлението, спечелено от нас по конституционен и мирен начин, и ни запитате какво ще правим при това положение, в този ден, както казвам, ние ще ви отговорим, и отговорът ни ще е облечен с тътен на снаряди и шрапнели и с тракане на картечници.

Не можете да ни избягате. Вярно е, че сте чели историята както трябва. Вярно е, че работничеството от началото на историята е било в калта. Вярно е и това, че докато вие, другарите ви и тези, които ще дойдат подир вас, запазите силата на властта, това работничество ще остане в калта. Съгласен съм с вас. Съгласен съм с всичко, което казахте. Силата ще реши въпроса, както го е решавала винаги. Това е борба на класи. Също както вашата класа смъкна старите феодални благородници, така и тя ще бъде смъкната от моята класа, работническата класа. Ако прочетете биологията и социологията със същата проникателност, с каквато четете историята, ще видите, че описаният от мене край е неизбежен. Няма значение дали това ще стане след една, десет или хиляда години – вашата класа ще бъде смъкната. И това ще бъде сторено със сила. Ние от работническите пълчища сме я зубрили тази дума, докато ни изтръпнат умовете от нея. Сила! Това е царствена дума.

Така завърши вечерта при филوماتите.

VI. СЕНКИТЕ НА БЪДЕЩЕТО

Приблизително по това време около нас се струпяха бързо признаци за приближаващи събития. Ърнест беше вече изказвал съмнение доколко разумно е татко да приема социалисти и работнически водачи у дома си и открито да посещава социалистически събрания, а татко беше му се смял за пресилените страхове. Колкото до самата мен, аз научавах много от това общуване с водачите и мислителите на работническата класа. Започвах да виждам другата страна на медала. Бях възхитена от себеотрицанието и възвишения идеализъм, който срещнах у тях, макар че ме ужасяваше откритата се пред мене огромна философска и научна литература на социализма. Аз я усвоявах бързо, но не дотолкова, че да мога да си дам тогава сметка колко опасно е нашето положение.

Имаше известни признаци, но аз не им обръщах внимание. Например госпожа Пъртънуйет и госпожа Уиксън упражняваха огромно влияние сред обществото на университетското градче, а те изказали мнението, че съм била твърде дръзка и самоуверена млада жена с пакостна наклонност да се натрапвам и да се бъркам в чужди работи. Сметнах това за напълно естествено, като си мислех за ролята, която бях изиграла в разследването на случая с ръката на Джаксън. Обаче резултата от такова изказване, направено от двама толкова могъщи обществени съдници, аз подцених.

Наистина забелязвах известно отчуждение сред познатите си, но не го приписвах на неодобрението, преобладаващо в нашите кръгове по отношение на предстоящата ми женитба с Ърнест. Едва известно време по-късно Ърнест ми показа ясно, че това общо отношение на моята класа съвсем не е било спонтанно, че зад него са се криели пружините на организирано поведение.

– Ти си дала подслон на един свой класов враг – каза той. – И не само подслон, защото ти ми подари любовта си, себе си. Това е предателство спрямо твоята класа. Не мисли, че ще се отървеш без наказание.

Но преди това татко се върна веднъж следобед. Ърнест беше при мен и ние разбрахме, че татко е обзет от яд – философски яд. Рядко му се случваше да бъде истински ядосан, но си позволяваше известна мярка сдържан яд. Наричаше го „средство за освежаване“. И ние видяхме, че бе освежително ядосан, когато влезе в стаята.

– Какво ще кажете? – рязко заговори той. – Бях на обед с Уилкокс!

Уилкокс беше престарелият ректор на университета, чийто изхабен ум бе претъпкан с обобщения, свежи в 1870 година, но неподновени оттогава насам.

– Бях поканен – съобщи татко. – Дойдоха да ме повикат.

Той замълча, ние чакахме.

– О, това беше направено много мило, признавам, но аз бях смъртен. Аз! И то от това древно изкопаемо!

– Обзалагам се, че зная за какво са те мъмрили рече Ърнест.

– И до три пъти няма да се сетиш – изсмя се татко.

– Един път ще стигне – отвърна Ърнест. – И то няма да е досещане. Ще бъде извод. Мъмрили са те зарад личния ти живот.

– Точно така! – възкликна татко. – Как се сети?

– Знаех, че това ще дойде. Предупреждавах те за това и преди.

– Да, предупреждаваше ме – замислено каза баща ми. – Но аз не можех да го повярвам. Във всеки случай то ми дава само нови заключителни данни за моята книга.

– Но не е нищо в сравнение с това, което ще дойде – продължи Ърнест, – ако се държиш по същия начин и продължаваш да приемаш в къщата си всички тези социалисти и всякакви радикали, включително и мен.

– Точно каквото ми каза старият Уилкокс. Какво с нищо неоправдано изявление! Каза, че това било проява на лош вкус, съвършено безполезна във всеки случай и неотговаряща на университетските традиции и принципи. Каза и сума други такива неясни неща, а аз не можах да го накарам да ми спомене нещо определено. Аз го поставих в доста неловко положение и не му остана нищо друго, освен да повтаря все едно и също и да ми разправя колко ме уважавали той и целият свят като учен. Тази задача не му беше приятна. Личеше, че не му се харесва.

– Той не е действувал по своя воля – каза Ърнест. – Човек не винаги е склонен да носи окови на краката⁴⁹.

– Да. Толкова измъкнах от него. Каза ми, че тази година университетът имал нужда от много повече пари, отколкото бил готов да му отпусне щатът, и че тези пари трябвало да дойдат от богати лица, които щели непременно да се обидят, ако университетът се отклони от високия си идеал за безпристрастни занимания с безпристрастна наука. Когато се помъчих да го накарам да каже направо какво общо има

---

49. *Окови на краката* – така са оковавали африканските роби; също и престъпниците. Едва с идването на Братството между хората тези окови били изхвърлени от употреба.

частният ми живот с отклоняването на университета от високия му идеал, той ми предложи две години отпуск с пълна заплата в Европа за отдих и научни изследвания. Разбира се, не можех да приема при тези обстоятелства.

– Щеше да е много по-добре, ако беше приел – каза сериозно Ърнест.

– Това бе подкуп – възпротиви се татко и Ърнест кимна. – Освен другото този хубостник каза, че се говорело, имало великосветски клюки и така нататък, че дъщеря ми се появявала на обществени места с такъв всеизвестен субект като тебе и това не отговаряло на добрия тон и достойнството на университета. Не че лично той имал нещо против – о, не! Но се говорело и съм щял да разбера.

Ърнест поразмисли върху това изявление за миг и каза с много сериозно изражение, зад което се криеше мрачен гняв:

– В тази работа има повече от обикновен университетски идеал. Някой е упражнил натиск върху ректора Уилкокс.

– Мислиш ли? – попита татко и по лицето му личеше, че е повече заинтересован, отколкото уплашен.

– Иска ми се да споделя с теб една догадка, която смътно се очертава в главата ми – каза Ърнест. – Никога в историята на света обществото не е било в такова ужасно състояние на непрекъснати промени, както сега. Бързите преобразования в промишлената ни система предизвикват също толкова бързи промени в нашия религиозен, политически и обществен строй. Невидим и страхотен преврат се извършва в характера и устройството на обществото. Човек може само смътно да долови тези неща. Но те се усещат във въздуха, сега, днес. Човек усеща как се надигат тези неща – огромни, неясни и ужасяващи. Умът ми, уплашен, изтръпва пред мисълта в какво биха могли да кристализират. Вие чухте думите на Уиксън онази вечер. Зад тях се криеха същите безименни, безформени неща, които усещам. Той говори за тези неща с едно свръхсъзнателно предусещане.

– Искаш да кажеш... – започна татко и млъкна.

– Искам да кажа, че има сянка на нещо колосално и застрашително, която вече започва да пада върху страната. Наречете я сянка на някаква олигархия, ако искате – това е най-подходящото име, с което бих посмял да я нарека. Какво може да е нейното естество, отказвам да си представя⁵⁰. Но това, което исках да кажа, е: ти си в опасно положение – пред една опасност, която собственият ми страх изостря, понеже не съм в състояние дори да я изменя. Послушай съвета ми и се съгласи да

вземеш отпуск.

– Но това би било малодушие – възпротиви се татко.

– Нищо подобно. Ти си възрастен човек. Извършил си своето дело в света, и то голямо дело. Остави сегашното сражение на младите и силните. Ние, младите, тепърва трябва да извършим нашето дело. Ейвис ще стои рамо до рамо с мен в това, което ще дойде. Тя ще бъде твой представител на бойната линия.

– Но те не могат да ми направят нищо – възрази татко. – Слава богу, аз съм независим. О, уверявам те, че знам на какви страшни преследвания могат да подложат един професор, който е икономически зависим от университета. Но аз не съм зависим. Не съм бил професор зарад заплатата. Мога да преживявам съвсем спокойно от собствените си доходи и заплатата е единственото, което могат да ми отнемат.

– Но ти не си даваш сметка – отговори Ърнест. – Ако стане всичко това, от което ме е страх, личният ти доход, дори основният капитал могат да ти бъдат отнети със същата леснина, както и заплатата.

Баща ми помълча няколко минути. Той напрегнато мислеше и виждах как бръчките придават решителен вид на лицето му. Най-послед той проговори:

– Няма да приема този отпуск. – Татко замълча отново. – Ще продължа да пиша книгата си⁵¹. Може би грешиш, но независимо от това дали си прав или не, няма да се предам.

---

50. Макар хората като Евърхард да не са могли да си представят нейното естество, имало е други, дори и преди неговото време, които долавяли тази сянка. Джон С. Калхун казал: „Една сила се е надигнала в правителството, по-могъща от самите хора и съставена от много разнообразни и мощни интереси, слети ведно и държани ведно от свързващата ги сила на озорните излишъци в банките“. А великият хуманист Ейбрахъм Линкълн казал точно преди да бъде убит: „Виждам в близко бъдеще да възниква крива, която ме плаши и ме кара да треперя за сигурността на моята родина... Акционерните дружества са се възцарили, ще последва ера на поквара по високите места и паричната мощ на страната ще се задържи на власт, като влияе върху предрасъдците на народа, докато богатството се съсредоточи в ръцете на неколцина и републиката бъде унищожена“.

51. Тази книга, „Икономика и образование“, била издадена през същата година. Оцелели са три екземпляра: два в Ардис и един в Асгард. Книгата е занимава с обстояни подробности относно един фактор за запазване на установения ред, а именно с капиталистическата насоченост на университетите и обикновените училища. Тя представлява логично и съкрушително обвинение срещу цялата образователна система, която насаждала в умовете на студентите само такива схващания, каквито били благоприятни за капиталистическия режим, и изключвала всички схващания, които били враждебни и пагубни. Книгата предизвикала фурор и била незабавно иззета от олигархията.

– Добре – рече Ърнест. – Ти вървиш по същия път, както епископ Морхаус, и към същия гибелен край. И двамата ще бъдете пролетарии, преди да стигнете до него.

Разговорът се насочи към епископа и ние накарахме. Ърнест да обясни какво е правил с него.

– Той е загубил душевния си покой след пътешествието през ада, което направи с мене. Заведох го в домовете на неколцина наши фабрични работници. Показах му човешки развалини, захвърлени от промишлената машина, и той чу историята на техния живот. Заведох го в бедняшките квартали на Сан Франциско и съзря в пиянството, проституцията и престъпността по-дълбока причина от вродената поквара. Епископът е много разстроен и нещо по-лошо от това: не се поддава на никакви увещания. Прекалено е нравствен. Всичко видяно го засегна твърде болезнено. И както винаги той е непрактичен. Витае във въздуха с всякакви нравствени заблуди и крои планове за мисионерска работа сред културните хора. Смята за свой морален дълг да възкреси стария дух на църквата и да предаде нейния завет на господарите. Той е до немай-къде възбуден. Рано или късно ще избухне и тогава ще настъпи катастрофата. Каква форма ще приеме тя, не мога дори да си представя. Той е чиста, възвишена душа, но е толкова непрактичен! Не мога да го разбера. Не мога да го накарам да стъпи здраво на земята. И както витае във въздуха, епископът се носи към своята Гетсиманска градина. А след това към разпъването си на кръст. Такива възвишени души са създадени за разпъване на кръст.

– А ти? – запитах аз и под усмивката ми се криеше дълбоката тревога на любовта.

– Аз не – изсмя се Ърнест в отговор. – Мене може да ме екзекутират или да ме убият от засада, но никога не ще ме разпънат на кръст. Аз стоя твърде здраво и твърде трезво на земята.

– Защо тогава е трябвало да докараш епископа до распятието? – попитах. – Няма да отречеш, че причината за това си ти.

– Нима ще оставя една блага душа в блаженство, когато има милиони отрудени и нещастни? – отговори ми той с въпрос.

– Защо тогава посъветва татко да приеме предложението за отпуск?

– Защото не съм чиста, възвишена душа – гласеше отговорът му. – Защото съм здравомислещ, трезв и егоист. Защото те обичам и както за Рут от Стария завет твоите близки са и мои близки. Колкото до епископа, той няма дъщеря. Освен това колкото и да е малка ползата, все пак слабосилните му вопли ще допринесат нещичко за революцията, а всеки

малък принос си има своето значение.

Не можех да се съглася с Ърнест. Познавах добре благородния нрав на епископ Морхаус и не можех да си представя, че гласът му, издигнат в защита на справедливостта, ще бъде само един слаб вопъл. Но още не познавах суровата действителност толкова добре, колкото я познаваше Ърнест. Той виждаше ясно колко безполезни са благородните пориви на епископа, както приближаващите събития щяха да ми го покажат ясно.

Скоро след това Ърнест ми разправи, като някакъв хубав анекдот, за предложението, което получил от правителството, а именно – да бъде назначен за комисар на труда на Съединените щати. Аз бях във възторг. Заплатата беше сравнително голяма и щеше да ни позволи да се оженим. Освен другото това беше положително подходяща работа за Ърнест, а пък и ревнивата ми гордост ме караше да посрещна предложението като признание на способностите му.

Тогава забелязах пламъчето в очите му. Той ми се смееше.

– Да нямаш намерение да... да откажеш? – попитах го с разтреперан глас.

– Това е подкуп – каза Ърнест. – Зад това се крие ловката игра на Уиксън, а зад него – играта на още по-големи хора. Това е стар похват, стар колкото класовата борба: открадване на ръководителите от трудовите хора. Нещастната измамена работническа класа! Да знаеш колко нейни водачи са били купени по същия начин в миналото! По-евтино е, много по евтино, да купиш един генерал, отколкото да воюваш срещу него и цялата му армия. Имаше... не, няма да споменавам имена. Достатъчно много ме боли и така. Скъпа, аз съм един от ръководителите на работническата класа. Не бих могъл да се продам. Ако не друго, поне споменът за бедния ми стар баща и начинът, по който е бил затрит, не ще ми позволят да го направя.

Сълзи блеснаха в неговите очи, на този мой снажен, силен герой. Той никога не можа да прости на чина, по който е бил осакатен животът на баща му – жалките лъжи и дребните кражби, които е бил принуден да върши, за да изхранва децата си.

– Баща ми беше добър човек – каза ми веднъж Ърнест. – Той имаше добра душа, но въпреки всичко тя бе превита, осакатена и притъпена от жестокия към него живот. Те го пречупиха и превърнаха в скот, неговите господари, тези архископите. Щеше да е жив днес, както твоят баща. Той имаше здрав организъм. Но машината го хвана и изнури до смърт за печалба. Помисли си! За печалба – неговата сила се превръщаше във вечеря с вино или в дребно бижу, или в някое подобно излишество на

Желязната пета

тези паразити и безделници богаташи, неговите господари, архискотовете.

VII. ВИДЕНИЕТО НА ЕПИСКОПА

„Епископът не се поддава на никакви увещания – писа ми Ърнест. – Той съвсем хвърчи във въздуха. Тези вечер ще започне да оправя злочестия ни свят. Ще обяви на всички благата си вест. Той ми го каза и аз не мога да го разубеда. Довечера ще председателствува събранието на И. П. Х. и ще включи благата си вест във встъпителните бележки.

Може ли да те заведе да го чуеш? Разбира се, той е предварително обречен на неуспех. Това ще те съкруши, това ще съкруши и него, но за теб то ще бъде прекрасен нагледен урок. Ти знаеш, скъпа, колко се гордея, че ме обичаш. И затова искам да знаеш точно колко струвам, искам да изкупя в очите ти поне малък дял от моето нищожество. И поради това гордостта ми иска ти да разбереш, че моите разсъждения са били правилни и прави. Моите възгледи са сурови: безсилието на такава благородна душа като епископа ще ти докаже наложителната необходимост от такава суровост. Тъй че ела довечера. Макар довечерашната случка да бъде тъжна, чувствавам, че тя само ще те сближи още повече с мен.“

И. П. Х.⁵² провеждаше събранието си тази вечер в Сан Франциско⁵³. Това събрание бе свикано, за да разгледа обществената безнравственост и средствата за премахването ѝ. Председателствуваше епископ Морхаус. Беше много нервен, докато седеше на подиума, и аз виждах в какво напрежение се намира. До него седяха епископ Дикинсън, Х. Х. Джонз, глава на катедрата по етика в Калифорнийския университет, госпожа У. У. Хърд, голяма благотворителна деятелка, Филип Уорд, не помалко известен филантроп, и няколко по-незначителни светила в областта на морала и благотворителността. Епископ Морхаус се изправи и започна без предисловия:

– Пътувах из улиците с моята карета. Беше нощ. От време на време поглеждах през прозорците и изведнъж очите ми сякаш се отвориха и видях нещата такива, каквито са в действителност. Първо закрих очите си с ръце, за да не виждам ужасната гледка, а после, в тъмнината, пред мене възникна въпросът: „Какво трябва да се направи? Какво трябва да се направи?“ След малко той възникна пред мене в по-друга форма: „Какво би направил Учителят?“ При този въпрос ми се стори, че голяма

52. Няма никакви указания за името на организацията, обозначена с горните инициали.

53. От Бъркли до Сан Франциско се отивало само за няколко минути с ферибот. Тези, както и другите градове по брега на залива, образували фактически една община.

светлина изпълва всичко наоколо, и видях дълга си ясен като слънце, както Савел бе видял своя дълг на път за Дамаск.

Спрях каретата, сляхох и след няколкоминутен разговор убедих две от уличните жени да се качат при мен. Ако Исус е бил прав, тези две нещастници бяха мои сестри и единствената надежда за пречиштането им бе в моята обич и нежност.

Аз живея в един от най-хубавите квартали на Сан Франциско. Къщата, в която живея, струва стотина хиляди долара, а мебелите, книгите и произведенията на изкуството в нея – още толкова. Това е голяма самостоятелна къща. Не, това е дворец, в който има много слуги. Никога не съм знаел за какво могат да служат дворците. Мислел съм си, че са направени за живеене. Но сега знам. Прибрах двете уличници в моя дворец и те ще останат при мен. Възнамерявам да напълня всяка стая в моя дворец със сестри като тях.

Слушателите ставаха все по-неспокойни и по-смутени, а по лицата на насядалите на подиума се изписваше все по-голям и по-голям ужас и смайване. В този миг епископ Дикинсън стана и с изражение на погнуса напусна подиума и залата. Но епископ Морхаус не забеляза нищо и с очи, изпълнени с видението му, продължи:

– О, братя и сестри, в тази моя постъпка намирам решението на всичките си противоречия. Аз не знаех за какво се правят каретите, но сега знам. Те се правят, за да превозват немошните, болните и престарелите; те се правят, за да се засвидетелствува почит на онези, които са загубили дори чувството за срам. Аз не знаех за какво се правят дворци, но сега намерих за тях едно приложение. Дворците на църквата би трябвало да бъдат болници и приюти за онези, които са паднали край пътя и загиват.

Той направи продължителна пауза, явно погълнат от завладялата го мисъл, трескаво търсейки как да я изрази най-добре.

– Не съм достоен, драги братя, да ви поучавам за нравствеността. Твърде дълго съм живял в позор и лицемерие, за да мога да помогна на други; обаче моята постъпка спрямо тези жени, тези мои сестри, ми показва, че по-добрият път се намира лесно. За онези, които вярват в Исуса и неговото евангелие, не може да има друго отношение на човек към човека освен обичта. Единствено любовта е по-силна от греха – по-силна от смъртта. Ето защо казвам на богатите между вас, че техен дълг е да направят това, което направих и правя аз. Нека всеки от вас, който е заможен, да прибере в дома си някой крадец и да се държи с него като с брат, някоя блудница и да се държи с нея като със сестра и Сан

Франциско няма да има нужда от полиция и съдии; затворите ще бъдат превърнати в болници, а престъпникът ще изчезне заедно с престъпленията си.

Трябва да отдадем самите себе си, а не само нашите пари. Трябва да постъпваме, както е постъпвал Христос, това е благата вест на църквата в днешните дни. Ние много сме се отклонили от заветите на Учителя. Ние пропиляваме живота си в собственото охолство. Ние сме издигнали мамона на мястото на Христа. Аз имам тука едно стихотворение, в което е казано всичко това. Бих искал да ви го прочета. То е написано от грешна душа, която въпреки всичко е виждала ясно⁵⁴. Не бива да го вземете за нападка срещу католическата църква. То е нападка срещу всички църкви, срещу разкоша и блясъка на всички църкви, които са се отклонили от пътя на Учителя и са издигнали преграда между себе си и овците му. Ето го:

Запахна сребърни фанфари гръмка песен,
народът коленичи в богомолен страх
и аз първосвещеника на Рим видях,
подобно някой бог от хората понесен.

И като жрец във плащ по-бял от морска пяна
и в дрехи алени облечен като княз,
към своя дом премина папата край нас
със три корони златни, в царствена премяна.

И през пустините на векове безброй
покрай самотен бряг сред летен зной и зима
видях как бродеше а тъга самотен ТОЙ:

„Тук птицата – гнездо, вълкът бърлога има
и само аз без мощ влека нозе раниш
и пия с виното сълзите си солени“⁵⁵.

Слушателите бяха възбудени, но не и развълнувани. Въпреки това епископ Морхаус не го забелязваше. Той продължи неотклонно в същия дух:

– И тъй аз казвам на богатите между вас и на всички богати хора, че жестоко потискате агънците на Учителя. Вие сте ожесточили сърцата

54. *Оскар Уайлд*, един от майсторите на езика от деветнадесети век на християнската ера.

55. Българският текст на сонета е взет от превода на Г. Чакалов.

си. Запушили сте ушите си за гласовете, които въпият в страната – гласове на мъка и скръб, които вие не искате да чуete, но които ще се чуят един ден. И затова ви казвам...

Но в този миг Х. Х. Джоунз и Филип Уорд, които вече бяха се вдигнали от креслата си, поведоха епископа надолу от подиума пред стаилите дъх и възмутени слушатели.

Ърнест се изсмя сурово и безмилостно, когато излезе на улицата. Смехът му ме разтърси. Сърцето ми като че ли щеше да се пръсне от потиснатите ридания.

– Той обяви благата си вест – възкликна Ърнест. – Мъжеството и дълбоко стаената нежност на техния епископ се разкриха и слушателите му християни, които го обичаха, заключиха, че е полудял! Видя ли ги колко грижливо го водеха надолу от подиума? Колко ли са се смели в ада при това зрелище!

– И все пак това, което епископът направи и каза тази вечер, ще произведе голямо впечатление – рекох аз.

– Мислиш ли? – подхвърли подигравателно Ърнест.

– То ще произведе сензация – заявих аз. – Не видя ли как репортьорите драстично като луди, докато той говореше?

– Нито ред от всичко това не ще се появи в утрешните вестници.

– Не мога да го повярвам! – извиках аз.

– Почакай и ще видиш – беше отговорът му. – Нито ред, нито една мисъл, която е изрекъл. Всекидневната преса? Всекидневната самовластна намеса!

– Ами репортерите? – възразих аз. – Нали ги видях.

– Нито дума от това, което той изрече, не ще се появи в печата. Ти забравяш редакторите. Те получават заплати за поддържаната от тях политика. Политиката им е да не печатат нищо, което представлява сериозна заплаха за установения ред. Изказването на епископа представляваше жестоко нападение срещу установената нравственост. То беше ерес. Свалиха го от подиума, за да не му позволят да изрече още еретични приказки. Вестниците ще пречистят ереста му със забравата на мълчанието. Печатът на Съединените щати? Това е паразитен израстък, който се гои от капиталистическата класа. Работата му е да служи на установения ред, като дава насока на общественото мнение, и той му служи много добре. Позволи ми да предрека. Утрешните вестници само ще споменат, че епископът не е добре, че се е преуморил и снощи му е прилошало. Следващата бележка, подир няколко дена, ще гласи, че той страда от нервно изтощение и е получил отпуск от благодарното си паство. След

това ще се случи едно от двете: епископът или ще съзре, че е тръгнал по погрешен път, и ще се върне от почивката си като здрав човек, пред чиито очи не се мяркат вече видения, или пък безумието му ще продължи и тогава навярно ще видиш във вестниците, изказано с прочувствени и внимателни думи, съобщение, че е полудял. След това ще го оставят да ломоти за виденията си сред тапицираните стени на лудницата.

– Е, ти прекаляваш! – възмутих се аз.

– В очите на обществото това ще бъде наистина лудост – отговори Ърнест. – Кой честен човек, без да е побъркан, би приел в дома си паднали жени и крадци, за да живее с тях като със сестри и братя? Вярно е, Христос е умрял между двама разбойници, но това е съвсем друго нещо. Лудост ли? Умствените процеси на човек, с когото не си съгласен, са винаги погрешни. Следователно умът на този човек мисли погрешно. Къде е границата между погрешно мислещ ум и побъркан ум? Не е мислимо някой разумен човек да не се съгласи в основни линии с твоите най-разумни заключения. За това има хубав пример в тазвечерния вестник. Мери Маккена живее на юг от Маркет стрийт. Тя е бедна, но честна жена. И е патриотка. Има обаче погрешни схващания относно американското знаме и закрилата, която то уж символизира. И ето какво ѝ се случило. Мъжът ѝ пострадал от злополука и лежал три месеца в болница. Въпреки че вземала да пере хорските дрехи, тя задлъжняла за наема. Вчера я извадили от квартирата. Но първо тя вдигнала американското знаме и под него заявила, че по силата на неговата закрила не могат да я изхвърлят на студената улица. Какво станало? Тя била арестувана и обявена за полудяла. Днес е била изследвана от квалифицирани вещи лица по душевни болести. Намерили я за луда. Изпратили я в лудницата в Напа.

– Но това е вече крайност – възразих аз. – Да речем, че аз вляза в разногласие с всички относно литературния стил на някоя книга. За това няма да ме изпратят в лудница!

– Съвършено вярно – отвърна той. – Но такова различие в мнението не ще представлява заплаха за обществото. Точно там е разликата. Различието на мнението от страна на Мери Маккена и на епископа са заплаха за обществото. Какво би станало, ако всички бедняци откажат да плащат наем и потърсят закрила под американското знаме? Това ще опропасти наемодателите. Възгледите на епископа са също толкова пагубни за обществото. Следователно нека върви в лудницата.

Но аз все още отказвах да повярвам.

– Почакай и ще видиш – каза Ърнест и аз зачаках.

На другата сутрин изпратих да ми купят всичките вестници. Дотука Ърнест беше прав. Нито една дума, изречена от епископ Морхаус, не беше напечатана. В един или два вестника бе споменато, че не могъл да овладее чувствата си. А пък блудкавите речи на останалите оратори се предаваха надълго и нашироко.

Подир няколко дена се появи кратко съобщение, че епископът заминал на почивка, за да се съвземе от последиците на преумора. Дотука всичко се беше сбъднало, но не беше изразен нито намек за побъркване, нито дори за нервно разстройство. Дори на ум не можеше да ми дойде какъв страшен път е било писано да измине епископът – Гетсиманската градина и разпятieto, за които бе споменал Ърнест.

VIII. РУШИТЕЛИТЕ НА МАШИНИ

Тъкмо преди Ърнест да се кандидатира за Конгреса в социалистическата листа, татко даде вечеря, която между нас нарече своя „Вечеря на загубите и печалбите“. Ърнест я нарече „Вечеря на рушителите на машини“. Всъщност това беше само една вечеря за бизнесмени – дребни бизнесмени, разбира се. Съмнявам се да е имало между тях поне един, който да притежава вложения в предприятие, общият капитал на което надминава сто – двеста хиляди долара. Те бяха наистина представители на бизнесмени от средната класа.

Между гостите беше Оуън от „Силвърбърг, Оуън & с-ие“, голяма фирма за колониални стоки с няколко магазина. Ние купувахме хранителни продукти от тях. Бяха двамата съдружници на голямата фирма за лекарства „Кауълт & Уошбърн“ и господин Асмънсен, собственик на голяма кариера за гранит в околията Контра Коста. Имаше и много други такива, собственици или съсобственици на малки фабрики, дребни търговски предприятия и дребни индустрии – с една дума, дребни капиталисти.

Това бяха интересни хора с умни лица и те се изказваха просто и ясно. Всички единодушно се оплакваха от акционерните дружества и тръстовете. Девизът им беше „Смърт на тръстовете!“ Целият гнет произлизал от тръстовете и те всички в един глас се оплакваха от същите неволи. Пледираха за одържавяването на такива тръстове като железопътните и телеграфните дружества, за безмилостен прогресивен данък върху дохода, който да унищожи големите натрупвания на капитал. Също така пледираха, като средство за оправяне на местните злини, общините да станат собственици на предприятията за обществени услуги: водоснабдяване, газоснабдяване, телефони и трамваи.

Особено интересен беше разказът на господин Асмънсен за митарствата му като собственик на каменоломня. Той призна, че не реализирал никакви печалби от каменоломнята въпреки огромния обем на работата по възстановяването на Сан Франциско след голямото земетресение. Шест години вече продължавало възстановяването на града и предприятието му се разраснало четири пъти, осем пъти, но въпреки това той не бил по-добре в парично отношение.

– Железниците познават работите ми малко по-добре, отколкото ги познавам аз – каза той. – Те знаят текущите ми разходи до сетната пара

и знаят условията на договорите ми. Отде ги знаят тези неща, мога само да се досещам. Трябва да имат шпиони между моите служещи и достъп до всички договорящи с мен лица и предприятия. Защото, виждате ли, щом склуча голям договор, условията на който ми осигуряват значителна печалба, превозните тарифи от моята каменоломня до пазара незабавно се повишават. Без всякакви обяснения. Железниците прибират печалбата ми. При такива обстоятелства никога не съм сполучил да накарам железниците да преразгледат повишението. От друга страна, когато е имало злополуки, повишение в текущите разноски или договори с по-малко доходни условия, винаги съм успявал да накарам железниците да понижат тарифите. Какво излиза на края? Дали са големи или малки печалбите ми, железниците винаги ги прибират.

– Горницата, която ви остава – прекъсна го Ърнест, – би се равнявала на заплатата ви като управител, ако железниците притежаваха каменоломнята.

– Точно така – отговори господин Асмънсен. – Съвсем наскоро на карах да прегледат книгите ми за последните десет години. Открих, че печалбата ми през тези десет години е била равна точно на заплатата на един управител. Щеше да бъде съвсем същото, ако железниците притежаваха каменоломнята и бяха ме взели за неин управител.

– С тази разлика – изсмя се Ърнест, – че железниците щяха да се видят принудени да поемат целия риск, който вие толкова любезно поемате вместо тях.

– Вие сте напълно прав – печално отговори господин Асмънсен.

След като ги остави да си кажат думата, Ърнест започна да ги записва с въпроси. Пръв обект на това стана господин Оуън.

– Вие открихте нов магазин тук в Бъркли преди около шест месеца?

– Да – отговори господин Оуън.

– А след това, както забелязах, се затвориха три квартални бакалнички. Дали вината е била в клона на вашето предприятие?

Господин Оуън потвърди със самодоволна усмивка:

– Те не можеха да се борят срещу нас.

– Защо?

– Ние разполагаме с по-голям капитал. По-голямото предприятие винаги има по-малко загуби и е по-добре организирано.

– И вашият клон погълна печалбите на трите по-малки дюкянчета. Разбирам. Но кажете ми, какво стана със собствениците на трите бакалнички?

– Един от тях работи при нас: разнася с кола поръчките. Не знам

какво е станало с другите двама.

Ърнест рязко се обърна към господин Кауълт:

– Вие продавате много стоки под определените цени⁵⁶. Какво е станало със собствениците на малките дрогерии, които сте поставили натясно?

– Един от тях, господин Хаасфърдър, завежда нашия рецептурен отдел – отговори запитаният.

– И вие сте погълнали печалбите на тези хора?

– Разбира се. Нали затова се занимаваме с търговия.

– А вие? – каза Ърнест неочаквано на господин Асмънсен. – Вие се възмушавате, че железниците са погълнали вашите печалби?

Господин Асмънсен кимна.

– И искате да реализирате печалбите за себе си? Господин Асмънсен пак кимна.

– За сметка на други?

Отговор не последва.

– За сметка на други ли? – настоя Ърнест.

– Печалбите се реализират така – отвърна отсечено господин Асмънсен.

– В такъв случай играта се състои в това да реализираш печалби за сметка на други и да не позволиш на други да реализират печалби за твоя сметка. Така е, нали?

Ърнест трябваше да повтори въпроса, за да накара господин Асмънсен да му отговори, и тогава търговецът каза:

– Да, така е, с тази разлика, че ние нямаме нищо против други да реализират печалби, стига да не са грабителски.

– Под „грабителски“ вие разбирате големи; но нали нямате нищо против да реализирате големи печалби сам вие?... Положително нямате нищо против?

И господин Асмънсен добродушно си призна тази слабост. Между гостите имаше още един човек, към когото Ърнест се обърна с въпрос в този миг – някой си господин Калвин, който бил по-рано собственик на голямо млечно стопанство.

– Преди известно време вие се борехте против Млечния тръст, а сега сте в Земеделския съюз⁵⁷. Как стана това?

– О, аз още не съм се отказал от борбата – отговори господин

---

56. Понижаване на цените до костюемата стойност или дори под нея. По този начин по-голямото дружество е могло да продава на загуба по-дълго, отколкото малкото, и да принуди малкото дружество да ликвидира. Обикновен похват при конкуренцията.

Калвин с доста войнствен вид. – Аз се боря с тръста в единствената област, където има възможност да се бори човек – областта на политиката. Чакайте да ви обясня. Преди няколко години всичко ставаше, както искахме ние, млекопроизводителите.

– Но вие се конкурирахте помежду си? – прекъсна го Ърнест.

– Да, точно това понижаваше печалбите. Ние се помъчихме да се организираме, но разни независими млекопроизводители непрекъснато проваляха опитите ни. После дойде Млечният тръст.

– Финансиран с излишъците от капитала на „Стандард Ойл“⁵⁸ – подхвърли Ърнест.

– Да – потвърди господин Калвин. – Но тогава ние не знаехме това. Неговите агенти направо ни се заканваха: „Елате при нас и ще трупате пари – казваха ни те, – или стойте навън, за да мрете от глад“. Повечето от нас влязоха. Тези, които не влязоха, се опропастиха. Да, имаше изгоди... отначало. Цената на млякото се повиши с един цент на кварта. Една четвъртинка от този цент получавахме ние. Три четвърти вземаше тръстът. После цената се качи с още един цент, само че ние не получихме нищо от този цент. Оплакванията ни не дадоха резултат. Всичко беше в ръцете на тръста. Ние открихме, че сме пионки. В края на краищата отнеха ни и допълнителната четвъртинка цент. Тогава тръстът започна да ни изтискава. Какво можехме да направим? Изтискаха ни докрай. Не останаха никакви млекопроизводители, остана само Млечният тръст.

– Но струва ми се, че при два цента по-висока цена на млякото вие сте могли да конкурирате – подметна хитро Ърнест.

– Така си мислехме. Опитахме се. – Господин Калвин замълча за миг. – Това ни съсипа. Тръстът можеше да хвърля мляко на пазара поевтино от нас Той все още го продаваше с малка печалба, когато ние го давахме на чиста загуба. Аз загубих петдесет хиляди долара в тази история. Повечето от нас фалираха⁵⁹. Млекопроизводителите престанаха да съществуват.

– И тъй тръстът ви отне печалбите – каза Ърнест – и вие се

---

57. Много усилия били полагани през този период да се организира загиващата земеделска класа в политическа партия, която имала за цел да унищожи тръстовете и акционерните дружества с драстични законодателни мерки. Никой от тези опити не довел до успех.

58. Първият преуспяващ огромен тръст, почти с едно поколение изпреварил другите.

59. *Фалирам*, от *фалит* – своеобразна институция, която давала възможност на индивиди, неиздържал на конкуренцията в промишлеността, да избегне заплащането на дълговете си. Резултатът бил смекчаване на твърде жестоките условия на безогледната социална борба.

впуснахте в политиката, за да можете по законодателен път да унищожите тръста и да си върнете печалбите?

Лицето на господин Калвин светна:

– Това е точно каквото повтарям в речите си пред земеделците. Това е целият ни план, изказан с две думи.

– И въпреки това тръстът произвежда млякото по-евтино, отколкото са могли да го произвеждат независимите млекопроизводители? – попита Ърнест.

– Защо да не произвежда при възможностите, които му дават прекрасната организация и новите машини?

– Това е безспорно – отговори Ърнест. – Положително би трябвало да произвежда нещо повече: той го прави.

Тогава господин Калвин ни държа цяла политическа реч, в която изложи възгледите си. Редица други разгорещено се изказаха в същия дух и общият им повик беше да се унищожат тръстовете.

– Жалки наивници! – каза ми полугласно Ърнест. – Те виждат ясно, доколкото виждат, само че не виждат по-далече от носа си.

Малко след това Ърнест отново взе думата и с присъщия си похват говори главно той до края на вечерята.

– Изслушах внимателно всички ви и ми е ясно, че искате да вършите бизнес по установените правила на играта. Същината на живота се състои за вас в печалбите. Вие живеете с твърда и непоклатима вяра, че сте били създадени с единствената цел да реализирате печалби. Само че има една спънка. Тъкмо когато сте се засилили да печелите, появява се тръстът и ви отнема печалбите. То е дилема, която се намесва, така да се каже, в намеренията на вселената и единственият изход, както ви се струва на вас, е да се унищожи онова, което ви отнема печалбите.

Аз ви изслушах внимателно и има само едно име, което може да ви обрисова напълно. Ще ви нарека с това име. Вие сте рушители на машини. Знаете ли какво е рушител на машина? Ще ви обясня. През осемнадесети век в Англия мъжете и жените тъчели платове на ръчни станове в собствените си домове. Това бил бавен, тежък и скъп начин за тъкане на плат, тази система на домашно производство. Но ето че се появил парният двигател и спестяващите труда машини. Хиляда стана, събрани в голяма фабрика и карани от един общ двигател, тъчели плата неизмеримо по-евтино, отколкото могли да го произвеждат тъкачите на домашните си ръчни станове. Тука, във фабриката, имало сдружение и конкуренцията отпадала пред него. Мъжете и жените, които работили дотогава на ръчни станове всеки за себе си, сега отишли във фабриките

и заработили на механичните станове не за себе си, а за собствениците капиталисти. Нещо повече, малки деца тръгнаха да работят на механичните станове срещу по-ниска надница и изместили мъжете. Така настъпили тежки времена за работниците. Жизненото им равнище паднало. Те гладували. И твърдели, че виновни за всичко това били машините. Затова се заловили да рушат машините. Не сполучили и се показали много глупави.

Въпреки всичко не сте извлекли поука от получения от тях урок. Ето че вие, един и половина века по-късно, искате да рушите машини. Според собственото ви признание машините на тръстовете вършат работата по-продуктивно и по-евтино, отколкото Можете да го направите вие. Ето защо не можете да ги конкурирате. И въпреки това искате да разрушите тези машини. Вие сте дори по-глупави от глупаците работници в Англия. И докато разглаголствувате за възстановяването на конкуренцията, тръстовете продължават да ви унищожават.

До един пеете една и съща песен – за отминаването на конкуренцията и идването на сдружаването. Ние, господин Оуън, унищожихте конкуренцията тука и Бъркли, конно клонът на вашето предприятие накара тримата бакали да затворят дюкянните си. Вашето сдружение се оказа по-силно. И все пак усещате как ви притискат други сдружения, тръстовете, и пискате. То е, защото не сте тръст. Ако бяхте бакалски тръст за целите Съединени щати, щяхте да пеете друга песен. И песента щеше да е: „Благословени да са тръстовете“. И още нещо: не само че малкото ви сдружение не е тръст, но вие сами си давате сметка, че му липсва сила. Започвате да предусещате собствения си край. Чувствувате, че самите вие и магазините, клонове на предприятието ви, сте пионки в играта. Виждате как могъщи интереси се надигат и стават все по-могъщи от ден на ден; усещате как облечените им с броня ръце се протягат към вашите печалби и откъсват парченце тук, парченце там – железопътният тръст, петролният тръст, стоманеният тръст, каменовъгленият тръст; и знаете, че в края на краищата те ще ви унищожат, ще ви отнемат и сетния процент от малките печалби.

Вие, господине, сте лош играч. Когато изстискахте трите бакалнички тука в Бъркли благодарение на по-голямата мощ на сдружението си, пъчихте гърди, говорехме за експедитивност и предприемчивост и изпращахте жена си в Европа с печалбите от изяждането на трите бакалнички. Принципът е „изяж, за да не те изядат“, и вие ги изядохте. Но, от друга страна, вас пък ви изядат по-големите и затова скимтите. А това, което казвам на вас, е вярно за всички на тази маса. Вие всички

скимтите. Всички играете на загуба и всички скимтите зарад това.

Но когато скимтите, не излагате положението без заобикалки, както го изложих аз. Не казвате, че нямате нищо против да изстискате печалби от други, и вдигате цялата тази врява, защото други изстисквали печалби от вас. Твърде сте хитри, за да го признаете. Твърдите нещо друго. Държите дребнокапиталистически политически речи, каквато ни държа господин Калвин. Какво каза той? Ето някои от фразите му, които успях да запомня: „Първоначалните ни принципи са правилни“, „Необходимото за тази страна е връщане към основните американски методи – свободни възможности за всички“, „Духът на свободата, в който се е родил този народ“, „Да се върнем към принципите на нашите деди“.

Когато казва „свободни възможности за всички“, той има пред вид свободната възможност да изстиска печалби, от каквато свободна възможност сега го лишават големите тръстове. Но има нещо смешно в това положение: вие сте повтаряли тези фрази толкова често, че сте повярвали в тях. Вие искате възможността да грабите ближните си по вашия начин, на дребно, а сте си внушили, че искате свобода. Вие сте лакоми и користолюбиви, но магията на вашите фрази ви кара да вярвате, че сте родолюбци. Стремежа си към печалби, който е чист егоизъм, превръщате в себеприятелната загриженост за страдащото човечество. Хайде сега, ей тука, само между нас, бъдете поне веднъж честни. Погледнете истината в лицето и наричайте всяко нещо с името му.

Лицата около масата бяха пламнали, ядосани, но въпреки това по тях се четеше известно страхопочитание. Бяха се малко уплашили от този голобрад младеж, от съкрушителната ударна сила на думите му и страшния му похват да казва истината в очите. Господин Калвин веднага отговори:

– Защо не? Защо да не се върнем към обичаите на нашите деди, когато е била основана нашата република? Вие казахте много верни неща, господин Евърхард, колкото и неприятни да бяха те. Но нека тука, между нас, да кажем всичко докрай. Да се покажем такива, каквито сме си, и да приемем истината такава, каквато господин Евърхард ни изложи без нея какви заобикалки. Вярно е, че ние, по-дребните капиталисти, гоним печалби и че тръстовете отнемат печалбите ни. Истина е, че искаме да унищожим тръстовете, за да останат печалбите за нас. И защо да не го направим? Защо не? Питам ви: защо не?

– А, сега стигаме до същината на въпроса – каза Ърнест с доволен вид. – Ще се помъча да ви обясня защо не, макар че ще бъде доста трудно да се обясни. Виждате ли, вие всички сте изучавали търговията, по

малко, но не сте изучавали никак общественото развитие. Сега сте по средата на един преходен период в икономическото развитие, но не го разбирате и оттам идва цялата бъркотия. Защо не можете да се върнете? Защото не можете. Не можете да накарате икономическото развитие да потече обратно в коритото си по пътя, по който е дошло, също както не можете да накарате вода да потече по нагорнище. Исус Навин накарал слънцето да спре над Гаваон, но вие искате да надминете Исус Навин. Вие искате да накарате слънцето да се върне назад в небето. Искате времето да се върне назад по стъпките си от пладнето към сутринта.

Въпреки пестящите работна ръка машини, въпреки организираното производство, въпреки повишената рентабилност на сдружените предприятия вие искате да върнете икономическото слънце горе-долу с цяло поколение назад, към времето, когато не е имало едри капиталисти, не е имало големи машини, не е имало железници – към времето, когато множество дребни капиталисти воювали един с друг сред икономическа анархия и когато производството е било първобитно, разхитително, неорганизирано и скъпо. Повярвайте ми, задачата на Исус Навин е била по-лесна, пък на него му е помагал и Йехова. Но господ е изоставил вас, дребните капиталисти. Слънцето на дребните капиталисти залязва. То никога не ще изгрее отново. И не е по вашите сили да го накарате да спре на място. Вие загивате и сте обречени да изчезнете съвсем от лице-то на обществото.

Такъв е законът на еволюцията. Такава е волята господня. Сдруже-нието е по-силно от конкуренцията. Първобитният човек е бил безсилно същество, което се криело в пукнатините на скалите. Той се сдружавал с други човеци и водил война против хищните си неприятели. Те са били конкуриращи се зверове. Първобитният човек бил сдружаващ се звяр и поради това се издигнал над всички други животни. И оттогава насам човекът е непрекъснато влизал във все по-големи и по-големи сдруже-ния. Това е борба на сдружаването против конкуренцията, борба, про-дължила хиляда столетия, в която конкуренцията е била винаги побеж-давана. Всеки, който застане на страната на конкуренцията, загива.

– Но и самите тръстове са рожба на конкуренцията – прекъсна го господин Калвин.

– Съвършено вярно – отговори Ърнест. – И самите тръстове унищо-жиха конкуренцията. Това, според собствените ви думи, е причината да не сте вече млекопроизводител.

За първи път тази вечер на масата избухна смях и дори господин Калвин се присъедини към смеха, насочен против самия него.

– А сега, докато говорим за тръстовете – продължи Ърнест, – да се споразумеем за няколко неща. Аз ще направя известни изявления и ако не сте съгласни с тях, изкажете се. Мълчанието ще означава съгласие. Не е ли вярно, че механичен стан може да изтъче повече плат и да го изтъче по-евтино от ръчен стан? – Той спря, но никой не се обади. – Не е ли тогава във висша степен неразумно да рушиш механичния стан и да се връщаш към тежкия и по-скъп начин на ръчното тъкане? – Гостите закимаха в знак на съгласие. – Не е ли вярно, че сдружението известно като „тръст“, дава по-рентабилно и по-евтино производство, отколкото могат да дадат хиляда конкуриращи се дребни предприятия? – Пак никой не възрази. – Тогава не е разумно да се унищожи това евтино и рентабилно сдружение, нали?

Никой не отговори дълго време. Сетне заговори господин Кауълт.

– Какво трябва да направим в такъв случай? – поиска да знае той. – Ние не виждаме друг начин да избегнем господството на тръстовете, освен да ги унищожим.

В същия миг Ърнест целият пламна и се съживи – Аз ще ви посоча друг начин! – възкликна той. – Да не разрушаваме чудни машини, които дава рентабилно и евтино производство! Да ги завладеем! Да извлечем печалба от рентабилността им от това че са по-евтини! Да ги използваме за самите нас. Да изгоним сегашните собственици и да станем притежатели на тези чудни машини самите ние! Това господа, е социализмът, едно по-голямо сдружение от тръстовете, по-голямо икономическо и социално сдружение от всички други, каквито са се появявали досега на нашата планета. То е в съгласие с еволюцията та. Ние ще противопоставим на сдружението още по-голямо сдружение. Победата те бъде на тази страна. Елате при нас, социалистите, играйте на страната на тези, които ще спечелят.

Това породило разногласие. Гостите клатеха глави чу се мърморене.

– Добре, в такъв случай вие предпочитате да бъдете анахронизъм – изсмя се Ърнест. – Предпочитате да играете атаквистична роля. Вие сте обречени да загинете, както загива всичко атаквистично. Запитали ли сте се някога какво ще стане с вас, когато възникнат още по-големи сдружения от сегашните тръстове? Замислили ли сте се някога къде ще бъдете, когато големите тръстове се сдружат в сдружение на сдруженията, в социален, икономически и политически тръст?

Изведнъж той се обърна без никакъв повод към господин Калвин:

– Кажете ми, ако това не е вярно. Вие сте принудени да образувате нова политическа партия, защото старите партии са в ръцете на

тръстовете. Главната пречка за пропагандата на земеделския ви съюз са тръстовете. Зад всяка пречка, с която се сблъсквате, зад всеки удар, който ви помита, зад всяко поражение, което претърпявате, се крие ръката на тръстовете. Не е ли така? Кажете ми.

Господин Калвин седеше, потънал в неловко мълчание.

– Хайде, кажете – на сърчи го Ърнест.

– Това е вярно – призна господин Калвин. – Ние взехме в свои ръце законодателното събрание на щата Орегон и прокарахме чудесни законопроекти в защита на дребните собственици, но губернаторът, който беше оръдие на тръстовете, наложи вето си. Ние избрахме губернатор в Колорадо, но законодателното събрание отказа да му позволи да встъпи в длъжност. На два пъти прокарахме подоходен данък за цялата страна и всеки път върховният съд го отхвърляше като противоконституционен. Съдилищата са в ръцете на тръстовете. Ние, народът, не даваме на съдиите достатъчно големи заплати. Но ще дойде време...

– Когато сдружението на тръстовете ще държи в свои ръце цялото законодателство, когато самото сдружение на тръстовете ще бъде правителство – прекъсна го Ърнест.

Чуха се викове: „Никога! Никога!“ Всички бяха възбудени и войнствени.

– Кажете ми – поиска да знае Ърнест, – какво ще правите, когато дойде такова време?

– Ще се вдигнем всички до един! – провикна се господин Асмънсен и много гласове подкрепиха решението му.

– Това ще бъде гражданска война – предупреди ги Ърнест.

– Нека да е гражданска война – отговори господин Асмънсен сред одобрителните викове на насядалите около масата. – Ние не сме забравили делата на нашите деди. Ние сме готови да се бием и да умрем за своите свободи!

Ърнест се усмихна.

– Не забравяйте – каза той, – ние мълчаливо сме се съгласили, че свободата във вашия случай, господа, значи свобода да изстисквате пещалби от други.

Сега всички на трапезата бяха ядосани, готови да се бият, но Ърнест надделя над врявата и ги накара да го изслушат:

– Още един въпрос. Когато се вдигнете всички до един, помнете, причината за вдигането ви ще бъде това, че правителството е в ръцете на тръстовете. Следователно срещу вашите сили правителството ще изпрати редовната армия, флот, милицията, полицията – с една дума,

цялата организирана военна машина на Съединените щати. Какво ще правят тогава вашите сили?

Смайване се изписа по лицата им, но преди да могат да се съвземат, Ърнест нанесе нов удар:

– Помните ли времето, не толкова отдавна, когато редовната ни войска наброяваше само петдесет хиляди души? От година на година този брой беше увеличаван и днес тя наброява триста хиляди.

И още един удар:

– Нито пък това е всичко. Докато вие прилежно гонехте този свой любим призрак, наречен „печалби“, и четяхте нравоучения за своя любим фетиш, наречен „конкуренция“, още по-големи и по-застрашителни неща бяха постигнати от сдруженията. Например милицията.

– Това е нашата сила! – възкликна господин Кауълт. – С нея ще отблъснем нахлуването на редовната войска.

– Самите вие ще бъдете в милицията – отвърна рязко Ърнест – и ще ви изпратят в щата Мейн, във Флорида или на Филипините, или някъде другаде, за да удавите в кръв собствените си другари, водещи гражданска война за своите свободи. А в Канзас или Уисконсин, или кой да е друг щат собствените ви другари ще постъпят в милицията и ще дойдат тука, в Калифорния, за да удавят в кръв собствената ви гражданска война.

Сега те бяха наистина поразени и седяха онемели, докато господин Оуън не промърмори:

– Няма да отидем в милицията. Това ще реши въпроса. Няма да бъдем толкова глупави.

Ърнест направо Се изсмя.

– Вие не разбирате какво са постигнали сдруженията. Не ще можете да направите нищо. Вие ще бъдете мобилизирани в милицията.

– Има и такова нещо като гражданско право – настоя господин Оуън.

– Не и когато правителството суспендира гражданското право. В този ден, когато, както казвате, ще вдигнете всичките си сили, вашите сили ще се обърнат срещу самите вас. Щете не щете, ще отидете в милицията. Habeas corpus, чух ей сега да промърморва някой. Вместо habeas corpus ще ви направят по една аутопсия. Ако откажете да отидете в милицията или да се подчинявате, след като сте отишли, ще бъдете съдени от военнополови съд и разстреляни като псета. Такъв е законът.

– Законът не е такъв! – заяви твърдо господин Калвин. – Подобен закон няма. Млади човече, вие сте сънували всичко това. Ами че вие

говорите за изпращане на милиция на Филипините! Това е противоконституционно. Конституцията изрично гласи, че милиция не може да се изпраща извън страната.

– Какво общо има с това конституцията? – попита Ърнест. – Конституцията се тълкува от съдилищата, а те, както потвърди господин Асмансен, са оръдия на тръстовете. Освен това, както ви казах, законът е такъв. Той е в сила от години, от девет години.

– Че ние можем да бъдем мобилизирани в милицията? – запита с недоверие господин Калвин. – Че военнополовият съд може да ни разстреля, ако откажем?

– Да – отговори Ърнест, – точно така.

– Как може да не сме чули нищо за този закон? – попита баща ми и за мен беше ясно, че това е ново и за него.

– Поради две причини – каза Ърнест. – Първо, не е ставало нужда да го прилагат. Ако беше станало нужда, щяхте веднага да чуете за него. А второ, законът е бил прокаран набързо през Конгреса и сената тихомълком, кажи-речи без обсъждане. Разбира се, вестниците не споменаха нищо за него. Но ние, социалистите, знаехме. Ние го съобщихме в нашите вестници. Вие обаче никога не четете нашите вестници.

– Аз продължавам да настоявам, че сънувате – каза упорито господин Калвин. – Страната никога не би го позволила.

– Но ето че страната го е позволила – отвърна Ърнест. – А колкото до това, че го сънувам... – Той мушна ръка в джоба си и извади някакво книжле. – ... Кажете ми дали това ви прилича на сън.

Той го отвори и зачете:

– „Член първи. Постановява се, и тъй нататък, и тъй нататък, че милицията ще се състои от всички годни за военна служба граждани от мъжки пол, живущи в съответните щати, територии и окръга Колумбия между осемнадесет и четиридесет и пет годишна възраст.

Член седми. Всеки офицер или редник – спомнете си член първи, господа, вие всички сте редници... – всеки редник от милицията, който откаже или не си даде труд да се яви пред наборния офицер, след като бъде повикан по установения в настоящето начин, ще подлежи на съдене от военнополови съд и ще изтърпи и посоченото от такъв военнополови съд наказание.

Член осми. Военнополовите съдилища за съдене на офицери или редници от милицията ще бъдат съставяни само от офицери от милицията.

Член девети. Милицията, когато бъде свикана на действителна

служба за Съединените щати, ще се подчинява на същите правилници и военни устави, както и редовната войска на Съединените щати“.

Това е то, господа американски граждани и другари по служба. Девет години ние, социалистите, смятахме, че законът е насочен против работническата класа. Но изглежда, че е бил насочен и против вас. Членът на Конгреса Уайли през време на допуснатите кратки разисквания заяви, че законопроекът „обезпечава запасни въоръжени сили, които да хващат сганта за гушата“ – вие сте сганта, господа – „и да опазват при опасност живота, свободата и имуществото“. И в бъдните времена, когато се вдигнете всички до един, помнете, че се вдигате против имуществото на тръстовете и свободата на тръстовете да ви изтискват в съгласие със закона. На вас са ви извадили зъбите, господа. Подрязали са ви ноктите. В деня, когато се вдигнете всички до един, без зъби и без нокти, вие ще бъдете безопасни като войска от мекотели миди.

– Не го вярвам! – извика Кауълт. – Такъв закон не съществува. Това е лъжа, измислена от вас, социалистите!

– Този законопроект е бил внесен в камарата на представителите на 30 юли 1902 година – отговори Ърнест. – Той е бил внесен от народния представител Дик от Охайо. Бил е гласуван по спешност. Бил е приет единодушно от сената на 14 януари 1903 година. И само седем дена след това е бил одобрен от президента на Съединените щати⁶⁰.

---

60. Евърхард е прав по отношение на съществените подробности, при все че посочената от него дата на внасянето на законопроекта е погрешна. Законопроектът е бил внесен на 30 юни, а не 30 юли. „Протоколите на Конгреса“ са тука, в Ардис, и според направената справка законопроекът се споменава на следните дати: 30 юни, 9, 15, 16 и 17 декември 1902 година и 7 и 14 януари 1903 година. Незнанието, проявено от търговците, присъствували на тази вечеря, не е нещо необикновено. Много малко хора са знаели за съществуването на този закон. Революционерът Е. Ънгърмън през юни 1903 година издал в Джирард, Канзас, брошурата „Законопроектът за милицията“. Тази брошура е била слабо разпространена между работниците, но разделението на класите вече толкова напреднало, че членовете на средната класа изобщо никога не чули за брошурата и така законът останал за тях неизвестен.

IX. МАТЕМАТИКАТА НА ЕДНА МЕЧТА

Сред смайването, последвало направеното от него разкритие, Ърнест заговори отново:

– Вие, десетина от вас, казахте тази вечер, че социализмът не бил възможен. Вие изтъкнахте невъзможното, позволете ми сега да ви посоча неизбежното. Неизбежно е не само това, че ще изчезнете вие, дребните капиталисти; неизбежно е също, че ще изчезнат и едрите капиталисти и тръстовете. Помнете, че вълната на еволюцията никога не се връща назад. Тя върви все напред и напред и прелива от конкуренцията към сдружаването и от малкото сдружение към голямо сдружение, а от голямото сдружение към исполинско сдружение и продължава към социализма, който е най-исполинското сдружение от всички други.

Казвате ми, че съм сънувал. Прекрасно. Аз ще ви изложа математиката на моя сън и още сега, предварително, ви призовавам да ми докажете, че математиката ми не е вярна. Ще ви изложа неизбежността на сгромолясването на капиталистическата система и ще докажа математически защо тя трябва да се сгромоляса. Започвам и имайте търпение, ако отначало ви се стори, че думите ми нямат връзка с въпроса.

Нека преди всичко разгледаме някой определен промишлен процес и всеки път, когато спомена нещо, с което не сте съгласни, моля да ме прекъснете. Да вземем една фабрика за обувки. Тази фабрика купува кожи и прави от нея обувки. Да вземем кожа за сто долара. Тя минава през фабриката и излиза от нея във вид на обувки, които струват, да речем, двеста долара. Какво е станало? Сто долара са били принадлежни към стойността на кожата. Как са били принадлежни? Хайде да видим.

Капиталът и трудът са принадлежили тази стойност от сто долара. Капиталът е набавил фабриката, машините и е платил всички разноски. Трудът е дал труд. С обединените усилия на капитала и труда е била принадлежна стойността от сто долара. Съгласни ли сте всички дотука?

Около масата закимаха утвърдително.

– Трудът и капиталът, след като произведат тези сто долара, пристъпват към подялбата им. Статистиката на тази подялба стига до дробни числа, ето защо за удобство нека вземем приблизителни кръгли, цифри. Капиталът взема петдесет долара като свой дял. Няма да се спираме на дърленето за подялбата⁶¹. Няма значение колко много се дърлят – било при едно, било при друго разпределение, подялбата, се постига. И

забележете, че това, което е вярно за този определен промишлен процес, е вярно за всички промишлени процеси. Прав ли съм?

Пак всички около масата се съгласиха с Ърнест.

– Сега да предположим, че след като са получили своите петдесет долара, работниците поискат да си купят с тях обувки. Те биха могли да си купят обувки само за петдесет долара. Това е ясно, нали?

А сега да преминем от този отделен промишлен процес към всичките промишлени процеси в Съединените щати, взети заедно, което включва самата кожа, суровините, превоза, продажбата, всичко. Да приемем, за да си послужим с кръгли цифри, че общото производството на блага в Съединените щати за една година възлиза на четири милиарда долара. В такъв случай работниците са получили за същия период в надници два милиарда долара. Четири милиарда долара са били произведени. Каква част от тези блага могат работниците да си купят? За два милиарда. Сигурен съм, че по това не може да се спори. Всъщност съотношението, което давам, е много умерено. Поради безбройните хитрини на капиталистите работниците не могат да закупят дори и половината от общото производство.

Но да се върна на въпроса. Да речем, че работниците изкупуват блага за два милиарда. Тогава логичното е, че те могат да консумират блага само за два милиарда. Трябва да видим какво става с богатата за още два милиарда, които работниците не могат да закупят и консумират.

– Работниците не консумират дори своята част за два милиарда – обади се господин Кауълт. – Ако ги консумираха, нямаше да имат спестовни влогове.

– Работническите спестовни влогове са само своеобразен резервен фонд, който се консумира толкова бързо, колкото се и натрупва. Това са спестявания за старини, за болест и злополука и за погребални разноски. Спестовният влог е само парче хляб, сложено на полицата, за да бъде изядено на утрешния ден. Не, работниците консумират цялото количество производство, което могат да закупят с надниците си.

---

61. Евърхард ясно посочва тука причината за всички работнически вълнения от онова време. При подялбата на общата печалба капиталът искал да получи всичко, каквото можел, а трудът също искал да получи всичко, каквото можел. Тази разпра за подялбата била непримирима. Докато съществувало системата на капиталистическото производство, трудът и капиталът продължавали да се карат за подялбата на общата печалба. Това е смешно зрелище за нас, но не бива да забравяме, че ние имаме седем века преднина пред хората, живели по онова време.

Два милиарда остават за капиталистите. Дали те консумират оста-тъка, след като заплащат разноските? Дали капиталистите консумират напълно принадлежащите им се блага за два милиарда?

Ърнест спря и зададе въпроса пряко на редица присъстващи. Те поклатиха глава.

– Не знам – откровено си призна един от тях.

– А според мен, знаете – продължи Ърнест. – Помислете за миг. Ако капиталистите консумираха своя дял, общата сума на капитала нямаше да нараства. Щеше да остане неизменна. Ако обърнете поглед към икономическата история на Съединените щати, ще видите, че общата сума на капитала непрекъснато се е увеличавала. Следователно капиталистите не консумират своя дял. Спомнете ли си времето, когато Англия притежаваше голяма част от нашите железопътни облигации? С течение на годините ние изкупахме тези облигации. Какво значи това? Че една част от неконсумирания дял на капитала ни е възвърнала тези облигации. Какво показва фактът, че днес капиталистите на Съединените щати притежават стотици и стотици милиони долари в мексикански облигации, руски облигации, италиански облигации, гръцки облигации? Той показва, че тези стотици и стотици милиони са били част от дела на капитала, който капиталът не е консумирал. Нещо повече, от самото начало на капиталистическата система капиталът никога не е консумирал целия си дял.

Сега идваме до най-същественото. В Съединените щати се произвеждат годишно блага за четири милиарда долара. Работниците изкупуват и консумират блага за два милиарда. Капиталистите не консумират останалите два милиарда. Голяма част остава неконсумирана. Какво става с този излишък? Какво може да се направи с него? Работниците не могат да консумират нищо от него, защото вече са похарчили всичките си надници. Капиталът не желае да консумира този излишък, защото, според природата си, вече е консумирал всичко, каквото може. И все пак остава излишъкът. Какво може да се направи с него? Какво се прави с него?

– Той се продава в чужбина – обади се господин Кауълт.

– Точно така – съгласи се Ърнест. – Поради този излишък възниква нуждата от чужди пазари. Той се продава в чужбина. Налага се да се продава в чужбина. Няма друг начин да се отървем от него. И този неконсумиран излишък, който се продава в чужбина, се превръща в това, което се нарича благоприятен търговски баланс. Съгласни ли сме всички дотука?

– Да се разпростирате толкова върху това А–Б–В на търговията е просто загуба на време – каза язвително господин Калвин. – Ние всички го разбираме.

– И тъкмо с тези основни положения, на които отделих толкова много внимание, ще ви объркам – отвърна Ърнест. – В това се крие цялата красота на положението. И ще ви объркам с тях още сега. Започвам!

Съединените щати са капиталистическа страна, която е разработила своите източници на доходи. По силата на капиталистическата си промишлена система на нея ѝ остава неконсумиран излишък, от който трябва да се отърве, и тя трябва да се отърве от него в чужбина⁶². Това, което важи за Съединените щати, важи и за всяка друга капиталистическа страна с разработени източници на доходи. Всяка такава страна има излишък от неконсумирани стоки. Не забравяйте, че те са вече търгували една с друга и че тези излишъци остават въпреки това. Работниците във всички тези страни са похарчили надниците си и не могат да закупят нищо от излишъците. Капиталът във всички тези страни е вече консумирал всичко, каквото може да консумира съгласно природата си. И все пак остават излишъците. Въпросните страни не могат да продадат тези излишъци една на друга. Как ще се отърват тогава от тях?

– Като ги продадат на страни, изостанали в производството – подхвърли господин Кауълт.

– Точно така. Виждате ли, моите разсъждения са толкова ясни и прости, че вие ги доразвивате наум сами. А сега да видим следващия етап. Да предположим, че Съединените щати пласират своя излишък в страна с изостанало производство, както, да кажем, Бразилия. Помнете, че този излишък превишава възможностите на вътрешната търговия – стоки, които са били консумирани от търговията. Какво получават тогава Съединените щати в замяна от Бразилия?

---

62. Тийдър Рузвелт, който бил президент на Съединените щати няколко години преди това време, направил следващото публично изказване: „Необходими са по-либерални и по-широки двустранни споразумения за покупко-продажба на стоки, тъй че свръхпроизводството на Съединените щати да може задоволително да се пласира в чужди страни“. Разбира се, това свръхпроизводство, за което той споменава, представлявало печалбите на капиталистическата система, надхвърлящи консумативната способност на капиталистите. Именно по онова време сенаторът Марк Хана заявил: „Годишното производство на блага в Съединените щати надхвърля с една трета тяхната консумация“. А негов колега-сенатор Чонси Дипю изтъкнал: „Американският народ произвежда годишно стоки за два милиарда повече, отколкото може да консумира“.

– Злато – каза господин Кауълт.

– Но на света има само определено количество злато, и то не е чак толкова голямо – възрази Ърнест.

– Злато във вид на ценни книжа, облигации и така нататък – поправи се господин Кауълт.

– Сега налучкахте – каза Ърнест. – Срещу излишъците си Съединените щати получават от Бразилия облигации и ценни книжа. А какво значи това? То значи, че Съединените щати стават собственици на железници, на фабрики, мини и земи в Бразилия. А пък какво значи това?

Господин Кауълт поразмисли и поклати глава.

– Ще ви кажа – продължи Ърнест. – Това значи, че в Бразилия започват да се разработват източниците на блага. А сега следващата точка. Когато Бразилия, управлявана от капиталистическата система, разработи своите източници, самата тя ще има останали неконсумирани излишъци. Ще може ли да пласира тези излишъци в Съединените щати? Не, защото самите Съединени щати имат излишък. Ще могат ли Съединените щати да направят това, което бяха правили преди – да пласират своя излишък в Бразилия? Не, защото сега и Бразилия ще има излишък.

Какво ще стане? И Съединените щати, и Бразилия ще трябва да издирят други страни с неразработени източници, за да им стоварят излишъците си. Но със самия процес на стоварване излишъците източниците на тези страни ще бъдат на свой ред разработени. Скоро те ще имат излишъци и ще търсят други страни, на които да ги стоварят. Сега, господа, следете мисълта ми. Планетата ни има своите граници. На света има само определен брой страни. Какво ще стане, когато всички страни на света, до най-последните и най-малките, се изправят с излишъци в ръце срещу всички други страни с излишъци в техните ръце?

Той млъкна и загледа слушателите си. Недоумението по лицата им беше възхитително. Но по лицата им се четеше и страх. От теоретическите си обобщения Ърнест беше изградил призрак и ги беше накарал да го видят. Те го виждаха в момента, както седяха там, и изпитваха страх пред него.

– Ние започнахме с А–Б–В, господин Калвин – подхвана лукаво Ърнест. – Сега аз ви дадох каквото оставаше от азбуката. Тази работа е много проста. В това се крие нейната красота. Вие положително сте стигнали до отговора. Какво ще стане в такъв случай, когато всички страни в света имат неконсумирани излишъци? Какво ще стане тогава с капиталистическата система?

Но господин Калвин само поклати глава с разтревожен вид. Той

явно премисляше наново разсъжденията на Ърнест и търсеше в тях някаква грешка.

– Нека прегледам с вас накратко цялата работа още веднъж – рече Ърнест. – Ние започнахме с определен промишлен процес, с обувната фабрика. Установихме, че подялбата на съвместно произведената стока, която се извършва там, прилича на подялбата, която става във всички промишлени процеси. Установихме, че работниците могат да закупят с надниците си само определено количество от произведеното и че капиталистите не консумират остатъка на производството. Установихме, че когато работниците консумират всичко, каквото им позволят надниците, и когато капиталистите консумират толкова, колкото искат, все още остава неконсумиран излишък. И се съгласихме, че този излишък може да се пласира само в чужбина. Съгласихме се също, че стоварването на този излишък на друга страна ще докара до разработването на източниците ѝ за производство и че след кратко време тя ще има неконсумиран излишък. Разпростряхме този процес върху всички страни на планетата, докато всяка страна ще произвежда всяка година и всеки ден неконсумиран излишък, който тя не ще може да пласира в никоя друга страна. А сега ви питам пак: какво ще правим с тези излишъци?

И пак никой не се обади.

– Господин Калвин? – попита Ърнест.

– Вижда ми се направо невероятно – призна си господин Калвин.

– И На ум не ми е идвало такова нещо – каза господин Асмънсен. –

И все пак е ясно като бял ден.

Тогава за първи път чух да се тълкува доктрината на Карл Маркс⁶³ за принадлежната стойност и Ърнест направи това толкова просто, че и аз останах смаяна и озадачена.

– Ще ви посоча начин да се отървете от излишъците – каза Ърнест. – Хвърляйте ги в морето. Хвърляйте всяка година в морето обуца, жито, дрехи и всички други търговски стоки, възлизащи на стотици милиона долара. Няма ли това да оправи работата?

– Положително ще я оправи – отговори господин Калвин. – Но е смешно от ваша страна да говорите така.

63. *Карл Маркс* – великото интелектуално светило на социализма. Германски еврейц, живял в деветнадесети век. Съвременник на Джон Стюарт Мил. Струва ни се невероятно, че цели поколения трябвало да се изредят след даване гласност на икономическите открития на Маркс, през което време той бил подиграван от признатите мислители и учени на света. Заради откритията си той бил прокуден от родната страна и умрял в изгнание в Англия.

Ърнест незабавно се нахвърли върху него:

– Нима е по-смешно от онова, което проповядвате вие, рушителю на машини, като се връщате към допотопните похвати на вашите деди? Какво предлагате за отървяване от излишъците? Вие искате да избегнете въпроса за излишъците, като не произвеждате никакви излишъци. А как смятате да избегнете произвеждането на излишъци? Като се върнете към първобитния начин на производството, толкова объркан, безреден и нецелесъобразен, толкова разточителен и скъп, че ще бъде невъзможно да се произведе излишък.

Господин Калвин преглътна. Думите на Ърнест бяха попаднали в целта. Той преглътна още веднъж и се поизкашля.

– Прав сте – каза той. – Признавам се за виновен. То е смешно. Но трябва да направим нещо. Това е въпрос на живот или смърт за нас, средната класа. Ние отказваме да загинем. Предпочитаме да бъдем смешни и да се върнем към недодяланите и разточителни методи на нашите деди. Искаме да върнем промишлеността на стъпалото, на което е била преди тръстовете. Искаме да разрушим машините. Какво ще направите, за да ни спрете?

– Но вие не можете да разрушите машините – отвърна Ърнест. – Не можете да накарате развоят на еволюцията да тръгне обратно по стъпките си. Насреща ви се изправят две огромни сили, всяка от които е помощна от вас, средната класа. Едрите капиталисти, накратко казано тръстовете, не ще ви позволят да се върнете назад. Те са против унищожаването на машините. А по-велика от тръстовете и помощна е работническата класа. Тя не ще ви позволи да разрушите машините. Тръстовете и работническата класа се борят кой да владее света, а заедно с това и машините. Това са двете воюващи страни. Нито едната, нито другата не желае унищожаването на машините. И двете искат да ги завладеят. В тази битка няма място за средната класа. Средната класа е джудже между два великана. Нима не виждате вие, средната класа, че сте попаднали между два воденични камъка и те са вече започнали да ви смилат?

Аз ви доказах с математическа точност неизбежния провал на капиталистическата система. Когато всички страни се видят обременени с неконсумирани и непродаваеми излишъци, капиталистическата система ще рухне под страхотната тежест на печалбите, натрупани от самата нея. И в този ден не ще има никакво рушене на машини. Борбата тогава ще бъде за притежаването им. Ако работническата класа победи, вашето положение ще се облекчи. Съединените щати, пък и целият свят, ще навлязат в нова, велика ера. Вместо да смажат живота, машините ще го

направят по-красив, по-щастлив и по-благороден. Вие, унищожената средна класа, заедно с работническата – тогава не ще има нищо освен работническа класа, – вие и всички други работници ще участвувате в справедливото разпределение на произведеното от чудните машини. И ние всички заедно ще правим нови и още по-чудни машини. И няма да има никакви неконсумирани излишъци, защото няма да има никакви печалби.

– Ами ако тази битка за завладяването на машините и на света спечелят тръстовете? – попита господин Кауълт.

– Тогава – отговори Ърнест – вие и работническата класа, и всички ние ще бъдем смазани под желязната пета на деспотизъм, по-безмилостен и по-ужасен от всички деспотизми, почернили страниците от историята на човешкия род. Това ще е хубаво име за този деспотизъм: Желязната пета⁶⁴.

Настъпи продължително мълчание и всички на масата потънаха в непривичен и дълбок размисъл.

– Но този ваш социализъм е фантазия – каза господин Калвин и повтори: – Фантазия!

– В такъв случай ще ви покажа нещо, което не е фантазия – отговори Ърнест. – И ще го нарека олигархия. Вие го наричате плутокрация. Но и вие, и ние имаме пред вид същото нещо: едрите капиталисти или тръстовете. Хайде да видим в чии ръце се намира властта днес. А за да го направим, нека разпределим обществото на съответните класи.

В обществото има три големи класи. На първо място идва плутократията, която се състои от богати банкери, железопътни магнати, директори на сдружения и на тръстове. Втора е средната класа, вашата класа, господа, която се състои от земеделци, търговци, дребни фабриканти и хора със свободни професии. А трета и последна е моята класа, пролетариатът, който се състои от наемни работници⁶⁵.

Не можете да не се съгласите, че притежаването на богатство представлява основата на властта в Съединените щати днес. Как се разпределя богатството, притежавано от тези три класи? Ето ви цифрите. Плутократията притежава състояние от шестдесет и седем милиарда. От

64. Първ известен случай за означаване на олигархията с това име.

65. Това деление на обществото, направено от Евърхард, съвпада с делението, направено от Люсиен Саниал, един от авторитетите по статистика през онова време. Неговите изчисления за принадлежност към тези деления по професии според преброяването в Съединените щати в 1900 г. е както следва: плутократска класа – 250 251; средна класа – 8 429 845; пролетарска класа – 20 393 137 души.

общия брой на работещите лица в Съединените щати само нула цяло и девет десети на сто принадлежат към плутокрацията и въпреки това тя притежава седемдесет на сто от общото богатство. Средната класа притежава двадесет и четири милиарда. Двадесет и девет на сто от работещите лица принадлежат към средната класа и те притежават двадесет и пет на сто от общото богатство. Остава пролетариатът. Той притежава четири милиарда. От всички работещи седемдесет на сто принадлежат към пролетариата, а пролетариатът притежава четири на сто от общото богатство. Кой държи властта, господа?

– Според вашите цифри ние, средната класа, сме по-силни от работниците – забеляза господин Асмънсен.

– Това, че наричате нас слаби, не ви прави по-силни в сравнение със силата на плутокрацията – рязко отвърна Ърнест. – Нещо повече: още не съм свършил с вас. Има по-голяма сила от богатството и тя е по-голяма, защото не може да бъде отнета. Нашата сила, силата на пролетариата, е в нашите мишци, в нашите ръце, хвърлящи бюлетини в урните, в нашите пръсти, натискащи спусъка на пушките. Тази сила не могат да ни отнемат. Тя е първичната, предвечна сила на живота, по-силна от богатството, която то не може да възпре.

А вашата сила не е неотделимо свойство. Тя може да ви бъде отнета. Дори и сега плутокрацията ви я отнема. На края тя съвсем ще ви я отнеме. И тогава ще престанете да бъдете средна класа. Ще се принизите до нашето равнище. Ще станете пролетарии. И хубавото в тази работа е, че ще увеличите нашата сила. Ние ще ви приемем като братя и всички заедно ще се борим рамо до рамо за каузата на човечеството.

Виждате ли, работническата класа няма никакво реално имущество, което да бъде плячкосано от нея. Нейният дял от националното богатство се състои от дрехи и покъщнина и само тук-там, в много редки случаи, неипотекиран дом. А вие притежавате реално богатство, двадесет и четири милиарда, и плутокрацията ще ви го отнеме. Разбира се, съществува, голяма вероятност пролетариатът да ви го отнеме; пръв. Не си ли давате сметка за положението си, господа? Средната класа е малко агне, което едва се крепи на крака между лъв и тигър. Ако не го изяде единият, ще го изяде другият. И ако плутокрацията не ви изяде първа, то ще бъде само въпрос на време, докато пролетариатът изяде плутокрацията.

Дори сегашното пи богатство не е правилна мярка за вашата мощ. Силата на богатството ви в настоящия момент е само една празна черупка. Тъкмо затова вие надавате своя немощен слаб боен зов: „Да заживеем, както са живели нашите деди!“ Вие съзнавате безсилието си. Знаете,

че силата ви е празна черупка. А аз ще ви докажа, че тя е именно такава.

С каква власт разполагат земеделците? Повече от петдесет на сто от тях са роби поради факта, че са само наематели или имотът им е ипотеккиран. И всичките са роби поради това, че тръстовете вече притежават или се разпореждат (което е същото нещо, само че още по-добро) – притежават и се разпореждат с всички средства за пласиране на реколтата, като хладилници, железници, силози и параходни линии. И не само това: тръстовете държат в ръцете си пазарите. За всичко споменатото земеделците нямат думата. Що се отнася до въпроса за думата им в политиката и управлението, ще го разгледам по-късно, когато ще говоря за думата в политиката и управлението на цялата средна класа.

Ден след ден тръстовете изтискват земеделците, както са изтисквали господин Калвин и останалите млекопроизводители. Ден след ден по същия начин те изтискват и търговците. Помните ли как за шест месеца тютюневият тръст изтиска повече от четиристотин магазина за пури и цигари само в град Ню Йорк? Къде са едновременните собственици на каменовъглените находища? Вие знаете, без да ви го казвам, че днес железопътният тръст притежава или се разпорежда с всичките находища на антрацит и битуминозни въглища. Нима „Стандард ойл“ не притежава двадесетина презокеански линии? Ами не държи ли в свои ръце добива на мед, да не говорим за това, че притежава леярския тръст като малко, странично предприятие? В Съединените щати има десет хиляди градове, които днес получават осветление от дружества, притежавани или управлявани от „Стандард ойл“, и още толкова градове, в които целият електрически транспорт – градски, крайградски и междуградски – е в ръцете на „Стандард ойл“. Няма ги вече дребните капиталисти, които са били в тези хиляди предприятия. Вие знаете това. И вървите по същия път.

Дребният фабрикант прилича на земеделеца, а дребните фабриканти и земеделците са доведени днес във всяко отношение до положението на феодални собственици. Можем да кажем, че хората със свободни професии и хората на изкуството в сегашния момент по всичко освен по име са крепостни, а политиците – оръженосци. Защо вие, господин Калвин, работите денонощно за организирането на земеделците, както и всички други от средната класа, в нова политическа партия? Защото политиците от старите партии не искат да имат нищо общо с атавистичните ви схващания; а те не искат да имат нищо с атавистичните ви схващания, защото са това, което вече казах: оръженосци, слуги на плутокрацията.

Нарекох хората със свободни професии и хората на изкуството крепостни. Какво друго са те? Всички до един – професорите, проповедниците и редакторите – се крепят на местата си, защото служат на плутокрацията и службата им се състои в това, че проповядват само такива възгледи, които са или безвредни, или хвалебствени за плутокрацията. Щом започнат да проповядват възгледи, които застрашават плутокрацията, те загубват службата си и в този случай, ако не са сложили нещо настрана за черни дни, изпадат в положението на пролетарии и или загиват, или стават агитатори на работническата класа. И не забравяйте, че печатът, черковният амвон и университетът са тези, които изработват общественото мнение, дават насока на мисловния живот на народа. Колкото за хората на изкуството, те само угаждат на кажи-речи долнопробните вкусове на плутокрацията.

Но в края на краищата богатството само по себе си не представлява истинската власт; то е средство за достигане на властта, а властта е у правителството. Кой държи в ръцете си властта днес? Нима пролетариатът със своите двадесет милиона трудещи се? Дори вие се смеете на такава предположение. Дали средната класа със своите осем милиона трудови хора? И те толкова, колкото пролетариатът Кой тогава държи в ръцете си властта? Плутокрацията със своите нищо и никакви четвърт милион упражняващи занятие. Но и тези четвърт милион не държат властта в свои ръце, макар да й служат като доброволци. Мозъкът на плутокрацията, той държи в ръцете си властта, а този мозък се състои от седем⁶⁶ малки, но могъщи групи хора. И не забравяйте, че днес тези групи работят фактически в съгласие.

Позволете ми да ви изтъкна мощта само на една от тях, железопътната група. Тя държи на служба четиридесет хиляди адвокати, за да печелят делата срещу ищците в съдилищата. Тя издава хиляди безплатни железопътни карти на съдии, банкери, редактори, проповедници,

---

66. Дори в 1907 година се смятало, че страната се управлява от единадесет групи, но броят им намалял поради сливането на пет железопътни групировки във върховно обединение на железниците. Тези пет обединили се по този начин групи, заедно с финансовите и политическите им съюзници, били: 1. Джеймс Дж. Хил, който държал в ръцете си Северозападните железници; 2. Пенсилванската железопътна група с Шиф за финансов директор и с големи банкови фирми във Филаделфия и Ню Йорк; 3. Хариман с Фрик за финансов съветник и Одел за политически ръководител, които държали в ръцете си централната континентална, югозападната линия и линията по южното тихоокеанско крайбрежие; 4. Железопътните имуществата на семейство Гулд; 5. Моър, Рийд и Лийдз, известни като „Рокайлъндската група“. Тези силни олигарси издържали сътресенията на конкуренцията и изминали неизбежния път към обединяването.

професори, членове на щатски законодателни събрания и на Конгреса. Тя издържа богати лобистки организации⁶⁷ в столиците на всички щати и във федералната столица; а във всички големи и малки градове на страната държи на служба огромна армия от безскрупулни адвокатчета и дребни политици, чието задължение е да посещават предизборни събрания, масови сборища, да стават съдебни заседатели, да подкупват съдии и по всякакъв начин да се грижат за интересите ѝ⁶⁸.

Господа, аз само скицирах с каква власт разполага една от седемте групи, представляващи мозъка на плутокрацията⁶⁹. Вашето богатство от двадесет и четири милиарда не ви дава политическа власт и за двадесет и пет цента. То е една празна черупка, а скоро ще ви отнемат дори и тази празна черупка. Днес плутокрацията държи в ръцете си цялата власт. Днес тя създава законите, защото сенатът, Конгресът, съдилищата и законодателните тела на щатите са нейна собственост. И не само това. Зад закона трябва да има сила, която да прилага закона. Днес плутокрацията създава закони, а за да наложи законите, напълно разполага с полицията, армията, флота и най-сетне, с милицията, с други думи, с вас, с мене и с всички ни.

Това кажи-речи сложи край на разискванията и скоро гостите наставаха. Всички бяха мълчаливи и потиснати и се сбогуваха тихо. Можеше да се рече, че са се уплашили от призрака на бъдещето, който бяха видели.

– Положението е наистина сериозно – каза господин Калвин на Ърнест. – Не възразявам против начина, по който го обрисовахте. Само не съм съгласен с вас относно участието на средната класа. Ние ще оцелеем и ще съборим тръстовете.

– И ще се върнете към живота, който са живели вашите деди – довърши зарад него Ърнест.

– Дори да е така – отговори сериозно господин Калвин. – Зная, че това е своеобразно рушене на машини и че е смешно. Но и животът изглежда смешен днес, ако помислим за машинациите на плутокрацията. Във всеки случай рушенето на машини, за което говорим ние, поне е

67. Лоби – своеобразна институция за подкупване, заплашване и покваряване на законодатели, от които се очаквало, че ще защитават интересите на народа.

68. Десет години преди тази реч на Евърхард нийоркската търговска палата обнародваха отчет, от който цитираме следното: „Железниците държат напълно в своите ръце законодателните тела на повечето от щатите на съюза; те избират или бламират сенаторите, членовете на конгреса и губернаторите на Съединените щати и фактически диктуват държавната политика“.

69. Рокфелър започнал като пролетарий и с пестеливост и лукавство сполучил да основе първия истински тръст, а именно известния „Стандард ойл“. Ние не можем да се въздържим и не дадем следната забележителна страничка от историята на онези времена, за да покажем как необходимостта да се намери пласмент за излишъците на „Стандард ойл“ смазала дребните капиталисти и ускорила провалянето на капиталистическата система. Дейвид Грейъм Филипс бил радикален писател от онзи период и цитираните негови думи са взети от броя на „Сагърди инвинг пост“ от 4 октомври 1902 година след Христа. Това е единственият брой от този вестник, достигнал до нас, и все пак по неговия вид и съдържание не можем да не заключим, че е бил едно от популярните периодически издания с голям тираж. Цитата даваме по-долу:

„Преди около десет години според компетентен специалист доходите на Рокфелър възлизали на тридесет милиона. Той достигнал предела за доходно влагане в печалби в петролната индустрия. Така ние виждаме тогава огромни постъпления в суха пара – повече от два милиона долара месечно само за Джон Дейвисън Рокфелър. Въпросът за пласирането им ставал по-сериозен. Той се превърнал в кошмар. Доходът от петрола набъбвал, набъбвал, а броят на сигурни капиталовложения бил ограничен, по-ограничен дори, отколкото е сега. Рокфелърви започнали освен петрола да навлизат в разни други клонове не поради някаква особена жажда за по-големи печалби. Те били заставени, повлечени от тази прииждаща вълна пари, непреодолимо привлечени от магнита на техния монопол. Те създали щаб от търсачи на капиталовложения и изследователи. Говори се, че началникът на този щаб получавал годишна заплата от сто двадесет и пет хиляди долара.

Първото значително излизане на Рокфелърви от кръга на петрола било навлизането им в железопътния бранш. Към 1895 година те държали в ръцете си една пета от железопътната мрежа на страната. Какво притежават или управляват като главни собственици днес? Те държат в ръцете си всички големи железопътни линии в щата Ню Йорк – северни, източни в западни – с изключение на една, където техният дял възлиза само на няколко милиона. Те са господари на големите линии, излизащи във всички посоки от Чикаго. Те са главни собственици на няколко от железопътните мрежи, простиращи се до Тихия океан. Техните гласове правят толкова всемогъщ господин Морган, макар да може да се добави, че те имат по-голяма нужда от неговия ум, отколкото той от техните гласове, поне сега, и съюзяването на двете неща представлява до голяма степен «общност на интересите».

Но само железниците не можаха да погълнат достатъчно бързо тези огромни потоци от злато. Скоро печелените от Джон Д. Рокфелър два и половина милиона долара на месец се увеличили на четири, на пет, на шест милиона месечно, на седемдесет и пет милиона годишно. Газта се превръщала цялата в печалби. Новите вложения на доходите добавяха своята лепта към многомилионните годишни печалби.

Рокфелърви се заловиха със светилния газ и електричеството, щом тези индустрии се развили дотолкова, че да осигурят доходността на капиталовложенията. И сега голяма част от американския народ започва да обогатява Рокфелърви, щом залезе слънцето, независимо от това какъв вид осветление използва. Те се заеха с отпускане на ипотечни земи срещу селскостопански имоти. Говори се, че когато благополучието преди няколко години дало възможност на селските стопани да се отърват от ипотеките, Джон Д. Рокфелър се разчувствувал почти до съзри: осем милиона долара, които смятал пласирани за много години занаяпред срещу добра лихва, били внезапно стоварени на прага му и вдигнали вой за ново убежище. Тази неочаквана добавка към главоболитата му да намери място за рожбите на своя петрол и техните рожби, и за

осъществимо и възможно, а вашата фантазия не е. Вашата фантазия за социализъм е... само фантазия. Ние не можем да се присъединим към вас.

– Съжалявам само, че вие, драги мои, не знаете нещо повече за еволюцията и социологията – каза замислено Ърнест, когато им стискаше ръка. – Щяхме да си спестим толкова неприятности, ако знаехте.

рожбите на техните рожби се оказва твърде много за душевното равновесие на човек а лошо храносмилане...

Рокфелърови се заеха с мини – желязо, въглища, мед и олово; заеха се с други промишлени предприятия; заеха се с трамваи, с държавни, щатски и градски облигации, с параходи, кораби и телеграфи; с недвижимо имущество, небостъргачи, жилища, хотели и търговски сгради; със застрахователно и банково дело. Скоро не остана буквално нито един клон от промишлеността, в които да не вземаха участие техните милиони...

Банката на Рокфелърови – «Нашънъл сити банк» – е най-значителната измежду най-големите банки в Съединените щати. По-големи от нея са само Английската банка и Френската банка. Внасяните в нея пари възлизат на повече от сто милиона дневно и тя е най-платежеспособна от целия паричен пазар на Уолстрийт и фондовата борса. Но тя не е сама: възглавява мрежата от Рокфелърови банки, която включва четиринадесет банки и консорциуми в град Ню Йорк и много богати и влиятелни банки във всички големи финансови центрове на страната.

Джон Д. Рокфелър притежава акции на «Стандард ойл» за около четири до петстотин милиона долара по пазарния курс. Има сто милиона в стоманения тръст, горе-долу толкова в една-единствена западна железопътна компания, половината от тази сума в друга и така нататък, и така нататък, докато на човек му дотегне да изброява. Доходът му миналата година е бил около сто милиона долара – надали доходите на всички Ротшилдови, взети заедно, надхвърлят тази сума. И той расте от ден на ден и от час на час.“

Х. ВЪРТОПЪТ

Непосредствено след вечерята на бизнесмените като тътени на гръмотевица се заредиха случка след случка от ужасяваща важност и аз, незначителната девойка, прекарала толкова спокойно всичките си дни в тихото университетско градче, се видях въввлечена заедно с личните си проблеми във въртопа на големите световни събития. Не зная дали обичта ми към Ърнест или добитият с негова помощ ясен поглед върху обществото, в което живеех, ме бяха направили революционерка, но аз бях станала революционерка и бях повлечена от вихъра на събития, които щяха да бъдат немислими само преди някакви три месеца.

Преломът в моята съдба настъпи едновременно с големия прелом в обществото. Първо татко го уволниха от университета. О, те не му поднесоха заповед за уволнение. Поискаха му да си даде оставката и толкова. Това само по себе си нямаше кой знае какво значение. Всъщност татко беше възхитен. Особено много го възхищаваше това, че уволняването му е било ускорено от излизането на неговата книга „Икономика и образование“. Това окончателно потвърждавало неговата правота, заявяваше той. Какво по-добро доказателство можело да съществува, за да се установи, че образованието е напълно в ръцете на капиталистическата класа?

Но с това доказателство не можеше да се постигне нищо. Никой не знаеше, че татко е бил принуден да си даде оставката от университета. Той беше толкова известен учен, че такова съобщение, съчетано с причината за насилствената му оставка, щеше да създаде доста голям фурор в целия свят. Вестниците го обсипаха с похвали и изрази на почит и го поздравяваха за това, че се отказал от скучното четене на лекции, за да посвети цялото си време на научни изследвания.

Отпърво татко се смееше. После го обзе яд – освежителен яд. Сетне дойде изземването на книгата му. Това изземване се извърши тайно, толкова тайно, че отначало не можахме да разберем какво става. Излизането на книгата беше незабавно създадо известно възбуждение в страната. Капиталистическият печат започна учтиво да хули татко, като хулите бяха в този дух, че било жалко такъв голям учен да изостави своята наука и да навлезе в областта на социологията, от която не разбираше почти нищо и в която веднага се оплел. Това продължи една седмица и татко се подсмиваше и казваше, че книгата му засегнала болното място

на капитализма. А след това изведнъж вестниците и критическите списания съвсем спряха да споменават книгата. В същото време и също така внезапно книгата изчезна от пазара. Не можеше да се намери нито един екземпляр при никой книжар. Татко писа на издателите и те го уведомиха, че матриците били случайно повредени. Последва безплодна размяна на писма. Докарани най-после до необходимостта да дадат недвусмислен отговор, издателите заявиха, че не виждали възможност да отпечатаат книгата отново и били напълно съгласни да се откажат от правата си върху нея.

– И няма да намерите друго издателство в цялата страна, което да я вземе – каза Ърнест. – Ако бях на ваше място, веднага щях да си потърся убежище. Това е само първото ви познанство с Желязната пета.

Но татко беше преди всичко учен. Никога не беше вярвал в прибързани изводи. Един лабораторен опит не беше опит, ако не се проведеше във всичките му подробности. Затова той търпеливо обиколи всички издателства. Те изреждаха безброй извинения, но нито едно не пожела да се занимае с книгата.

Когато се убеди, че книгата е била действително забранена, татко се опита да даде гласност на този факт във вестниците, обаче усилията му оставаха без резултат. Татко реши да се възползува от случая на едно събрание на социалистите, където присъстваха много репортери. Той стана и разказа историята за забраняването на книгата. На другия ден се изсмя, когато прочете вестниците, но след това се ядоса до степен, която изключваше всякакво освежително въздействие. Вестниците не споменаваха нищо за книгата, но предаваха свършено изопачено изказването му. Усукваха думите му така, че те добиваха съвсем друг смисъл, и превръщаха благите му и съдържани забележки в креслива анархистична реч. Това бе направено много ловко. Спомням си особено един случай. Той беше употребил израза „социална революция“. Репортерът просто изпуснал „социална“. Това било разпратено по цялата страна с телеграма на Асошиейтед прес и навсякъде се надигнаха тревожни викове. Татко беше заклеймен като нихилист и анархист, а в една карикатура, която бе широко разпространена, беше изобразен да размахва червено знаме начело на тъпа дългокоси мъже с безумни очи, които носеха в ръце факли, ножове и динамитни бомби.

В печата страхотно го нападаха в дълги и оскърбителни уводни статии заради неговия анархизъм и правеха намеци, че се е умопобъркал. Ърнест ни каза, че такова поведение от страна на капиталистическия печат не било нищо ново. Имало обичай, каза той, да се изпращат

репортери на всички социалистически събрания с изричната цел да дадат неверни и изопачени съобщения за всичко казано, за да сплашат средната класа и да предотвратят всяка възможност за съюзяването ѝ с пролетариата. И Ърнест не преставаше да предупреждава татко да прекрати борбата и да се укрее.

Социалистическият печат на страната обаче поде борбата и всички четящи членове на работническата класа узнаха, че книгата е била забранена. Но известността на този факт не надхвърляше кръга на работническата класа. Сетне „Призив към разума“, голямо социалистическо издателство, уговори с татко издаването на книгата. Татко ликуваше, но Ърнест се разтревожи.

– Казвам ви, че сте пред прага на голяма неизвестност – настояваше той. – Големи неща стават потайно навред около нас. Можем да ги доловим. Не ги знаем какви са, но те съществуват. Всички слоеве на обществото треперят пред тях. Не ме питайте какви са те. Сам аз не ги знам. Но от тази топилка скоро ще кристализира нещо. То вече кристализира. Изземането на книгата ще ускори процеса. Колко книги са били иззети? Ние нямаме никаква представа. Ние сме в неведение. Нямаме начин да научим нещо. Сега следва забраняването на социалистическия печат и на социалистическите издателства. Боя се, че то е съвсем предстоящо. Те ще ни удушат.

Ърнест долавяше пулса на събитията по-добре дори от другите социалисти и още след два дена първият удар бе нанесен. „Призив към разума“ беше седмичник и редовният му тираж сред пролетариата стигаше седемстотин и петдесет хиляди броя. Освен това той много често излизаше в специални издания от два до пет милиона броя. Тези големи издания се заплащаха и разпространяваха от малката армия доброволци, събрали се около „Призива“. Първият удар бе насочен срещу тези специални издания и бе съкрушителен. Своеволно постановление на пощите гласеше, че тези издания не представляват редовен тираж на вестника и по тази причина да не се приемат за експедиране.

След още една седмица Министерството на пощите постанови, че вестникът има противодържавен характер, и забрани окончателно разпространяването му. Това беше страшен удар за социалистическата пропаганда. „Призивът“ бе в отчаяние. Те съставиха план да стигат до абонатите чрез спедиторските дружества, но дружествата отказаха да го приемат. Това беше краят на „Призива“. Но не съвсем. Той се приготви да продължи издаването на книги. Двадесет хиляди екземпляра от татковата книга бяха в книговезницата, а машините печатаха нови

екземпляри. И тогава, без предупреждение, една нощ се надигна безредна тълпа и развяла американското знаме, под звука на родолюбиви песни подпали голямата печатница на „Призива“ и я унищожи до основи.

А Джирард в щата Канзас беше тихо, мирно градче. Там никога не беше имало работнически безредици. „Призивът“ плащаше установените от профсъюза надници и всъщност представляваше гръбнака на градеца, понеже даваше работа на стотици мъже и жени. Разюзданата тълпа не се е състояла от граждани на Джирард. Тази тълпа беше изникнала сякаш изпод земята и както изглежда, след като свършила работата си, беше отново потънала в земята. Ърнест смяташе, че тази случка има най-злокобно значение.

– В Съединените щати организират „черни сотни“⁷⁰ – каза той. – Това е началото. Има още много да дойде. Желязната пета започва да става дръзка.

И тъй загина татковата книга. Предстоеше ни с течение на дните да се срещаме често с „черните сотни“. От седмица на седмица пощите отказваха да приемат все нови социалистически вестници, а в редица случаи черносотниците разгромяваха социалистически печатници. Разбира се, вестниците на страната оставаха верни на реакционната политика на управляващата класа и хулеха и представяха в неправилна светлина унищожения социалистически печат, а за черносотниците говореха като за истински родолюбци и спасители на обществото. Цялото това изопачаване на истината беше толкова убедително, че дори искрени свещеници възхваляваха от амвона черносотниците, макар да съжالياха, задето се прибегва до насилие.

Историята бързаше напред. Наближаваха есенните избори, а социалистическата партия беше поставила кандидатурата на Ърнест за Конгреса. Изгледите му да бъде избран бяха много благоприятни. Стачката на трамвайните служители в Сан Франциско беше потушена. А след това бе потушена и стачката на коларите. Тези две поражения бяха голямо бедствие за работническото движение. Цялата Федерация на пристанищните работници заедно със съюзниците си от строителните професии бяха подкрепяли коларите и всичко стана безславно на пух и прах. Това беше кървава стачка. Полицията изпотроши безброй глави с палките си и броят на жертвите порасна, когато една картечница започна да

70. „Черните сотни“ са били реакционна сган, организирана от загиващото самодържавие по време на руската революция. Тези реакционни групи нападали революционните отреди, а също така в моменти на нужда вдигали бунтове и рушили имущество, за да създадат за самодържавието претекст да бъдат повикани казациите.

коси стачниците от складовете на дружеството за бързи доставки „Марсден“.

След това работниците станаха навъсени и отмъстителни. Те искаха кръв и разплата. Сразени в кръга на професионалните си интереси, те бяха готови да потърсят отмъщение чрез политическа акция. Те все още поддържаха профсъюзната си организация и това ги правеше силни в разгорилата се политическа борба. Вероятността Ърнест да спечели в изборите ставаше все по-голяма и по-голяма. От ден на ден все повече нови съюзи гласуваха подкрепа на социалистите, та чак и Ърнест се смя, когато служителите в погребалните бюра и скубачите на пилета се присъединиха към техните редици. Работниците се заинатиха. С лудо въодушевление те се стичаха масово на социалистическите събрания и не се подаваха на хитрините на политиците от старите партии. Ораторите от старите партии обикновено трябваше да говорят пред празни зали, макар понякога и да се озоваваха пред пълни, където с тях се държеха тъй грубо, че неведнъж ставаше нужда да се повика полицията.

Историята бързаше напред. Въздухът трептеше от това, което ставаше или предстоеше да стане. Страната беше пред прага на тежки времена⁷¹, причинени от няколкогодишно благоденствие, в течение на което трудността да пласира в чужбина неконсумирания излишък беше ставала все по-непреодолима. Промишлените предприятия работеха по-малко часове на ден, много големи фабрики бездействаха и чакаха времето, когато излишъкът ще бъде пласиран, а работодателите най-безогледно намаляваха надниците: Потушена бе и голямата стачка на механиците. Двеста хиляди механици заедно с петстотин хиляди техни съюзници от металообработващите занаяти бяха разбити в най-кървавата стачка, която някога е опетнявала Съединените щати. Истински сражения бяха се водили с малки армии от въоръжени стачкоизменници⁷², хвърляни в бой от сдруженията на работодателите; черносотници бяха изниквали на десетки раздалечени едно от друго места и бяха унищожавали имущество; и в крайна сметка сто хиляди войници от редовната армия на Съединените щати бяха повикани да сложат ужасен край на цялата тази история. Редица работнически водачи бяха екзекутирани; мнозина други бяха осъдени на затвор, а хиляди обикновени стачници бяха вкарани в кошари⁷³ и подложени на грозно малтретиране от войниците.

Дошъл беше ред да се платят годините на благоденствието. Всички

---

71. При капиталистическия режим тези периоди от тежки времена са били толкова неизбежни, колкото и нелепи. Благоденствието винаги довеждало до бедствие. Това, разбира се, се е дължало на излишъка от натрупали се неизползвани свръхпечалби.

пазари бяха преситени със стоки; всички пазари западаха и сред общото спадане на цените цената на труда спаднаше най-бързо. Страната се гърчеше от разногласията в промишлеността. Работниците стачкуваха тука, там, навред, а където не стачкуваха, капиталистите ги изхвърляха на улицата. Вестниците се пълнеха с истории за насилие и кръвопролитие. И във всичко това черносотниците играеха своята роля. Произвол, палежи и безогледно унищожаване на имущество бе предопределената им работа и те я вършеха добре. Цялата редовна войска беше хвърлена в действие – хвърлена поради деянията на черносотниците⁷⁴. Всички големи и малки градове приличаха на въоръжени лагери и стачкоизменници убиваха работниците като кучета. Плутокрацията набираше стачкоизменници от огромната армия на безработните; а когато работническите съюзи надвиваха стачкоизменниците, винаги се появяваха редовни войски и смазваха съюзите. Освен това имаше и милиция. Досега не беше станало нужда да прибегнат до тайния закон за милицията. Изкарана беше само редовната организирана милиция и тя беше навред. А

72. *Стачкоизменници* – те били по предназначение, използване и всичко друго освен името частни войници на капиталистите. Били грижливо организирани и добре въоръжени и държани в готовност, за да бъдат прехвърляни със специални влакове във всяка част на страната, където работниците обявели стачка или работодателите обявели на работниците локаут. Само ония чудновати времена са могли да направят възможни такива поразителни зрелища, както случаят с някой си Фарли, прословут командир на стачкоизменници, който в 1906 година се понесъл със специални влакове през целите Съединени щати, от Ню Йорк за Сан Франциско, с армия от две хиляди и петстотин души, с пълна екипировка и добре въоръжена, за да потуши стачката на ватманите. Такова действие представлявало пряко нарушение на законите на страната. Фактът, че това и хиляди подобни действия останали без наказание, показва до каква пълна степен съдопроизводството било подчинено на плутокрацията.

73. *Кошара* – през време на миньорска стачка в Айдахо във втората половина на XIX столетие случило се войските да затворят голям брой стачници в една кошара. Практиката и името останали и в XX век.

74. Само името, а не идеята, било внесено от Русия. Черните сотни се образували от тайните агенти на капиталистите и започнали да бъдат използвани в работническите борби на деветнадесето столетие. Това е безспорно. Подобно явление било направено от такъв голям авторитет на времето като Карол Д. Райт, комисар на труда в Съединените щати. От неговата книга, озаглавена „Борбите на работническата класа“, се цитира декларацията, че „при някои от големите исторически стачки самите работодатели са предизвиквали актове на насилие“; производителите предна мерно предизвиквали стачки, за да се отърват от излишната стока, и че товарни вагони били подпалвани от агенти на работодателите през време на железопътни стачки, за да се увеличат безредиците. Именно от тези тайни агенти на работодателите били образувани черните сотни, а те на свой ред се превърнали по-сетне в това страховтно оръжие на олигархията – агентите-провокатори.

редовната армия в това време на терора бе попълнена от правителството с още сто хиляди души.

Никога досега работническата класа не беше претърпявала такъв пълен разгром. Големите предводители на промишлеността, олигарсите, за първи път бяха хвърлили всичките си сили в пробива, направен от борещите се сдружения на работодателите. Тези сдружения бяха всъщност рожби на средната класа, но принудени от тежките времена и неудържимото спадане на цените и подпомогнати от големите предводители на промишлеността, те нанесоха на организираното работничество страхотно и решително поражение. Това беше всемогъщ съюз, но беше съюз на лъв с агне, както скоро щеше да го разбере средната класа.

Работническото бе жадно за мъст и настръхнало, но смазано. И все пак поражението му не сложи край на тежките времена. Банките, които сами по себе си представляваха една от важните сили на олигархията, продължаваха да прибират отпуснатите кредити. Групиранката на Уолстрийт⁷⁵ превърна фондовата борса във водовъртеж, в който ценностите на цялата страна се стопиха и от тях не остана почти нищо. Цялата тази разруха и опустошение родиха призрака на зараждащата се олигархия, невъзмутима, равнодушна и самоуверена. Нейното спокойствие и сигурност ужасяваха. Тя използваше не само собствената си огромна мощ, но и цялата мощ на хазната на Съединените щати, за да изпълни плановете си.

Предводителите на промишлеността се обърнаха сега срещу средната класа. Сдруженията на работодателите, които бяха помагали на предводителите на промишлеността да гromят и съсипват работническото, сега бяха подложени на разгром и съсипии от доскорошните си съюзници. След това разорение на хората от средната класа – дребните търговци и фабриканти – тръстовете се държаха здраво. Не, тръстовете не само се държаха здраво. Те действуваха. Те сееха ветрове и още ветрове, и все повече ветрове, защото само те умееха да пожънат бури и да изкарат от тях печалби. И какви печалби! Колосални печалби! Понеже самите те бяха достатъчно силни, за да устоят на стихията, която беше до голяма степен тяхно дело, вилнееха и плячкосваха останките от корабкрушението, които плаваха около тях. Цените на акциите бяха жалко, невъобразимо спаднали и тръстовете увеличаваха многократно авоарите си, като разширяваха предприятията си дори в много нови клонове, и

---

75. *Уолстрийт* – наречена така по името на улица в стария Ню Йорк, където се намирала фондовата борса и където неразумният обществен ред позволявал да се извършват задукусни машиниции с всички индустрии в страната.

винаги за сметка на средната класа.

Така през лятото на 1912 година на средната класа бе нанесен решителният смъртоносен удар. Дори и Ърнест бе изумен от бързината, с която бе извършено това. Той клатеше многозначително глава и чакаше без надежда изборите през есента.

– Безполезно е – казваше той. – Ние сме бити. Желязната пета е заграбила властта. Бях се надявал на мирна победа пред изборните урни. Грешил съм. Уиксън е бил прав. Ние ще бъдем лишени от малкото свободи, които ни остават; Желязната пета; ще ни натъпче в калта; Не ни остава нищо друго освен кръвопролитна революция на работническата класа. Разбира се, ние ще победим, но аз изтръпвам само като помисля за нея.

И оттогава Ърнест възлагаше надежда само на революцията. В това отношение беше изпреварил партията. Другарите му социалисти не бяха съгласни с него. Те все още настояваха, че победата могла да бъде спечелена с избори. Не може да се каже, че бяха потресени. Бяха твърде хладнокръвни и смели за такова нещо. Просто не вярваха и нищо повече. Ърнест не можеше да ги накара да изпитат сериозен страх от идването на олигархията. Той ги разтревожи, но те бяха твърде сигурни в собствената си сила. В тяхната теория за социалната еволюция нямаше място за олигархия, следователно олигархията не можеше да съществува.

Ние ще те изпратим в Конгреса и всичко ще бъде наред – казаха му те на едно от тайните си събрания.

– А когато ме изхвърлят от Конгреса – хладно отвърна Ърнест, – изправят ме до някоя стена и ми пръснат черепа, какво ще стане тогава?

– Тогава ще се вдигнем всички до един – отговориха ведно десетина души.

– Тогава ще се удавите в собствената си кръв – отвърна той; – Чуval съм същата песен от хората на средната класа, а къде са те сега всички до един?

ХІ. ГОЛЯМОТО ПРИКЛЮЧЕНИЕ

Господин Уиксън не беше праснал да повикат татко. Те се срещнали случайно на един ферибоот на път за Сан Франциско, тъй че предупреждението, което той направил на татко, не е било предназначено. Ако не се бяха срещнали ненадейно, нямаше да има и никакво предупреждение. Това не значи, че тогава цялата работа щеше да свърши другояче. Татковият род беше от смелите стари семейства, дошли с „Мей-флауър“⁷⁶, и той беше наследил тяхната твърдост.

– Ърнест е бил прав – каза ми той, щом се върна у дома. – Ърнест е изключителен младеж и аз предпочитам да станеш негова жена, отколкото на самия Рокфелър или на английския крал.

– Какво има? – уплашено попитах аз.

Олигархията се кани да прегази и нас, теб и мен. Уиксън ми го каза почти открито. Беше много любезен... за един олигарх. Предложи ми да ме възстанови в университета. Как ти се вижда това? Той, един ненаситен грабител, има властта да реши дали да преподавам или не в щатския университет! Но той ми предложи дори нещо повече от това: предложи ми да ме направи ректор на някакъв проектиран голям институт за физически науки – олигархията трябва някак да се отърве от излишъците си, нали разбираш? „Спомняте ли си какво казах на този социалист, възлюбения на дъщеря ви? – попита той – Казах му, че ние ще смачкаме работническата класа. И ще я смачкаме. Колкото за вас, аз храня дълбоко уважение към вас като учен; но ако свържете съдбата си с работническата класа... внимавайте да не смачкаме и вас, това е всичко.“ След това се обърна и се отдалечи.

– Това значи, че ще трябва да се оженим по-рано, отколкото искахте вие – забеляза Ърнест, когато му разказахме за случката.

Не можах да разбера защо разсъждава така, но скоро щеше да ми стане ясно. Беше точно по времето, когато се изплащаха тримесечните дивиденди на Сиерските предачници или, по-точно, когато би следвало да бъдат изплатени, защото татко не получи нищо. След като почака няколко дена, той писа на секретаря. Веднага се получи отговор, че в

---

76. Един от първите кораби, докарали колонисти в Америка след откриването на Новия свят. Потомците на тези първи колонисти за известно време извънредно се гордеели с потеклото си; но с време кръвта им се разпространила толкова широко, че фактически във вените на всеки американец имало по-малко от нея.

книгите на предприятието не било отбелязано татко да притежава някакви акции, и учтива молба за по-подробни сведения.

– Ще ги получа достатъчно подробно, да го вземат дяволите! – заяви татко и отиде в банката да вземе въпросните акции от касетката си в хранилището.

– Ърнест е изключителен човек – каза той, когато се върна, докато му помагах да си свали палтото. – Повтарям, дъще, този твой приятел е изключителен младеж.

Бях се научила да очаквам някаква беда, когато хвали Ърнест по такъв начин.

– Те вече ме натъпкаха в калта – обясни татко. – Нямахме никакви акции. Касетката беше празна. Вие с Ърнест ще трябва да се ожените по-скоричко.

Татко държеше на лабораторните методи. Заведе дело срещу Сиерските предачници, но не можеше да ги накара да представят в съда счетоводните си книги. Той нямаше власт над съда, а Сиерските предачници имаха. Това обяснява всичко. Татко претърпя пълно поражение в съда, а откритият грабеж бе оправдан от закона.

Сега е направо смешно, като си спомня как е бил сразен татко. Той срещнал случайно Уиксън на улицата в Сан Франциско и му казал, че е проклет негодник. След това бил арестуван за опит за физическо насилие, глобен от полицейския съд и накаран да декларира, че ще спазва обществения ред. Всичко това било толкова нелепо, че той сам се смя, когато се върна у дома. Но какъв шум се вдигна в местните вестници! Говореше се сериозно за бацила на насилието, който заразявал всички хора, прегърнали социализма; и татко, въпреки дългия му мирен живот, се даваше като блестящ пример за въздействието на този бацил. Няколко вестника твърдяха и това, че умствените способности на татко отслабнали от напрегнатите научни изследвания, и предлагаха да бъде затворен в държавен приют за душевноболни. И подобни твърдения не бяха само празни приказки. Това беше надвиснала опасност. Но татко бе достатъчно разумен да я разбере. Можеше да се поучи от урока на епископа и беше си взел добра поука. Той си кротуваше, каквато неправда и да се извършеше спрямо него, и всъщност, струва ми се, изненадваше враговете си.

Възникна въпросът с къщата – нашия дом. Срещу нея бе обявена за пресрочена една ипотека и ние трябваше да се откажем от правото на собственост. Разбира се, никаква ипотека нямаше, нито бе някога имало. Мястото е било купено в брой, а къщата е била платена още при

построяването ѝ. И къщата, и мястото винаги са били свободни и необременени с никакви заеми. И все пак ипотека имаше, съставена по всичките изисквания на закона и съответно подписана, с извлечение за внасяните в течение на редица години лихви. Татко не протестира. Както му бяха ограбили парите, така сега заграбваха неговия дом. И нямаше от кого да поиска помощ. Машината на обществото беше в ръцете на тези, които бяха решили да го опропастят. Той беше философ в душата си и дори не се ядосваше вече.

– Обречен съм на опропастяване – каза ми той, – но това не ми дава основание да не се мъча да се разстройвам колкото мога по-малко. Старите ми кости са много трошливи и аз си научих урока. Господ да ми е свидетел, че не искам да прекарам остатъка от живота си в лудница.

Това ме подсеца за епископ Морхаус, когото не съм споменала вече толкова страници. Но нека разкажа първо за моята женитба. Зная, че във вихъра на събитията женитбата ми губи значението си, и затова ще я спомена съвсем бегло.

– Сега ще станем истински пролетарии – каза татко, когато ни изгониха от нашия дом. – Често съм завиждал на твоя приятел за това, че истински познава пролетариата. Сега и самият аз ще мога да го видя и опозная.

Татко сигурно е имал в кръвта си силно влечение към приключенията. Той виждаше нашето бедствие като някакво приключение. Не изпитваше нито яд, нито огорчение. Беше твърде голям и твърде простодушен философ, за да бъде отмъстителен, и живееше твърде много в духовния мир, за да съжалява за материалните блага, от които трябваше да се откажем. Затова, когато се преместихме в Сан Франциско, в четирите жалки стаички в бедняшкото предградие на юг от Маркет стрийт, той се впусна в това приключение с детска радост и въодушевление, съчетани с далновидността и прозрението на изключителен интелект. Той никога не се скова в умствено отношение. Нямаше лъжливо чувство за ценности. Условните и обичайните ценности нямаха никакво значение за него. Единствените ценности, които признаваше, бяха математическите и другите научни факти. Баща ми беше велик човек. Имаше ум и душа, каквито могат да имат само велики мъже. В известни отношения надминаваше дори Ърнест, по-велик от когото не съм познавала.

Дори и аз изпитах известно облекчение от промяната в нашия начин на живот. Ако не от друго, избавях се от организирания остракизъм, който се засилваше все повече спрямо нас в университетския град, от както си бяхме навлекли враждата на зараждащата се олигархия. А тази

промяна беше приключение и за мене, най-голямото приключение от всички, защото беше любовно приключение. Промяната в материалните ни възможности ускори женитбата ми и аз се преместих в четирите стаи на Пел стрийт в бедняшкото предградие на Сан Франциско като съпруга.

От всичко това остава едно: аз направих Ърнест щастлив. Влязох в бурния му живот не като нова, внасяща смут сила, а като сила, стремяща се към спокойствие и отдиш. Аз му дарявах почивка. Това беше наградата за любовта ми към него. Това бе единственото безпогрешно доказателство, че бях сполучила. Да дарявам забрава или да запалвам радостно пламъче в бедните му уморени очи – можех ли да бъда благословена с щастие, по-голямо от това?

Тези скъпи уморени очи! Той се трудеше, както малцина са се трудели, и целия си живот се трудеше зарад другите. Това бе мерилото за неговото мъжество. Беше изпълнен с човеколюбие и обич. И той, с възпътения си дух на борец, със снагата на гладиатор и с душата на орел – той беше мил и нежен с мене като поет. Беше поет. Делата му бяха песни. И целия си живот пъ песента на човека. Върши това от безкрайна любов към човека, за когото даде живота си и бе разпнат.

Всичко това направи без надежда за бъдеща награда. Според неговите схващания задгробен живот не съществуваше. Той, който кажи-речи изгаряше от безсмъртие, си отказваше безсмъртие – това бе парадоксалното у него. Той, толкова топъл по дух, бе обладан от тази студена и сурова философия, материалистичния монизъм. Аз го опровергавах, като му казвах, че измервам безсмъртието му с полета на неговата душа и че би трябвало да изживея безкрайни вечности, за да успея да го измеря напълно. При тези думи Ърнест се изсмиваше, ръцете му се протягаха към мен и той ме наричаше своя сладка метафизичка; умората изчезваше в очите му и те се озаряваха от щастливата светлина на обичта, която сама по себе си бе ново и достатъчно доказателство за безсмъртието му.

Той ме наричаше също своя дуалистка и ми обясняваше как Кант с чистия разум бе отрекъл разума, за да се прекланя пред бога. И теглеше паралел и ме обявяваше за виновна в също такава деяние. А когато се признавах за виновна, но защитавах това деяние като във висша степен разумно, той само ме притискаше по-силно и се смееше така, както може да се смее човек, възлюбил бога. Обикновено аз отричах, че наследствеността и средата биха могли да обяснят неговото своеобразие и способностите му така, както студентите опипващи пръсти на науката не биха могли да определят, да анализират и да класифицират тази неуловима

същина, която се таи в основите на самия живот.

Поддържах, че пространството е проява на бога, а душата – външен израз на божие естество, и когато той ме наричаше своя сладка метафизичка, аз го наричах мой безсмъртен материалист. Ние се обичахме и бяхме щастливи, аз прощавах на мъжа си неговия материализъм поради огромната му работа в света, извършвана без помисъл за лична облага, и поради неговата безкрайна духовна скромност, която не му позволяваше да изпитва гордост и царствено упоение от себе си и своята душа.

Но той беше горд. Как би могъл да бъде орел и да не бъде горд? Той твърдеше, че е по-хубаво едно нищожно простосмъртно зрънце живот да се чувства божествено, отколкото да се чувства божествен някой бог, и така превъзнасяше онова, което смяташе за смъртно в себе си. Обичаше да цитира откъс от едно стихотворение. Никога не беше го видял цялото и напразно се беше мъчил да открие автора му. Давам тука откъса не само защото Ърнест го обичаше, но и защото резюмираше парадокса, който той представляваше в своя дух и схващането му за този дух. Защото как може някой да цитира с вълнение, пламък и възторг следващите редове и въпреки това да бъде смъртен прах, късче мимолетна сила, преходна сянка? Ето самия откъс:

О, радост след радост, о, песен след песен,⁷⁷
под тая звезда съм роден!
Вселената цяла огласям с възхвала
за тебе, безкраен мой ден!
И нека умирам от всяка смърт земна,
додето вселената трай,
аз вечно и всъде, където да бъде,
насладата пия докрай –
пенливата гордост, – парливата слава,
нектара на женски уста!
Прегънал коляно, допивам засмяно,
че сладост туй лее в кръвта.
Аз пия и славя смъртта и живота,
и пея, и кимам във такт –
щом легна във гроба, то друг „аз“ без злоба
ще пие от чашата пак!

Човекът, прокуден от твоя рай чуден,
туй аз съм, о, боже мой, аз –
и в жар небесата, и в блясък земята

ще видя в последния час!
 Че тоя свят мой е, и тъй хубав той е,
 о, сладка и свидна мечта!
 От слабия глас на роденото „аз“
 до сетния стон пред смъртта.

Пиян от кръвта на сърца неродени,
 в желаня земни горя!
 С жарта огнеструйна на млада кръв буйна
 аз Страшния съд ще смиря!
 Че аз съм човекът, човекът, човекът –
 от тая разжарена плът;
 до червея в гроба, от плодна утроба,
 до пламъка гол на духът!
 И кост от костта ми, и плът от плътта ми –
 по мой ум земята кръжи
 и в жажда и мъка, и вечна разлъка
 за рая прокълнат тъжи.
 О, боже велики, щом в моята чаша
 последният пламък изтлей,
 на нощ неизмерна покрусата черна
 сънят ми щастлив ще разсей!

Човекът, прокуден от твоя рай чуден,
 туй аз съм. с, боже мой, аз –
 и в жар небесата, и в блясък земята
 ще видя в последния час!
 Че тоя свят мой е, и тъй хубав той е,
 о, сладка и свидна мечта!
 От блясъка блед на полярния лед
 до нежната нощ на сладта!⁷⁸

Ърнест винаги се преуморяваше. Чудният му здрав организъм го държеше на крака, но дори този здрав организъм не можеше да скрие уморения поглед на очите. Скъпите му уморени очи! Той никога не спеше повече от четири и половина часа в денонощие и въпреки това времето никога не му стигаше за всичката работа, която искаше да свърши. Не прекъсваше дейността си като пропагандист и винаги беше

77. Българският текст е взет от превода на Г. Чакалов.

78. Авторът на това стихотворение ще остане завинаги неизвестен. Този откъс е всичко, което е стигнало до нас.

ангажиран с много дни напред да изнася беседи пред работнически организации. Беше зает и в предизборната кампания. Само за нея отхвърляше работа, достатъчна за цял работен ден. Със забраняването на социалистическите издателства оскъдните му хонорари секнаха и Ърнест с труд си изкарваше прехраната, защото трябваше да се грижи и за това при всичките си други задължения. Изготвяше много преводи на научни и философски статии за списания и когато се върнеше късно вечер у дома, капнал от напрежението на предизборната кампания, залавяше се за преводите си и се трудеше до утринните часове. А отгоре на всичко учеше. Той продължи да учи до деня на смъртта си и учеше изумително много.

И въпреки това намираще време да ме обича и да ме прави щастлива. Но това се постигна само защото бях напълно сляла моя живот с неговия. Научих стенография и машинопис и станах негова секретарка. Той твърдеше, че съм сполучила да намаля работата му наполовина, но с това аз се научих да разбирам неговата работа. Интересите ни станаха взаимни и ние работехме заедно и се забавлявахме заедно.

Имахме си и сладки откраднати мигове сред работата – едничка дума или милувка, или проблеснала обич в очите – и тези мигове бяха по-сладки, защото бяха откраднати. Защото живеехме във висините, където въздухът беше опияняващ и искрящ, където се трудехме за човечеството, където за користолюбие и себичност никога нямаше място. Обичахме обичта и нашата обич никога не е била осквернена с нещо по-долно от най-хубавото. И остава най-главното: аз постигнах целта си. Аз му дарявах покой – на този, който работеше толкова много за другите, на моя скъп простосмъртен с уморени очи.

XII ЕПИСКОПЪТ

Беше след женитбата ми, когато случайно се натъкнах на епископ Морхаус. Но трябва да опиша събитията по реда, по който станаха. След бунта на събранието на И. П. Х. епископът, понеже беше блага душа, се беше поддал на упражненото върху него влияние на приятелите и беше заминал на почивка. Но се завърна с още по-твърдо решение да проповядва благата вест на църквата. За ужас на паството първата му проповед много приличала на неговото обръщение пред църковното събрание преди. Той пак заявил, и то нашироко и с обезпокояващи подробности, че църквата се е отклонила от господнето учение и че мамон бил издигнат на мястото на Христа.

И резултатът бил, че, ще не ще, той бил заведен в частен санаториум за душевноболни, а във вестниците се появили прочувствени описания на умопобъркването му и светостта на неговия характер. В санаториума го държаха като затворник. Ходих там много пъти, но не ме пускаха при него и аз бях ужасно потисната от трагедията на един здравомислещ, нормален, непорочен човек да бъде сломен от бруталната воля на обществото. Защото епископът беше здравомислещ и чист, и благороден. Както Ърнест казваше, единствената му грешка беше, че имаше неправилни познания за биологията и социологията и поради тези неправилни познания не бе намерил правилния път да сложи всичко в ред.

Това, което ме ужасяваше, беше безпомощността на епископа. Ако продължаваше да държи на истината, както я виждаше, беше обречен да остане в лудницата. И не можеше да направи нищо. Парите, положението, културата му не можеха да го спасят. Възгледите му бяха опасни за обществото, а обществото не можеше да си представи, че такива опасни възгледи могат да бъдат породени от един здрав разсъдък. Или поне ми се струваше, че такова бе отношението на обществото.

Обаче епископът, въпреки благостта и чистотата на духа, не бил лишен и от лукавство. Той си дал ясна сметка за опасността. Видял се оплетен в мрежа и се опитал да се спаси. Лишен от помощта, каквато биха могли да му окажат приятели като татко, Ърнест и мен, трябвало да се бори за живота си сам. И в принудителната самота в санаториума той оздравял. Възвърнал си разума. Очите му престанали да виждат видения; умът му се освободил от фантазията, че обществото е длъжно да храни господните агнета.

Както казвам, той оздравял, съвсем оздравял и вестниците и църковниците приветстваха с радост завръщането му. Отидох веднъж в черквата му. Проповедта беше от същия род, както онези, които беше чел дълго преди очите му да видят видения. Бях разочарована, възмутена. Нима обществото го беше заставило да се покори? Нима той беше страхливец? Нима е бил принуден да се отрече от убеждението си? Или напрежението е било твърде голямо за него и той бе малодушно отстъпил пред неумолимия ваял на установения ред?

Посетих го в прекрасния му дом. Епископът се беше страшно променил. Беше отслабнал и имаше на лицето си бръчки, които не бях забелязвала преди. Беше явно разтревожен от идването ми. Дърпаше нервно ръкава си, докато говорехме; погледът му бе неспокоен, шареше на всички страни и се мъчеше да не срещне моя. Умът му като че ли беше много зает с нещо и когато приказваше, епископът странно млъкваше, рязко променяше темата и беше удивително непоследователен. Нима това бе спокойният, твърд, христоводобен човек, когото бях познавала преди, с чисти, бистри очи и с поглед уверен и нетрепващ като душата му? Той е бил изтезаван, принуден със заплаха да се подчини. Духът му се оказа твърде смирен. Не е бил достатъчно силен, за да се противопостави на организираната глутница на обществото.

Чувствавах се натъжена, неизразимо натъжена. Епископът говореше с двусмислици и проявяваше такъв страх пред това, което бих могла да кажа, че няхах сърце да го разпитвам. Спомена много неопределено за болестта си, беседвахме разпокъсано за черквата, за поправката на органа и за дребни прояви на благотворителност и той ме изпрати да си вървя с такова очевидно облекчение, че сигурно щях да се изсмея, ако сърцето ми не преливаше от сълзи.

Бедничкият герой! Само да бях знаела! Той се борел като исполин, а аз не съм го разбрала. Сам, свършено сам сред милиони братя-хора той водел своята борба. Раздвоен между ужаса на лудницата и верността към истината и правдата, той здраво държел на истината и правдата, ала бил така самотен, че не се осмелил да се довери дори и на мен. Беше добре научил урока си – твърде добре!

Но аз скоро щях да узная. Един ден епископът изчезна. Не беше казал никому, че заминава; а когато дните се заредиха и той не се появяваше, пръснаха се много слухове, че се самоубил в момент на внезапно побъркване. Тази мълга обаче бе опровергана, когато стана известно, че е продал цялото си имущество – градската си къща, вилата в Менло парк, картините и сбирките си, дори обичната си библиотека. Стана

ясно, че преди да изчезне е продал тайно всичко, каквото е притежавал.

Това се случи по времето, когато бяхме сполетени от нашите лични беди и чак когато се наредихме в новия си дом, имахме възможност истински да мислим и да разсъждаваме за постъпката на епископа. И после изведнъж всичко стана ясно. Рано една вечер, още по здрач, бях изтичала до месарницата отсреща да купя малко пържоли за Ърнест за вечеря. В същия миг, когато излязох от месарницата, един мъж изскочи от съседната с нея бакалница на ъгъла. Странно чувство, че го познавам, ме накара да погледна още веднъж. Но човекът се беше обърнал и бързо се отдалечаваше. Имаше нещо в наклона на раменете и посребрената коса между яката на сакото и широкополата шапка, което будеше смътни спомени. Вместо да прекося улицата, аз забързах подир него. Ускорих крачките си, като се мъчех да не се спирам на мислите, които възникваха неканени в ума ми. Не, това не беше възможно! Не можеше да бъде... с този избелял комбинезон с твърде дълги крачоли, оръфани по краищата!

Спрях, изсмях се на себе си и почти се отказах от преследването. Но тази прилика в раменете и посребрената коса! Отново забързах. Когато минавах край него, хвърлих внимателен поглед върху лицето, после рязко се завъртях и се изправих пред... епископа!

Той спря също така рязко и остана с отворена уста. Голямата кесия, която държеше в дясната си ръка, падна на тротоара. Тя се скъса и около неговите и моите крака заподскача и се затъркаля поток от картофи. Той ме загледа с изненада и страх, сетне сякаш посърна: раменете му увиснаха безсилно, от устните се отрони дълбока въздишка.

Протегнах му ръка. Епископът я стисна, но неговата ръка беше студена и влажна. Поизкашля се смутено и видях на челото му да избива пот. Явно беше, че е много уплашен.

– Картофите – едва чуто промърмори той. – Те са толкова важни!

Двамата заедно ги събрахме отново в скъсаната кесия и той я притисна внимателно до себе си с лакът. Помъчих се да му кажа колко се радвам, че съм го срещнала и че трябва веднага да дойде с мен у дома.

– Татко ще се радва много да ви види – казах аз. – Ние живеем на един хвърлей оттука.

– Не мога – отговори епископът. – Трябва да вървя. Сбогом.

Той се огледа крадешком, сякаш се боеше да не бъде открит, и по-нечи да си тръгне.

– Кажете ми къде живеете и ще се отбия друг път – каза той, като видя, че вървя редом с него и нямам намерение да го оставя, след като

съм го намерила.

– Не – отговорих му твърдо, – трябва да дойдете сега.

Епископът погледна картофите, които едва крепеше с едната си ръка, и малките пакети в другата.

– Това е наистина невъзможно – рече той. – Простете ми моята грубост. Само да знаехте!

Имаше вид, като че ли ей сега ще се разплаче, но след миг се овладя.

– Освен другото и тази храна – продължи той. – Това е печален случай. Ужасен! Тя е стара жена. Трябва да ѝ занеса това веднага. Страда от липса на храна. Трябва да отида веднага. Нали разбирате. След това ще дойда. Обещавам ви.

– Нека дойда с вас – предложих аз. – Далече ли е?!

Той пак въздъхна ѝ отстъпи.

– Само през две пресечки. Да побързаме.

Водена от епископа, научих нещо за квартала, в който живеех. Не бях и сънувала, че там съществува такава мизерия и мъка. Разбира се, беше така, защото не се занимавах с благотворителност. Бях стигнаха до убеждението, че Ърнест бе прав, когато на подигравка сравняваше благотворителността с лекуване на язва чрез налагане на лапа. Изрежете язвата – беше неговата рецепта, – дайте на работника изработеното от него; пенсионирайте като войници онези, които с чест остаряват в своя труд, и няма да има нужда от благотворителност. Убедена в това, аз се трудех с него за революцията и не хабех сили за облекчаване на социалните злини, които непрекъснато възникваха поради несправедливостта на системата.

Влязох подир епископа в една стаичка, десет на дванадесет стъпки, във вътрешна сграда. И там намерихме една бабичка, германка, на шестдесет и четири години, както каза епископът. Тя се изненада, като видя и мене, но приветливо ме поздрави с кимване и продължи да шие мъжките панталони, които лежеха на скута ѝ. До нея на пода имаше куп такива панталони. Епископът откри, че няма нито въглища, нито подпалки, и отиде да купи.

Аз вдигнах чифт панталони и разгледах работата ѝ.

– Шест цента, госпожо – каза старичката, като кимаше леко с глава, без да спре да шие. Тя шиеше бавно, но нито за миг не спираше. Като че ли беше поробена от глагола „шия“.

– За толкова работа? – попитах аз. – Това ли плащат? Колко време ви отнема?

– Да – отговори тя, – толкова. Шест цента за подшиване. Два часа работа за всеки чифт... Но шефът не го знае това – побърза да добави старата, сякаш се страхуваше да не му навлече неприятност. – Аз съм бавна. Имам ревматизъм в ръцете. Момичетата работят много по-бързо. Те свършват за половината от това време. Шефът е добър. Позволява ми да взимам работата у дома сега, като съм остаряла и ме боли глава от шума на машината. Ако не беше толкова добър, щях да умра от глад... Да, тези, които работят в работилницата, получават по осем цента. Но какво да се прави? Работата не стига и за младите. А за старите нищо не остава. Често не мога да взема повече от един чифт. Друг път, както днес, ми дават осем чифта да свърша до вечерта.

Попитах я по колко часа работи и тя ми каза, че това зависело от сезона.

– Лятно време, когато има бърза поръчка, работя от пет сутринта до девет вечер. Но през зимата е много студено. Ръцете, като се схванат през нощта, много мъчно се раздвижват. Тогава трябва да се работи до по-късно, понякога до след полунощ. Да, това лято беше лошо. Тежки времена. Трябва да сме ядосали господ. Това е първата поръчка, която шефът ми е дал от една седмица насам. Вярно е, че не може да ядеш много, когато няма работа. Аз съм свикнала. Цял живот съм шила – и в старата родина, и тука в Сан Франциско, тридесет и три години... Ако можеш да осигуриш наема, всичко е наред. Хазайнът е много добър, но трябва да си получи наема. Така е редно. Взима ми само три долара за тази стая. Това е евтино. Но не е лесно да събираш по три долара всеки месец.

Тя спря да говори и продължи да шие, като кимаше.

– Сигурно трябва много да внимавате как си харчите парите – предположих аз.

Старицата усилено закима.

– Като си платиш наема, вече не е толкова страшно. Разбира се, не можеш да си купуваш месо. И няма мляко за кафето. Но винаги има ядене веднъж на ден, а често и по два пъти.

Последните думи тя изрече с гордост. В тях се криеше задоволство от този успех. Но когато продължи да шие в мълчание, забелязах тъга в добродушните ѝ очи и печална извивка на устата. Погледът ѝ се зарея някъде далече. Тя избърса припряно овлажнелите си очи – сълзите ѝ пречеха да шие.

– Не, не е гладът, от който боли сърцето – обясни тя. – Човек свиква да стои гладен. Плача за дъщеря си. Нея я уби машината. Вярно е, че

работеше много, но аз не мога да разбера. Тя беше силна. И млада: само на четиридесет; бе работила само тридесет години. Започна много млада, вярно е, но мъжът ми умря. Парният котел избухна долу във фабриката. Какво можем да направим? Тя беше на десет години, но много силна. Ала машината я уби. Да, уби я! Уби я, нея, най-бързата в работилницата. Често съм си мислила за това и зная. Затова не мога да работя там. От машината ме заболява главата. Винаги я чувам да казва: „Аз го направих! Аз го направих!“ И повтаря това цял ден. Тогава се замислям за дъщеря си и работата не спори.

Очите ѝ отново овлажняха и тя трябваше да ги избърше, за да продължи да шие.

Чух епископът да се препъва по стълбите и отворих вратата. Каква гледка представляваше той! На гърба си носеше половин чувал въглища със сложени отгоре подпалки. Лицето му беше покрито с въглищен прах и потта от голямото усилие се стичаше на струйки надолу. Той остави товара в ъгъла пред печката и си избърса лицето с груба шарена кърпа. Мъчно можем да повярвам на очите си. Епископът, черен като въглищар, с евтина памучна работническа риза (горното копче на яката липсваше) и с комбинезон! Това беше най-несъвместимото – комбинезонът, орфан отзад, увиснал над петите и стегнат на кръста с тесен кожен колан, каквито носят работниците.

Макар на епископа да му беше топло, подутите ръце на старицата започваха вече да се схващат от студ и преди да си отидем, той запали огън, а аз обелих картофите и ги сложих да врат. С течение на времето щях да науча, че, скрити в чудовищните дълбини на бедняшките жилища в моя квартал, мнозина имат съдбата на тази старица, а и по-лоша.

Върнахме се у дома и заварихме Ърнест разтревожен от отсъствието ми. Когато първата изненада и поздравите свършиха, епископът се облегна на стола си, протегна обутите си с комбинезон крака и въздъхна с облекчение. Ние бяхме първите му стари приятели, които срещал след изчезването си, както ни каза, и през изтеклите седмици сигурно беше много страдал от самотността си. Той ни разказа много неща, макар да говореше повече за радостта, която изпитвал, като изпълнявал волята на Учителя.

– Защото сега наистина храня агънците му – казваше той. – Аз научих голям урок. Не може да поучаваш душата, докато не си наситил стомаха. Трябва да нахраниш агънците му с хляб и масло, картофи и месо; след това, едва след това, духът им е готов за по-възвишена храна.

Той си хапна хубаво от моята вечеря. Не беше имал такъв апетит на

трапезата ни преди. Заговорихме за това и епископът каза, че никога в живота си не е бил толкова здрав.

– Сега винаги ходя пеша – каза той и се изчерви при мисълта за времето, когато се е возил с карета, сякаш това бе мъчно простим грях. – Затова и здравето ми се е подобрило – побърза да добави той. – И съм много щастлив... наистина безкрайно щастлив! Най-последен съм посветен духом.

И въпреки всичко по лицето му непрекъснато се четеше болка, болката на света, която сега беше поел върху себе си. Сега виждаше живота без всякаква украса и той беше различен от живота, за който му бяха разправяли книгите от библиотеката му.

– И за всичко това виновен сте вие, млади човече – каза без заобикалки епископът на Ърнест.

Ърнест се смути и се почувствува неловко.

– Аз... аз само ви предупреждавах – измънка той.

– Не, вие не ме разбрахте правилно – отговори епископът. – Това не беше укор, а благодарност. Трябва да ви бъде благодарен, защото вие ми посочихте моя път. Вие ме отклонихте от теориите за живота към самия живот. Вие махнахте булото, което закриваше лъжовността на нашето общество. За мене бяхте светлина в мрака, но сега и аз виждам светлината. И щях да съм много щастлив, ако не беше... – той се позапъна с болка и очите му се разшириха от страх. – Ако не беше преследването. Аз не върша на никого зло. Защо не ме оставят на мира? Но работата не е там. Работата е в естеството на преследването. Не бих имал нищо против да ме пребият с камшик или да ме изгорят на клада, или да ме разпънат на кръст надолу с главата. Но лудницата е нещо, което ми вдъхва ужас. Само си помислете! Аз – в приют за душевноболни! То е отблъскващо! Видях няколко нещастника в санаториума. Те буйствуваха. Кръвта ми изстива, като си помисля за това! И да бъде затворен до края на живота си сред писъците на невменяемите! Не! Не! Само това не! Само това не!

Той представляваше жалка гледка. Ръцете му трепереха, тресе се с цялото си тяло и се свиваше пред нарисуваната от самия него картина. Но след миг отново се успокои.

– Простете ми – каза Морхаус просто. – Виновни са нещастните ми нерви. Но ако работата за Учителя ме отведе там, да бъде волята му. Кой съм, та да се оплаквам?

Като го гледах, дощя ми се да извикам: „Велики: епископе! Герою! Господен герою!“

В течение на вечерта ние научихме още за неговите дела.

– Продадох къщата си... къщите си по-правилно – каза той – и всичко друго, каквото притежавах. Знаех, че трябва да го направя тайно, иначе щяха да ми отнемат всичко. Това щеше да е ужасно. Често не мога да се начудя тези дни на огромното количество картофи, което може да се купи, да речем, с двеста или триста хиляди долара, или хляб, или месо, или въглища и подпалки. – Той се обърна към Ърнест: – Вие сте прав, млади човече. Трудът се заплаща страхотни ниско. Никога не бях вършил никаква работа през целия си живот, освен да се обръщам с красиви слова към фарисеите – мислех, че проповядвам словото божие, – и въпреки това състоянието ми възлизаше на половин милион долара. Аз нямах представа какво значи половин милион долара, докато не си дадох сметка колко картофи, хляб, масло и месо може да се купят с тях. А след това си дадох сметка за още нещо. Дадох си сметка, че всичките тези картофи, и този хляб, и това масло, и това месо са мои, а не съм работил, за да ги спечеля. Тогава ми стана ясно, че някой друг е работил и ги е спечелил, и е бил ограбен. А когато слязох в низините сред бедните, намерих тези, които са били ограбени и които бяха гладни и окаяни, защото са били ограбени.

Ние го помолихме да продължи да ни разказва за себе си.

– Парите ли? Внесох ги в различни банки под разни имена. Никога не ще могат да ми ги вземат, понеже никога не ще могат да ги намерят. А те са хубави, тези пари! С тях може да се купи толкова много храна. Никога досега не съм знаел за какво служат парите.

– Да можехме и ние да получим малко от тях за пропагандата – тъжно рече Ърнест. – Ползата щеше да е грамадна.

– Така ли мислите? – попита епископът. – Нямам много вяра в политиката. Всъщност боя се, че не разбирам нищо от политика.

Ърнест беше деликатен в такива случаи. Той не повтори намека си, макар да знаеше прекрасно за бедственото положение на социалистическата партия поради липса на пари.

– Спя в евтини мебелирани стаи – продължи епископът. – Но май че никога не се задържам дълго на едно място. Държа под наем и две стаи при работнически семейства в противоположни краища на града. Зная, това е голямо излишество, но е необходимо. Наваксам разходите, като си готвя сам храната, макар понякога и да си хапвам по нещо в евтини кафенета. И направих едно откритие. Темале⁷⁹ е много хубаво ястие, когато позастуди късно вечер. Само че е толкова скъпо! Но аз открих едно място, където дават три парчета за десет цента. Не е чак

толкова хубаво, както другаде, обаче чудесно затопля... И тъй най-после намерих предназначението си в живота благодарение на вас, млади човече. То е да служа на Учителя. – Той погледна към мен и очите му блеснаха: – Вие ме хванахте да храня неговите агънци, както знаете. И, разбира се, всички вие ще запазите тайната ми.

Епископът говореше съвсем нехайно, ала в думите му се криеше истински страх. Обеща да се отбие пак. Но след една седмица ние прочетохме във вестниците за печалния случай на епископ Морхаус, който бил изпратен в лудницата в Напа и за когото все още имало надежда. Напразно се мъчехме да го видим, да издействуваме преразглеждането на неговия случай, експертиза. Не можахме и да научим нещо за него, освен познатите изявления, че все още имало слаба надежда за оздравяването му.

– Христос казал на богатия младеж да продаде всичко, каквото има – каза с огорчение Ърнест. – Епископът последва Христовата заповед и се озова в лудницата. Времената са се променили от дните на Христа. Днес богаташът, който дава всичко, каквото има, на бедните, е луд. И никакви разсъждения. Обществото е казало думата си.

---

79. Мексиканско ястие, което се споменава тук-там в литературата от онези дни. Предполага се, че се е готвило с люти подправки. Рецептата му не е достигнала до нас.

XIII. ОБЩАТА СТАЧКА

Разбира се, Ърнест бе избран в Конгреса при съкрушителната изборна победа на социалистическата партия през есента на 1912 година. Голям фактор който помогна да порасне броят на гласовете за социалистите, бе разоряването на Хърст⁸⁰. За плутокрацията това беше лесна задача. Издаването на разните вестници струваше на Хърст осемнадесет милиона долара годишно, а тази сума и нещо отгоре той изкарваше от средната класа в такси за реклами. Източниците на финансовата му сила бяха изцяло в средната класа. Тръстовете не даваха реклами⁸¹. За да се разори Хърст, трябваше само да му се отнеме рекламата.

Още не беше унищожена цялата средна класа Здравият й гръбнак се крепеше, но нямаше сила Дребните фабриканти и дребните търговци, които още се бяха запазили, бяха напълно във властта на плутокрацията. Те нямаха своя дума нито в икономиката нито в политиката. Когато плутокрацията даде нареждането си, те се отказаха да рекламират във вестниците на Хърст.

Хърст води мъжествена борба. Той издаваше вестниците си със загуба от милион и половина всеки месец. Продължаваше да печата рекламите, за които вече не му плащаха. Плутокрацията отново даде нареждане и дребните търговци и фабриканти затрупаха Хърст с поток от съобщения, че трябва да спре печатането на старите им реклами. Хърст продължи. Връчваха му съдебни постановления. Той пак продължи. Осъдиха го на шест месеца затвор за неуважение към съда поради неизпълнение на постановленията, а безбройните искове за вреди и загуби го докараха до фалит. За него нямаше спасение. Плутокрацията бе

---

80. Уилям Рандолф Хърст – млад калифорнийски милионер, който станал най-влиятелният собственик на вестници в страната. Неговите вестници излизали във всички големи градове и се харесвали на загиващата средна класа и на пролетариата. Привържениците му били толкова многобройни, че Хърст сполучил да вземе в свои ръце старата демократическа партия от която била останала само празна черупка. Той заемал не естествено положение, като проповядвал опразнен от съдържанието си социализъм, съчетан с някакъв безличен дребнобуржоазен капитализъм. Те били несъвместими като масло и вода и за Хърст нямало никаква надежда, при все че за кратко вре ме бил източник на сериозни опасения за плутократите.

81. Цените на рекламата били изумителни в онези объркан: времена. Конкурирали се единствено дребните капиталисти поради това те давали реклами. Понеже в браншовете, където имало тръстовете, липсвала конкуренция, тръстовете не изпитвал нужда от реклама.

произнесла присъдата си. Съдилищата бяха в ръцете на плутокрацията и приведоха присъдата в изпълнение. А заедно с Хърст бе унищожена до основи и демократическата партия, която той тъй неотдавна бе взел в свои ръце.

С унищожаването на Хърст и на демократическата партия за привържениците му оставаха само два пътя. Единият водеше към социалистическата партия, другият водеше към републиканската партия. Именно тогава ние, социалистите, пожънахме плодовете от псевдосоциалистическите проповеди на Хърст, защото голямото мнозинство от привържениците му преминаха към нас.

Отчуждаването на имотите на земеделците, което стана по това време, щеше също да увеличи броя на гласувалите за нас, ако не беше краткотрайното и безполезно издигане на земеделската партия. Ърнест и социалистическите водачи се бориха ожесточено за спечелване на земеделците, но унищожаването на социалистическия печат и издателства представляваше твърде голяма спънка, а устната пропаганда още не се беше усъвършенствувала. Случи се тъй, че политици като господин Калвин, самите те земеделци, останали без имоти, завладяха земеделците и похабиха политическата им сила в безсмислена кампания.

– Нещастните земеделци – едно се изсмя веднъж Ърнест: – тръстовете правят с тях какво си поискат.

И положението бе наистина такова. Седемте големи тръста, които работеха заедно, бяха събрали огромните си излишъци и образували земеделски тръст. Железниците, които диктуваха тарифите, и bankerите и борсовите играчи, които диктуваха цените, отдавна бяха вкарали земеделците в дългове. Bankerите, а пък и всичките тръстове също отдавна бяха отпуснали на земеделците огромни суми пари. Земеделците бяха в примка. Единственото, което оставаше да се направи, беше да се стегне примката. И земеделският тръст пристъпи към стягането ѝ.

Тежките времена от 1912 година вече бяха довели до страхотно спадане на цените на земеделските продукти. Сега тези цени биваха понижавани преднамерено, за да докарат земеделците до фалит, а железниците с грабителските си тарифи окончателно пречупваха гърба на пословичната камила. Така земеделците се виждаха принудени да взимат все нови и нови заеми, което не им даваше възможност да заплатят старите си дългове. Сетне дойде всеобщото постановяване под възбрана на ипотекираните имоти и принудителното събиране на вземанията по полиците. Земеделците просто предадоха имотите си на тръста. Не можеха да направят нищо друго. А след като предадоха земите, те

постъпиха на служба в земеделския тръст и станаха директори, управители, надзиратели и прости работници. Работеха на надница. Станаха крепостни, накъсо казано – роби, вързани за земята със заплащане колкото за прехрана. Не можеха да напуснат господарите си, защото господарите им бяха представители на плутокрацията. Не можеха да отиват в градовете, защото и там господствуваше плутокрацията. Имаха само една друга възможност: да зарежат земята и да станат скитници – сиреч да умрат от глад. Но дори и това не можеха да направят, защото против скитничеството имаше прокарани и строго прилагани сурови закони.

Разбира се, тук-таме някои земеделци и дори цели земеделски селища избягваха отчуждаването на имотите благодарение на изключителни условия. Но това бяха само отделни случаи и не влизаха в сметката, пък и те попаднаха в общия къп следващата година⁸².

Така стана, че през есента на 1912 година социалистическите водачи, с изключение на Ърнест, решиха, че е дошъл краят на капитализма. Ако се вземат под внимание тежките времена и родената от тях огромна армия от безработни; ако се вземе под внимание разгромът на земеделците и на средната класа; и ако се вземе под внимание решителното поражение, нанесено по всички линии на работническите съюзи, социалистите действително имаха пълно право да вярват, че е дошъл краят на капитализма, и да хвърлят ръкавица на плутокрацията.

Уви, колко много подценявахме ние силата на неприятеля! Социалистите навсякъде провъзгласяваха близката си победа пред урните и рисуваха най-недвусмислено положението. Плутокрацията приемаше предизвикателството. Тя беше тази, която претегли и прецени всичко и ни победи, като раздели силите ни. Тя беше тази, която чрез агентите си нададе вик, че социализмът е светотатствен и безбожен; тя вкара в играта църквите, особено католическата, и ни ограби част от работническите

---

82. Унищожаването на свободните земеделци в Рим станало много по-бавно, отколкото унищожаването на американските дребни земеделци и дребни капиталисти. В двадесети век е имало движеща сила, докато в древния Рим фактически не е имало такава. Групи земеделци, подтиквани от безумна жажда за земя и в желанието си да покажат в какви скотове могат да се превърнат, се опитали да избягнат отчуждаването на имотите, като се отказали да имат нещо общо с пазарите. Нищо не продавали. Нищо не купували. Помежду им започнала да възниква първобитна разменна търговия. Лишените и трудностите били ужасни, обаче те упорствували. Фактически това се превърнало в доста значително движение. Начинът, по който ги сломили бил забележителен, логичен и прост. Плутокрацията по силата на влиянието си върху правителството повишила данъците им. Това била слабата точка в тяхната броня. Понеже нито купували, нито продавали, те нямали пари и в края на краищата земите им били продадени за заплащане на данъците.

гласове. Не друг, а тя, разбира се, чрез тайните си агенти, на сърчи земеделската партия и дори ѝ даде възможност да се разшири в градовете, в редиците на умиращата средна класа.

Въпреки това социалистите отбелязаха съкрушителен успех. Но вместо да спечелим блестяща победа с ръководни постове в управление то и мнозинство във всички законодателни тела, ние се оказахме малцинство. Вярно е, че бяхме избрали петдесет представители в Конгреса, но когато заеха местата си през пролетта на 1913 година, те видяха, че са безсилни във всяко отношение. Все пак те имаха по-голяма сполука от земеделската партия, която беше заграбила ръководни постове в десетина щатски управления и въпреки това през пролетта не бе допуснат? да заеме спечелените места. Титулярите отказаха да се оттеглят, а съдилищата бяха в ръцете на олигархията. Но с това аз много изпреварвам събитията Трябва първо да разкажа за неспокойните събитие през зимата на 1912 година.

Тежките времена в страната бяха причинили огромно намаление на консумацията. Работниците, останали без работа, не получаваха и заплатата, с която да купуват. Резултатът беше този, че плутокрацията се видя с още по-голям излишък в ръцете. Тя бе принудена да пласира в чужбина, а с оглед на колосалните си планове имаше нужда от пари. Поради отчаяните си усилия да пласира своите излишъци на световния пазар, плутокрацията се сблъска с Германия. Икономическите сблъсквания обикновено се следваха от войни, а и въпросното сблъскване не представляваше изключение. Войнолюбивият господар на Германия се готвеше, готвеха се и Съединените щати.

Облакът на войната надвисваше тъмен и злокобен. Декорът за световна катастрофа беше готов, защото в целия свят положението бе тежко: работнически безредици, загиваща средна класа, армии от безработни, сблъсквания на икономически интереси по световните пазари, клот и тътен на социалистическата революция⁸³.

Олигархията искаше война с Германия. И я искаше по десетина причини. От главоломната смяна на събитията, до каквато би довела такава една война, от пренареждането на международните групировки и от сключването на нови договори и съюзи олигархията щеше да извлече големи печалби. Нещо повече: войната щеше да погълне многото национални излишъци, да намали армиите на безработните, които застрашаваха всички страни, и да даде на олигархията време да си поеме дъх, за да усъвършенствува и приведи в изпълнение планове си. Такава война фактически щеше да предаде световния пазар във владение на

олигархията. А тя щеше да създаде и голяма действаща армия, която нямаше да става нужда да се разпусне, а в умовете на хората повикът „Америка срещу Германия“ щеше да измести повика „Социализмът срещу олигархията“.

И войната наистина щеше да извърши всичко това, ако не бяха социалистите. В малките ни четири стаички на Пел стрийт се състоя тайно събрание на водачите от Западните щати. На него най-напред се обсъди становището, което трябваше да поддържат социалистите. Не за първи път социалистите заемаха твърда позиция против войната⁸⁴, но в Съединените щати това бе нещо ново. След тайното ни събрание ние влязохме във връзка с федералната организация, а скоро шифрованите ни телеграми и отговорите им закръстосваха океана между нас и бюрото на Интернационала.

Германските социалисти бяха готови да действуват заедно с нас. Те наброяваха над пет милиона, мнозина се числяха в действащата армия, а освен това бяха в приятелски отношения с професионалните съюзи. И в двете страни социалистите излязоха със смели декларации

---

83. Този клокет и тътен се чували вече отдавна. Още 1906 г. един англичанин, лорд Ейвъри, изрекъл следното в Камарата на лордовете: „Вълненията в Европа, разпространението на социализма и зловещото надигане на анархизма са предупреждения към правителствата и управляващите класи, че броженето на работничеството в Европа става непоносимо и ако искаме да избегнем революция, трябва да се предприемат стъпки за повишаване на надниците, намаляване на работното време и понижаване цените на предметите от първа необходимост“. „Уол Стрийт джърнъл“, издание на борсовите спекуланти, коментира речта на лорд Ейвъри така: „Тези думи са изречени от аристократ и член на най-консервативната институция в цяла Европа. Това ги прави още по-значителни. В тях се крие по-ценна политическа икономия, отколкото в повечето книги. В тях има нотка на предупреждение. Вземете си бележка, господа от министерствата на войната и флотата!“

По същото време в Америка Силни Брукс писал в „Харпърс Уийкли“: „Във Вашингтон не ще чуете да се споменава за социалистите. Пък и защо ли трябва да чуете? У нас политиките са винаги последните, които виждат какво става под носа им. Те ми се подиграват, когато проповядвам, а аз проповядвам с пълна увереност, че на следващите президентски избори социалистите ще наберат над милион гласове“.

84. Още в самото начало на двадесети век след Христа международната организация на социалистите най-после формулирала своето дълго съзрявало отношение към войната. Накратко тяхната доктрина била: „Защо работниците от една страна да воюват с работниците от друга за благото на своите господари капиталисти?“

На 21 май 1905 година, когато имало опасност от война между Австро-Унгария и Италия, техните социалисти се събрали на съвещание в Триест и заплашили е обща работническа стачка в двете страни, в случай че войната бъде обявена. Това се повторило на следващата година, когато „Мароканската криза“ застрашавала с война Франция, Германия и Англия.

против войната и заплашиха с обща стачка. А междуременно правеха приготовления за тази обща стачка. Освен това революционните партии на всички страни дадоха широка гласност на социалистическия принцип за международен мир, който трябвало да се запази на всяка цена, дори ако се наложи бунт или революция вътре в страната.

Общата стачка беше една от големите победи, спечелени от нас, американските социалисти. На четвърти декември американският пълномощен министър бе отзован от германската столица. Същата нощ немската флота нападна ненадейно Хонолулу, като потопа три американски кръстосвача и митнически катер и бомбардира града. На следващия ден Германия и Съединените щати бяха вече във война, а само час по-късно социалистите в двете страни обявиха обща стачка.

За първи път военният властелин на Германия се озова лице срещу лице с хората от неговата империя, които движеха живота на тази империя. Без тях той не можеше да я управлява. Новото в положението беше това, че бунтът им беше пасивен. Те не се бореха. Не правеха нищо. Но въпреки че не правеха нищо, все пак връзваха ръцете на своя войнолюбив господар. Той само би се зарадвал на случая да пусне кръволиците си срещу разбунтувалия се пролетариат. Но никой не му предоставяше такъв случай. Не можеше да пусне кръволиците си. Нито можеше да мобилизира армията и да тръгне на война, нито можеше да накаже непокорните си поданици. Никакво колело не се въртеше в империята му. Нито един влак не се движеше, нито едно телеграфно съобщение не се предаваше по жиците, понеже наред с останалото население бяха спрели да работят и телеграфистите и железничарите.

А както беше в Германия, така беше и в Съединените щати. Най-после организираното работничество беше научило урока си. Претърпяло решително поражение в полето на собствената си дейност, то беше изоставило това поле и се присъединило към политическата дейност на социалистите, защото общата стачка беше политическа стачка. Освен това организираното работничество претърпя толкова лошо поражение, че му беше все едно. То се присъедини към общата стачка само от отчаяние. Милиони работници захвърляха инструментите си и напускаха работа. Особено се отличиха механиците. Главите им бяха окървавени, организацията им уж беше унищожена и въпреки това те излязоха от фабриките заедно със съюзниците си от металообработващите занаяти.

Дори общите работници и цялата неорганизирана наемна работна ръка спряха работа. Стачката беше сковала всичко така, че никой не можеше да работи. Освен това жените се оказаха най-силни насърчителки

на стачката. Те се обявиха решително против войната. Те не искаха мъжете им да отиват да мрат. От друга страна, разбира се, идеята за обща стачка допадна на народа. Събуди чувството му за хумор. Идеята беше заразителна. Децата във всички училища стачкуваха и няколко учителя, които идваха, пак си отиваха от опустелите класни стаи. Общата стачка доби характера на голям всенароден празник. А идеята за единодушието на работниците, доказана по този начин, разпалваше въображението на всички. И в края на краищата в това грандиозно веселие не се криеше никаква опасност. Как може някой да бъде наказан, когато виновни са всички?

Съединените щати бяха парализирани. Никой не знаеше какво става по света. Нямаше вестници, писма, официални съобщения. Всяко селище беше така откъснато, сякаш десет хиляди мили първобитна пустош се простираше между него и останалия свят. Всъщност светът бе престанал да съществува. И това положение на нещата продължи цяла седмица.

В Сан Франциско не знаехме дори какво става отгътък залива – в Оукланд или Бъркли. Това оказваше странно, потискащо въздействие върху душевното състояние. Сякаш беше издъхнало някакво огромно космическо същество. Пулсът на страната престана да тупти. Наистина нацията бе умряла. Нямаше трополене на каруци по улиците, нямаше фабрични свирки, нямаше бръмчене на електричество във въздуха, не минаваха трамваи, не викаха вестникарчета – нищо освен отделни хора, които нарядко минаваха като плахи призраци, самите те потиснати и загубили своята реалност в това безмълвие.

И през тази седмица безмълвие олигархията получи урок. И тя добре го запомни. Общата стачка беше предупреждение. Тя не биваше да се повтори. Олигархията щеше да се погрижи за това.

На края на седмицата, както е било предварително уговорено, телеграфистите на Германия и на Съединените щати се върнаха по местата си. Чрез тях социалистическите водачи на двете страни поставиха своя ултиматум на управниците. Войната трябваше да се отмени или стачката щеше да продължи. Не стана нужда да се преговаря дълго. Обявяването на войната бе оттеглено и населението на двете страни се завърна към всекидневните си задължения.

Тъкмо това подновяване на мира доведе до съюза между Германия и Съединените щати. В действителност това бе съюз между императора и олигархията с цел да се борят против общия им враг – революционния пролетариат на двете страни. Това бе същият съюз, който олигархията

сетне тъй предателски наруши, когато германските социалисти въстанаха и смъкнаха от трона войнолюбивия си господар. Това беше точно каквото искаше олигархията: унищожаване на големия ѝ съперник на световния пазар. Премахнала императора, Германия нямаше да има излишъци за чуждия пазар. В съгласие със самото естество на социалистическата държава германското население щеше да консумира всичко, каквото произвеждаше. Разбира се, то щеше да предлага известни стоки, които произвеждаше, срещу други, които не произвеждаше, но това щеше да бъде съвсем различно от излишни за страната стоки.

– Обзалагам се, че олигархията ще намери начин да се оправдае – каза Ърнест, когато вероломството ѝ спрямо германския император стана известно. – Както обикновено олигархията ще бъде убедена, че е постъпила правилно.

И наистина официалното оправдание на олигархията за постъпката ѝ беше, че е извършила това зарад американския народ, за чиито интереси се грижела. Тя премахнала омразния съперник от световния пазар и ни дала възможност да пласираме там нашите излишъци.

– Най-глупавото в цялата тази работа е, че сме толкова безпомощни и трябва да се оставим такива идиоти да се разпореждат с интересите ни – забеляза Ърнест. – Те ни създадоха възможността да продаваме повече в чужбина, което значи, че самите ние ще бъдем принудени да консумираме по-малко.

XIV. НАЧАЛОТО НА КРАЯ

Още през януари 1913 година Ърнест прозря накъде клонят нещата, но не можеше да накара своите другари водачи да видят призрака на Желязната пета, който се бе появил в ума му. Те бяха твърде самоуверени. Събитията водеха доста стремително към кулминационната точка. В световните отношения бе настъпила криза. Американската олигархия фактически обсеби световния пазар и десетки страни бяха изхвърлени от него с останали в ръцете им излишъци, които не можеха нито да консумират, нито да продадат. За такива страни не оставаше нищо друго освен да се преустроят. Те не можеха да продължат: да произвеждат излишъци по този начин. Капиталистическата система, що се отнасяше до тях, безнадеждно се беше провалила.

Преустройството на тези страни прие формата на революция. Беше време на смут и насилие. Навсякъде се сгромолясваха институции и правителства. На всякъде, с изключение на две или три страни, доскорошните господари капиталисти водеха ожесточен; борба за имуществата си. Но воюващият пролетариат отнемаше от тях управлението. Най-после се сбъднаха класическите думи на Карл Маркс: „Ударил е часът на частната капиталистическа собственост. Експроприаторите ги експроприират“. И най-после със сгромоляването на капиталистическите правителства на мястото им възникнаха правителства на народно сътрудничество.

„Защо Съединените щати изостават?“, „Заловете се за работа, американски социалисти!“, „Какво става с Америка?“ – бяха телеграмите, които ни изпращаха сполучилите другари от другите страни. Но ние не можехме да вървим в крак с тях. Олигархията не пречеше. Нейната грамада, като труп на някакво исполинско чудовище, ни заприщваше пътя.

„Почакайте, докато встъпим в длъжност през пролетта – отговаряхме ние. – Тогава ще видите.“

В тези думи се криеше нашата тайна. Ние бяхме спечелили на наша страна земеделците, а през пролетта десетина щата щяха да минат в техни ръце по силата на изборите предишната есен. Изведнъж щяха да бъдат учредени десетина правителства на народно сътрудничество. После останалото щеше да е лесно.

– Ами ако земеделците не успеят да вземат властта? – искаше да знае Ърнест. Обаче другарите му го наричаха непоправим черногледец.

Но такава несполука да вземат властта не беше главната опасност, която Ърнест имаше пред вид. Това, което предвиждаше, беше отстъпничеството на големите професионални съюзи и възникването на касти.

– Гент е научил олигарсите как да постъпват – казваше Ърнест. – Обзалагам се, че са превърнали неговия „Благодетелен феодализъм“⁸⁵ в учебник.

Никога не ще забравя вечерта, когато след разгорещен спор с петшест работнически водачи Ърнест се обърна към мен и тихо рече:

– Това решава въпроса. Желязната пета е победила. Краят се вижда.

Малката конференция в дома ни не беше официална, но Ърнест, както и останалите му другари, се мъчеше да осигури уверенията на работническите водачи, че ще призават хората си и към следващата обща стачка. О'Конор, председателят на съюза на механиците, пръв от шестте присъстващи водачи отказа да даде такова уверение.

– Видяхте, че ядохте голям бой при старата ви тактика на стачки и бойкоти – настояваше Ърнест.

О'Конор и другите кимнаха.

– А видяхте и какво може да направи една обща стачка – продължи Ърнест. – Ние спряхме войната; с Германия. Никога досега не е имало по-блестяща проява на солидарността и силата на работническата класа. Работниците могат и ще управляват света. Ако продължавате да се държите с нас, ние ще сложим край на царуването на капитализма. Това е единствената ви надежда. И нещо повече: вие го знаете. Друг изход няма. Каквото и да правите със старата си тактика, вие сте обречени на поражение, ако не по друга причина, то защото господарите държат в свои ръце съдилищата⁸⁶.

– Ти много бързаш – отговори О'Конор. – Не знаеш всички изходи от положението. Има и друг изход. Ние знаем какво правим. До гуша ни е дошло от стачки. Като стачкуваме, ни бият, та само пушек, се вдига. Но мисля, че никога вече не ще стане нужда да призоваваме нашите хора пак към стачка.

– Какъв е вашият изход? – попита го без заобикалки Ърнест.

---

85. „Нашият благодетелен феодализъм“ – книга, издадена в 1902 г. сл.Хр. от У. Дж. Гент. Винаги се е твърдяло, че идеята за олигархията се породила в ума на едрите капиталисти благодарение на Гент. Това имение се поддържа в цялата литература от трите века на съществуването на Желязната пета и дари в литературата от първия век на Братството между хората. Днес отне знаем, че тава не е вярно, но то не променя факта, че Гент си остава най-несправедливо оклеветеният невинен човек в цялата история.

О'Конор се изсмя и поклати глава:

– Мога да ти кажа само едно: ние не сме спали. Пък и сега не сънуваме сънища.

– Надявам се, че не е нещо, от което да ви е страх или срам – подхвърли предизвикателно Ърнест.

– Мисля, че ние най-добре си знаем работата – отвърна О'Конор.

– Ако съдя по това, как я криеш, не ще да е много чиста работа – каза Ърнест с нарастващ гняв.

– Ние си платихме урока с пот и кръв и сме заслужили това, което ни се полага – бе отговорът на О'Конор. – Всеки гледа преди всичко себе си.

– Щом те е страх да ми кажеш какъв е твоят изход, ще ти го кажа аз! – Ърнест вече не можеше да се сдържа. – Ще взимате участие в грабежа! Споразумели сте се с врага, ето какво сте направили! Продали сте каузата на работниците, на всички работници! Напускате бойното поле като страхливци!

– Нищо няма да ти кажа – мрачно отговори О'Конор. – Само туй, че ние знаем малко по-добре от вас кое е най-добро за нас.

– И не давате пукната пара за онова, което е най-добро за останалите работници! Тях ги оставяте да мрат!

– Нищо няма да ти кажа – отговори О'Конор, – освен че аз съм председател на съюза на механиците и мой дълг е да пазя интересите на работниците, които представлявам.

А после, когато работническите водачи си отидоха, Ърнест ми

---

86. Като образец на решения на съдилищата, настроени против работническата класа, даваме следващите примери. В каменовъглените райони широко се използвал детският труд. В 1905 г. сл.Хр. работниците сполучили да прокарат закон, гласуван в Пенсилвания, според който към клетвената декларация на родителите трябвало да се приложат доказателства за възрастта на детето и за известен образователен ценз. Той бил незабавно обявен за противоконституционен от съда в Люъзърнеката околия на оставаше, че бил в противоречие с Четиринадесетата поправка на Конституцията паради това, че правил разлика между лица от една и съща категория, а именно деца над четиринадесетгодишна възраст и такива над нея. Щатският съд потвърдил решението. Нюйоркският върховен съд в 1905 г. сл.Хр. обявил за противоконституционен закона, с който се забранявало на малолетни и жени да работят във фабрики след девет часа вечерта; основанието било, че такъв закон бил „класово законодателство“⁴. Хлебарите по онова време също били страхотно експлоатирани. Нюйоркското законодателно събрание гласувало закон, ограничаващ работата е пека рийте до десет часа дневно. В 1006 г. сл.Хр. Върховният съд на Съединените щати обявил този закон за противоконституционен. В частност решението гласяло: „Няма никакво законно основание за намеса в свободата на личността, нито в правото за свободно договаряне чрез определяне на работните часове в хлебарския занаят“.

очерта, със спокойствието на човек, понесъл поражение, как ще се развият предстоящите събития.

– Социалистите предсказваха с радост идването на деня, когато организираното работничество, сразено в областта на производството, ще навлезе в областта на политиката. Е, Желязната пета е сразила професионалните съюзи в полето на производството и ги е накарала да навлязат в полето на политиката, но вместо да ни донесе радост, това ще бъде за нас източник на скръб. Желязната пета си е взела поука. Ние ѝ показахме силата си в общата стачка. Тя е взела мерки да предотврати нова обща стачка.

– Но как? – попитах аз.

– Просто като е отпуснала субсидии на големите съюзи. Те няма да се присъединят към следващата обща стачка. Следователно тя няма да бъде обща стачка.

– Но Желязната пета не може да поддържа вечно такава скъпа политика – възразих аз.

– О, тя не е субсидирала всички съюзи. Това не е нужно. Ето какво ще стане. Надниците ще бъдат повишени, а работното време намалено в професионалните съюзи на железничарите, на стоманолелярите и в съюзите на техниците и механиците. В тези съюзи ще продължават да съществуват по-благоприятни условия. Членството в тези съюзи ще стане нещо като право на влизане в рая.

– Все пак не разбирам – заявих аз. – Какво ще стане с другите съюзи? Съюзите, които остават вън от тази комбинация, са много повече от онези, които влизат в нея.

– Другите съюзи ще бъдат затрити, всичките. Защото, нали разбираш, механиците, техниците и стоманолелярите вършат цялата работа от жизнена важност за нашата „цивилизация на машините“. Осигури ли си тяхната преданост, Желязната пета може пет пари да не дава за останалото работничество. Желязото, стоманата, машините и превозът – това е гръбнакът на цялата организация на промишлеността.

– Ами възлицата? – попитах аз. – Има близо един милион миньори.

– Те са всъщност неквалифицирани работници. Те няма да влизат в сметката. Надниците им ще се намалят, а работното време ще се удължи. Ще бъдат роби, както и всички ние, останалите, и ще оскотеят навярно най-много от всички ни. Ще бъдат принудени да работят, също както са принудени да работят сега земеделците за господарите, които им отнеха земята. И същото ще стане с всички други съюзи извън тази комбинация. Ще видиш как ще се разклатят и ще се разпаднат, а

членовете им ще станат роби, заставяни от празните стомаси и законите на страната да вършат робска работа... Знаеш ли какво ще стане с Фарли⁸⁷ и неговите стачкоизменници? Щети кажа. Стачкоизменничеството ще изчезне като занаят. Няма да има повече стачки. Вместо стачки ще има бунтове на роби. О, това занятие няма да се нарича така; то ще се нарича налагане законите на страната, които задължават работниците да работят. То просто удължава борбата, това предателство на големите съюзи. Сега само бог знае къде и кога ще възтържествува революцията.

– Нима има основание да се вярва, че при такъв; мощен блок като олигархията и големите профсъюзи революцията ще може изобщо да възтържествува? – попитах аз. – Не е ли възможно този блок да трае вечно?

Ърнест поклати глава.

– Един от основните ни принципи е, че всяка система, изградена върху класи и касти, съдържа в себе си зародишите на собственото си разложение. Когато една система се крепи на дадена класа, как може да се предотврати появяването на касти? Желязната пета не ще може да предотврати това и в края на краищата кастите ще погубят Желязната пета. Олигарсите вече са образували касти в своите среди, но почакай, облагодетелствуваните съюзи също ще образуват касти. Желязната пета ще употреби цялата си мощ да предотврати това, по не ще успее.

В облагодетелствуваните съюзи е събран цветът на американското работничество. Това са силни, способни хора. Те са станали членове на тези съюзи след като са се борили за местата си. Всеки квалифициран работник в Съединените щати ще бъде обладан от амбицията да стане член на облагодетелствуваните съюзи. Олигархията ще насърчава тази амбиция и поражданата от нея конкуренция. Така силните мъже, които иначе биха могли да станат революционери, ще бъдат спечелени от нея и силата им ще се използва за укрепване на олигархията.

От друга страна, работническите касти, членовете на облагодетелствуваните съюзи, ще се стремят да превърнат организациите си в сдружения за ограничен кръг хора. И ще сполучат. Членуването в работническите касти ще стане наследствено. Синове ще заемат мястото на бащите и няма да има приток на нова сила от този вечен източник на сила

---

87. Джеймс Фарли – известен стачкоизменник от онова, време. Човек повече омел, отколкото нравствен, и безспорно способен. Той се издигнал много през господството на Желязната пета и в края на краищата бил приет в класата на олигарсите. Убит в 1932 година от Сейра Дженкинз, чийто съпруг тридесет годим преди това бил убит от стачкоизменниците на Фарли.

– обикновените хора. Това ще доведе до израждане на работническите касти и в края на краищата те ще започнат да стават все по-слаби и по-слаби. В същото време, като институция, те временно ще станат всесилни. Ще бъдат нещо като дворцовата гвардия в древния Рим и ще има дворцови революции, при които работническите касти ще заграбват юздите на управлението. Ще има и дворцови контрареволуции на олигарсите и властта ще преминава от едните у другите. А наред с всичко ще продължава неизбежното отслабване на кастите, тъй че на края обикновените хора ще получат своето.

Ърнест предрече тази бавна социална еволюция, когато за първи път бе потиснат от измяната на големите професионални съюзи. Аз никога не съм била съгласна с него по този въпрос, а още по-малко съгласна от всеки друг път съм в този момент, когато пиша тези редове, защото тъкмо сега, когато Ърнест не е вече с нас, ние стоим пред прага на едно въстание, което ще помете всички олигархии. Въпреки това аз цитирах тука пророчеството на Ърнест, понеже то е негово пророчество. Макар да вярваше в него, той работи против него като исполин и повече от всеки друг направи възможно въстанието, което тъкмо сега очаква сигнал, за да избухне⁸⁸.

– Ами ако олигархията се задържи – попитах го аз онази вечер, – какво ще стане с големите излишъци, които ще й се събират всяка година?

– Излишъците ще трябва някак да се харчат – отговори той – и бъди сигурна, че олигарсите ще намерят начин. Ще бъдат построени великолепни пътища. Ще има големи постижения в науката и особено в изкуствата. Когато напълно подчинят народа, олигарсите ще могат да отделят време за други неща. Те ще станат почитатели на красотата. Ще станат любители на изкуството. И по тяхно указание и срещу щедро възнаграждение ще се трудят хората на изкуството. Резултатът ще бъде високо изкуство, защото художниците няма вече, както довчера, да угаждат на буржоазния вкус на средната класа. Това ще бъде велико изкуство, уверявам те, и ще се издигнат чудни градове, пред които едновременните ще изглеждат безвкусни и жалки. Олигарсите ще живеят в тези градове и ще се прекланят пред красотата⁸⁹.

---

88. Прозорливостта на Евърхард по социалните въпроси е била забележителна. Ясно, сякаш в светлината на отминали събития, той е видял отстъпничеството на благодетелствуваните съюзи, издигането и бавното западане на работническите касти и борбата между загиващите олигарси и работническите касти за надмощие в голямата правителствена машина.

Така излишъкът постоянно ще се изразходва, а работниците ще вършат работата. Издигането на тези огромни строежи и градове ще осигурява мизерна прехрана на милиони общи работници, защото колосалният обем на излишъците ще изисква също тъй колосални разходи и олигарсите ще строят за хиляда години, дори за десет хиляди години. Ще строят, както египтяните и вавилоняните не са и сънували да строят; а когато олигарсите паднат, големите им пътища и градовете-чудо ще останат за братството на работниците⁹⁰.

Олигарсите ще вършат тези неща, защото не ще могат иначе. Техните големи строежи ще бъдат формата, която ще приеме изразходването на излишъците; по същия начин в отдавнашни времена управляващите класи на Египет са изразходвали излишъците, които са грабили от народа, за издигане на храмове и пирамиди. При олигарсите ще процъфтява не кастата на жреците, а кастата на хората на изкуството. А мястото на търговската класа, на буржоазията, ще заемат работническите касти. И в краката им ще бъде бездната, в която ще линейт, ще мрат от глад, ще гният и непрекъснато ще се обновяват обикновените хора, огромната маса на населението. И в края на краищата един незнаен ден обикновените хора ще излязат от бездната; работническите касти и олигархията ще се разпаднат и тогава най-последно, след многовековното тегло, ще настъпи ерата на обикновения човек. Мечтаех да видя този ден, но сега зная, че никога не ще го видя.

Ърнест замълча, погледна ме и додаде:

– Еволюцията на обществото е отчайващо бавна, нали, скъпа?

Аз го притиснах в прегръдките си и главата му се отпусна на моите гърди.

– Приспи ме с песен – промърмори той с капризен тон. – Имах видения и искам да ги забравя.

---

89. Не можем да на се учудваме на прозорливостта на Евърхард. Преди още дори мисълта за градовете-чудо като Ардис и Асгард да се породи в ума на олигарсите, Евърхард е видял тези градеша и неизбежната необходимост от изграждането им.

90. Ето, от деня на това пророчество са минали три века на Желязната пета и четири века Братство между хората и днес ние използваме пътищата и живеем в градовете, построени от олигарсите. Вярно е, че сега строим още по-чудесни градове-чудо, но градовете-чудо на олигарсите още съществуват и аз пиша тези редове в Ардис, един от най-чудесните измежду тях.

XV. ПОСЛЕДНИТЕ ДНИ

Наближаваше краят на януари 1913 година, когато на промененото отношение на олигархията към облагодетелствуваните съюзи бе дадена гласност. Вестниците обнародваха съобщение за безпрецедентно повишение на надниците и намаление на работното време на железничарите, стоманолепарите, техниците и механиците. Но те не казаха цялата истина. Олигарсите не посмяха да позволят да се каже цялата истина. Всъщност надниците бяха увеличени много повече и привилегиите бяха съответно по-големи. Всичко това се пазеше в тайна, но тайните не се запазват задълго. Членовете на облагодетелствуваните съюзи споделиха с жените си, жените пуснаха клюката и скоро целият работнически свят узна за станалото.

То беше само логическо продължение на онова, което в деветнадесети век е било познато като „участие в грабежа“. В промишлените борби от онези времена бяха прибегвали до подялба на печалбите. Това значи, че капиталистите се бяха помъчили да умиротворят работниците, като ги заинтересуват финансово в работата им. Обаче подялбата на печалбите като система бе смешно и невъзможно нещо. Тази подялба би могла да сполучи само в отделни случаи при системата на промишлената борба, защото ако всички работници и всички капиталисти делеяха печалбите, би се стигнало до условията, съществували преди въвеждането на подялбата.

Така от неприложимата идея за подялбата на печалбите се породи приложимата идея за участие в грабежа. „Дайте ни по-високи надници и вземете разликата от потребителите“ – беше лозунгът на силните професионални съюзи. И тук-там тази егоистична политика даде добри резултати. С прехвърлянето на горницата върху потребителите тя бе прехвърлена върху огромната маса на неорганизираното и зле организирано работничество. Фактически тези работници плащаха горницата в надниците на по-силните си събратя членове на съюзи, станали работнически монополи. Тази идея, както казвам, бе само доведена до логичния си край в голям мащаб чрез съюзяването на олигарсите с облагодетелствуваните професионални съюзи⁹¹.

Щом се разкри тайната за измяната на облагодетелствуваните съюзи, в работническия свят се надигна ропот и недоволство. След това облагодетелствуваните съюзи напуснаха международните организации и

прекъснаха всички междусъюзни отношения. Тогава започнаха вълнения и насилия. Членовете на облагодетелствуваните съюзи бяха заклеени като предатели и техните другари, тъй предателски изоставени, ги нападаха по кръчмите, публичните домове, по улиците, на работа и, може да се каже, навсякъде.

Счупени бяха безброй глави и мнозина паднаха убити. Никой член от облагодетелствуваните съюзи не беше в безопасност. Те се събираха на групи, когато отиваха или се връщаха от работа. Ходеха винаги по средата на улицата. По тротоарите имаше опасност да им спукат черепите с тухли и камъни, хвърлени през прозорците или от покривите. Те получиха разрешение да посят оръжие и властите ги подпомагаха по всеки възможен начин. Преследвачите им получаваха дългосрочни присъди в затвора, където с тях се държеха много жестоко и никой, който не беше член на облагодетелствуваните съюзи, нямаше право да носи оръжие. Нарушаването на този закон се смяташе за тежко провинение и се наказваше съответно.

Оскърбеното работничество продължаваше да отмъщава на предателите. Сами по себе си се очертаха кастови граници. Децата на предадените работници преследваха децата на предателите до такава степен, че за тях стана невъзможно да играят на улиците и да ходят на училище. Никой не общуваше и със съпругите и близките на предателите, а на кварталния бакалин, който им продаваше продукти, се обявяваше бойкот.

В края на краищата, отблъсквани от всички страни, предателите и семействата им се затвориха в собствената си среда. Като видяха, че не е възможно да живеят безопасно сред предадения пролетариат, те се преселиха в нови квартали, където живееха само те. В това отношение намериха подкрепата на олигарсите. Там им построиха хубави жилища, съвременни и здравословни, с просторни дворове и тук-там с градини и

---

91. Всички железничарски съюзи влезли в това съглашение с олигарсите и е интересно да се отбележи, че пръв, който явно приложил политиката за участие в грабежа, е бил един железничарски съюз в деветнадесето столетие сл.Хр., а именно Братството на локомотивните машинисти. В течение на двадесет години главен предводител на този съюз бил П. М. Артър. След стачката на Пенсилванските железници в 1877 година той предложил локомотивните машинисти да се споразумеят с железниците и да действуват самостоятелно по отношение на другите работнически съюзи. Този план се увенчал с изключителен успех. Успехът бил толкова голям, колкото и егоистичен, и във връзка с него била изкована думата „артъризация“, която означавала участие на работнически профсъюзи в грабежа. Тази дума „артъризация“ дълго озадачавала етимолозите, но сега, надявам се, произходът ѝ става ясен.

игрища между тях. Децата им ходеха в училища, изградени специално за тях, в които се обръщаше особено внимание на ръчния труд и приложните науки. По този начин (и неизбежно) в самото начало това отделение породи кастата. Членовете на облагодетелствуваните съюзи се превърнаха в аристократи на работническата класа. Те се отличаваха от останалото работничество. Те имаха по-добри жилища, по-добри дрехи, по-добра храна, отношението към тях беше по-добро. Участието им в грабежа се плащаше, и то богато.

Същевременно отношението към останалата част от работническата класа ставаше все по-лошо. Тя беше лишена от не една малка привилегия, а надниците и жизненото ѝ равнище непрекъснато се понижаваша. Между другото училищата за тези хора западаха и образованието постепенно престана да бъде задължително. Броят на неграмотните сред по-младите поколения деца застрашително растеше.

Завладяването на световния пазар от Съединените щати беше подкопало останалия свят. Институции и правителства навсякъде падаха или се преустройваха. Германия, Италия, Франция, Австралия и Нова Зеландия усилено създаваха управление на народно сътрудничество. Британската империя се разпадна. Англия беше налегната от грижи. Индия бе пламнала във въстание. В цяла Азия се надигаше повикът: „Азия за азиатците!“ А зад този повик се таеше Япония, която непрекъснато подтикваше и насъскваше жълтата и кафявата раса против бялата. И докато мечтаеше за владичество на континента и се стремеше да осъществи тази мечта, Япония потушаваше собствената си пролетарска революция. Това бе просто война между две касти, кули срещу самураи, и те екзекутираха десетки хиляди социалисти-кули. Четиридесет хиляди бяха избити в уличните схватки в Токио и в безуспешното нападение срещу двореца на микадо. Кобе се превърна в кланица; избиването на памукопредачите с картечници се прочу като най-ужасната екзекуция, извършена със съвременни бойни оръжия. Най-жестоката от всички беше възникналата японска олигархия. Япония спечели надмощие в Изтока и завладя за себе си цялата азиатска част от световния пазар с изключение на Индия.

Англия сполучи да потуши собствената си пролетарска революция и да задържи Индия, макар да бе доведена до крайно изтощение. А също така се видя принудена да остави големите колонии да се изплъзнат от ръцете ѝ. По този начин социалистите успяха да създадат в Австралия и Нова Зеландия правителства на народно сътрудничество. Същото стана причина майката-родина да загуби и Канада. Но Канада смачка своята

социалистическа революция, в което бе подпомогната от Желязната пета. В същото време Желязната пета помогна на Мексико и Куба да потиснат избухналите у тях въстания. Резултатът бе, че Желязната пета здраво се закрепил в Новия свят. Тя спой в компактна политическа маса цяла Северна Америка от Панамския канал до Северния, ледовит океан.

А Англия с цената на големите си колонии бе сполучила да си задържи само Индия. Но това беше само временно. Борбата за Индия с Япония и цялата останала Азия бе само отсрочена. На Англия бе съдено скоро да загуби Индия, а зад това се надигаше заплахата на борбата между обединена Азия и света.

И докато целият свят бе разпокъсан от размирици, ние в Съединените щати не стояхме мирни и тихи. Измяната на големите съюзи бе осуетила пролетарския ни бунт, но навред вилнееше насилие. Отгоре на работническите вълнения и недоволството на земеделците и останките от средната класа, разрасна се и едно религиозно движение. Фракция от „Адвентистите на седмия ден“, провъзгласила, че идва краят на света, доби изведнъж широка известност.

– Да я вземат дяволите тази бъркотия! – викаше Ърнест. – На каква солидарност можем да се надяваме при тези разногласия и междуособици?

И наистина религиозното движение взе застрашителни размери. Хората, измъчени и разочаровани от всички земни неща, бяха узрели и жадни за небесния рай, където за индустриалните тирани бе тъй трудно да проникнат, колкото за камила да мине през иглено ухо. Скитащи проповедници с пламтящи очи гъмжеха в цялата страна и въпреки забраната на гражданските власти и преследванията за неподчинение пламъците на религиозното безумие се раздухваха на безбройни събрания под открито небе.

Това били последните дни – твърдяха те, – началото на края на света. Четирите вятъра били пуснати на воля. Господ подбуждал народите към борби. Било време на видения и чудеса, ясновидците и пророчиците бяха безброй. Хората със стотици хиляди изоставяха работата си и бягаха в планините, там да чакат предстоящото пришествие божие и възнясянето на сто и четиридесет и четири хиляди души на небето. Но през това време, понеже господ не идваше, те гинеха с хиляди от глад. В отчаянието си разграбяха храните от селските стопанства и породените от това метежи и анархия в селските райони само увеличиха неволите на нещастните обезземлени стопани.

От друга страна, стопанствата и складовете бяха собственост на

Желязната пета. Цели армии войници бяха вдигнати на крак и срещу острието на шика закарваха фанатиците обратно на работа в градовете. Там те непрекъснато устройваха безредици и бунтове. Водачите им бяха осъждани на смърт за подстрекателство или затваряни в лудници. Осъдените отиваха на смърт с радостта на мъченици. Беше време на безумие. Смутът се ширеше. В блатата и пустинните и по безлюдните места от Флорида до Аляска оцелелите малки племена индианци танцуваха обредни танци и чакаха идването на своя месия.

А над всичко това с ужасяващо спокойствие и сигурност продължаваше да витае призракът на това чудовище на вековете – олигархията. С желязна ръка и желязна пета тя подчиняваше развилнелите се милиони, слагаше ред в бъркотията и от самия хаос издигаше основите и стените на своята сграда.

– Само почакайте да дойдем на власт! – казваха земеделците (Калвин твърдеше същото пред нас в квартирата ни на Пел стрийт). – Вижте колко щата сме завладели! Ако вие, социалистите, ни подкрепите, ние ще ги накараме да запяят друга песен, когато заемем длъжностите си!

– Миллионите недоволни и осиромашели са с нас – казваха социалистите. – Земеделската партия дойде при нас, селските стопани, средната класа и ратаите. Капиталистическата система ще се разпадне. Още един месец и ние ще изпратим петдесет души в Конгреса. След две години и сетната длъжност ще бъде наша, от президента до кучкаря.

Като слушаше всички тези приказки, Ърнест поклашаше глава й казваше:

– Колко пушки имате? Знаете ли откъде да вземете достатъчно олово? Когато се стигне до барута, химическите смеси са по-добри от механическите, помнете ми думата.

XVI. КРАЯТ

Когато стана време Ърнест и аз да вървим във Вашингтон, татко не дойде с нас. Беше обикнал пролетарския живот. Той гледаше на бедняшкия ни квартал като на огромна социологическа лаборатория и се бе впуснал в една, както изглеждаше, безкрайна изследователска оргия. Другаруваше с работници и го смятаха за свой човек в десетки домове. Залавяше се също за всякаква случайна работа и това бе за него и забавление, и научно изследване, защото му доставяше удоволствие, и винаги се връщаше у дома с много бележки, пълен с истории за нови приключения. Беше свършен учен.

Нямаше никаква нужда да работи, понеже Ърнест успяваше да припечели от преводите си достатъчно, за да се грижи за трима ни. Но татко настояваше да продължава любимите си преображения, а това бяха многоголики преображения, ако се съдеше по занятията, за които се залавяше. Никога няма да забравя вечерта, когато донесе в къщи принадлежностите си на уличен амбулант на връзки за обуца и презрамки, нито пък онзи път, когато влязох, в кварталната бакалничка за някои покупки и той беше продавачът, който ме обслужи. След това не бях изненадана, когато работи за една седмица като бюфетчик в отсрещната кръчма. Работи още като ношен пазач, продава картофи на улицата, лепи етикети в склада на една консервна фабрика, служи като общ работник в картонажна работилница, като носач на вода за бригада работници по строежа на трамвайната линия и дори стана член в профсъюза на миячите на съдове тъкмо преди да го разтурят.

Струва ми се, че примерът на епископа, поне що се отнасяше до облеклото, го беше увлякъл, защото ходеше с евтина памучна работническа риза и комбинезон с тесен колан около кръста. И все пак един навик му остана от стария живот: винаги си слагаше вечерни дрехи за обед или, както сега го наричахме, вечеря.

Аз можех да бъда щастлива навсякъде с Ърнест, а това, че татко беше щастлив при новите условия на нашия живот, допълваше моето щастие.

– Като малък – казваше татко – бях много любопитен. Искях да зная защо съществуват нещата и как са се появили. Затова станах физик. Животът за мене днес е също толкова интересен, колкото беше в детството ми, и точно това го прави достоен да се живее.

Понякога се решаваше да отиде на север от Маркет стрийт, в квартала на големите магазини и театри, където продаваше вестници, изпълняваше дребни поръчки и отваряше вратичките на каретите. Там един ден, като затварял вратичката на една карета, срещнал господин Уиксън. Много развеселен, същата вечер татко ни описа случката:

– Уиксън ме изгледа втренчено, когато затворих вратичката подир него, и промърмори: „Да ме вземат мътните!“ Точно така го рече: „Да ме вземат мътните!“ Той се изчерви и така се обърка, че забрави да ми даде бакшиш. Но трябва бързо да се е съвзел, защото, неизминала и петдесет стъпки, каретата изви и се върна обратно. Уиксън се подаде през вратата.

– Вижте какво, професоре – каза той, – това е прекалено. Какво мога да направя за вас?

– Аз ви затворих вратичката – отговорих му аз. – Според общоприетия обичай бихте могли да ми дадете десет цента.

– Оставете тая работа! – изсумтя той. – Имам пред вид нещо съществено.

Положително беше сериозен – някакво угризение на закоравялата съвест или нещо такова; затова аз сериозно, без да бързам, поразмислих за миг.

По лицето му се четеше нетърпеливо очакване, когато започнах отговора си, но трябваше да го видите, когато свърших.

– Бихте могли да ми върнете моята къща – казах аз – и акциите ми от Сиерските предачници.

Татко позамълча.

– Какво ти каза той? – нетърпеливо попитах.

– Какво можеше да каже? Нищо. Но аз му рекох: „Надявам се, че сте щастлив“. Той ме изгледа въпросително. „Кажете ми дали сте щастлив?“ – попитах аз.

Той заповяда на кочияша да кара и си замина с грозни ругатни. И не ми даде десетте цента, да не говорим за къщата и акциите; тъй че, както виждате, скъпи мои, бащината ви кариера на безпризорен е изпълнена с разочарования.

И така татко остана да живее в квартирата ни на Пел стрийт, а Ърнест и аз заминахме за Вашингтон. С изключение на последното действие, старият ни живот свърши, а последното действие беше по-близо, отколкото можех да предположа. Противно на очакванията ни, на социалистите членове на Конгреса не се направиха никакви пречки при заемането на местата. Всичко мина гладко и аз се смеех на Ърнест, когато

той съзираше дори в тази гладкост нещо зловещо.

Заварихме другарите си социалиста самонадеяни, уверени в силата си и в онова, което щели да постигнат. Неколцината избрани в Конгреса земеделци увеличаваха нашата мощ и с обединени усилия бе изработена подробна програма за предстоящите действия. Ърнест честно и енергично взимаше участие във всичко това, макар да не можеше да се въздържа да не каже от време на време ни в клин, ни в ръкав: „Когато се стигне до барута, химическите смеси са по-добри от механическите, помнете ми думата!“

Първите мъчнотии възникнаха за земеделците в щатите, където бяха победили през последните избори. Имаше десетина такива щата, но избраните земеделци не бяха допуснати да заемат длъжностите си. Премиерите титутляри отказаха да ги напуснат. Това стана много лесно. Те просто обявиха изборите за незаконни и си осигуриха задържането на това положение с безкрайната съдебна бюрокрация. Земеделците бяха безсилни. Последната им надежда беше в съдилищата, а съдилищата бяха в ръцете на враговете им.

Това беше опасният момент. Ако излъганите земеделци прибегнеха към насилие, всичко щеше да е изгубено. Как работихме ние, социалистите, за да ги възпрем! Случваше се Ърнест да не мигне денонощия наред. Големите водачи на земеделците съзираха опасността и бяха с нас до сетния човек. Но всичко беше безполезно. Олигархията искаше насилие и пусна в действие своите агент-провокатори. Без съмнение агент-провокаторите бяха тези, които предизвикаха Селското въстание.

Въстанието пламна в десетина щата. Обезземлените земеделци завзеха насила щатските управления. Разбира се, това беше противоконституционно и, разбира се, Съединените щати вдигнаха срещу тях войските си. Навсякъде агент-провокаторите подстрекаваха народа. Тези емисари на Желязната пета се прикриваха под маската на занаятчии, земеделци и ратаи. В Сакраменто, столицата на Калифорния, земеделската партия бе успяла да запази ред. Хиляди тайни агенти бяха прехвърлени в този останал верен град. В тълпи, съставени изключително от самите тях, те стреляха, плякосваха сгради и фабрики. Бунтуваха хората, докато се присъединят към тях в грабежа. Спиртни питиета в големи количества се раздаваха на бедняшките класи, за да се разпалят още повече страстите. И после, когато всичко беше готово, на сцената се появили войските на Съединените щати, които всъщност бяха войски на Желязната пета. Единадесет хиляди мъже, жени и деца бяха застреляни из улиците на Сакраменто или избити в домовете им. Федералното правителство взе в

свои ръце управлението на щата и с Калифорния беше свършено.

А както в Калифорния, така стана и другаде. Всички земеделски щати бяха смазани от насилие и удавени в кръв. Първо тайните агенти и черносотниците предизвикваха безредици, след това се повикваха войските. Метежи и саморазправа бушуваха в селските райони. Ден и нощ пушечи на пожарища се виеха в небето над селски стопанства, складове, села и градове. Влезе в действие и динамитът. Хвъркваха във въздуха железопътни мостове и тунели, дерайлираха влакове. Голям брой бедни земеделци бяха застреляни и обесени. Отплатата беше жестока и много плутократи и офицери паднаха убити. Жажда за кръв и отмъщение гореше в хорските сърца. Редовните войски се биеха срещу земеделците така свирепо, сякаш те бяха индианци. И редовните войски имаха основание. Две хиляди и осемстотин войници бяха унищожени с редица страхотни динамитни взривове в Орегон, а по същия начин бяха разрушени в различно време и на различни места голям брой товарни влакове. Стана така, че редовните войски се биеха за живота си, също както и земеделците.

Колкото до милицията, сега беше приложен законът от 1903 година и работниците от един щат бяха принудени под страх от смъртно наказание да убиват свои другари работници от други щати. Разбира се, прилагането на този закон не вървеше особено гладко отначало. Много милиционерски офицери паднаха убити и много милиционери бяха осъдени на смърт от военнополови съдилища. Пророчеството на Ърнест паразитно се сбъдна в случая с господин Кауълт и господин Асмънсен. И двамата подлежаха на служба в милицията, и двамата получиха повиквателни за наказателната експедиция, която бе изпратена от Калифорния срещу земеделците в Мисури. Господин Кауълт и господин Асмънсен отказали да се явят. И на двамата им видяха бързо сметката. Военнополови съд бе тяхната участ и смъртна присъда – техният край. Те бяха разстреляни с гръб към наказателния взвод.

Много младежи бягаха в планините, за да се отърват от службата в милицията. Там те оставаха извън закона и чак след настъпването на спокойни времена получиха наказанието си. Това беше драстично. Правителството обнародва възвание към всички спазващи закона граждани да слязат от планините в срок от три месеца. Когато обявената дата настъпи, половин милион войници бяха изпратени навсякъде в планинските райони. Нямаше никакви разследвания, никакъв съд. Където се мернеше човек, застрелваха го на място. Войските действаха въз основа на положението, че никой почитател на закона гражданин не е останал в

планините. Някои отреди, заели силни позиции, се съпротивляваха мъжествено, но в края на краищата и сетният дезертър от милицията срещна смъртта си.

Още по-непосредствен урок обаче бе запечатан в ума на хората с наказанието, на което бе обречена милицията в Канзас. Големият Канзаски метеж избухна в самото начало на военните действия срещу земеделците. Разбунтуваха се шест хиляди войници от милицията. Те били неспокойни и озлобени в течение на няколко седмици и по тази причина били държани на лагер. Откритият им метеж обаче бил без съмнение ускорен от агент-провокатори.

През нощта на двадесет и втори април те въстанали и избили офицерите си; само малцина от тях сполучили да избягат. Това надхвърляло плановете на Желязната пета, защото агент-провокаторите се престарали. Но Желязната пета от всичко извличаше полза. Тя се беше подготвила за бунта и избиването на толкова много офицери ѝ даваше оправдание за това, което последва. Като по вълшебен знак четиридесет хиляди войници от редовните войски обкръжили метежниците. Това е било капан. Нещастните милиционери открили, че картечниците им били повредени, а патроните от превзетите погребени не ставали за техните пушки. Те вдигнали бяло знаме, за да покажат, че се предават, но то не било взето под внимание. Никой не останал жив. И шестте хиляди души били унищожени. Отначало ги обстрелвали от разстояние с обикновени снаряди и с шрапнел, а когато в отчаянието си те се хвърлили срещу сключилия се около тях обръч, били покосени с картечен огън. Говорих с един очевидец и той ми каза, че най-близкото разстояние, на което някой милиционер стигнал пред картечниците, било сто и петдесет крачки. Земята била осеяна с трупове, а една кавалерийска атака, с тъпчещи конски копита, револвери и саби, смачкала ранените в пръстта.

Едновременно с унищожението на земеделската партия избухна бунтът на въглекопачите. Това бяха последните издихания на организираното работничество. Три четвърти милион миньори обявиха стачка. Но те бяха твърде нашироко разпръснати из страната, за да могат да използват силата си. Бяха изолирани по районите си и със сила приведени в подчинение. Това беше първата голяма кампания за поробване. Пок-ок⁹² си спечели славата на поробител и заслужи вечната омраза на пролетариата. Срещу живота му се правеха безбройни покушения, но той сякаш беше запазен от някаква магия. Именно той бе този, който въведе руската система на паспортите за миньорите и ги лиши от правото да се преселват от една част на страната в друга.

През цялото това време социалистите се държаха здраво. Докато земеделците гинеха в огън и кръв, а организираното работничество се разкапваше, социалистите мълчеха и усъвършенствуваха тайната си организация. Напразно земеделската партия ни отправяше молби. Ние с право поддържахме, че всеки бунт от наша страна всъщност би бил истинско самоубийство за цялата революция. Желязната пета, която първо се колебаеше дали да се справи с целия пролетариат наведнъж, беше открила, че задачата е по-лесна, отколкото беше очаквала, и за нея не би имало нищо по-хубаво от едно въстание от наша страна. Но ние се пазахме от такова нещо, въпреки факта, че агент-провокаторите гъмжеха между нас. В онези ранни дни агентите на Желязната пета бяха несръчни в похватите си. Те имаха да се учат на много неща, а междувремето нашите бойни групи ги изстребواха. Това беше жестока, кървава работа, но ние воювахме за живота си и за революцията и трябваше да сразяваме врага със собствените му оръжия. Въпреки всичко ние постъпвахме честно. Нито един агент на Желязната пета не е бил екзекутиран без съд. Може да сме правили грешки, но дори да беше така, правехме ги много рядко. В бойните групи влизаха най-смелите, най-войнствените и най-доблестните наши другари. Веднъж, десет години по-късно, Ърнест направи изчисление по цифрите, дадени от началниците на бойните групи, и заключението му беше, че средният живот на мъж или жена, след като станеха членове на групите, беше пет години. Другарите от бойните групи бяха всички герои и странното се състоеше в това, че бяха против отнемането на човешки живот. Те действаха против собствените си убеждения, но обичаха свободата и нямаше жертва, която не бяха готови да направят за нашето дело⁹³.

Задачата, която си поставихме, беше тройка. Първо, да изкореним от нашите среди тайните агенти на олигархията. Второ, да изградим

---

92. *Албърт Покок*, още един от прочутите стачкоизменници от по-ранния период, който до деня на смъртта си успешно държал в подчинение всички въглекопачи на страната. Бил наследен от сина си Люис Покок и в течение на пет поколения тази забележителна династия надзиратели на роби се справяла с каменноуглените мини. Поток-баща, известен като Покок I, бил описван по следния начин: „Продълговата мършава глава, обиколена в полукръг от прошарена кестенява коса, с издадени скули и голяма брадичка... бледо лице, сиви очи без блясък, метален глас и мудни движения“. Той се родил в бедно семейство и започнал кариерата си като бюфетчик. След това станал частен детектив за едно трамвайно дружество и стъпка по стъпка се превърнал в професионален стачкоизменник. Покок V, последният от династията, бил убит от бомба, избухнала в помпена станция през време на незначителен бунт на миньори в Индианската територия. Това станало в 2073 година сл.Хр.

бойните групи, а освен тях общата тайна организация на революцията. И, трето, да вкараме наши тайни агенти във всяко разклонение на олигархията: в работническите касти, а особено между телеграфистите, секретарите и служещите, в армията, сред агент-провокаторите и надзирателите на работниците. Това бе бавна, опасна работа и често усилията ни завършваха със скъпи несполуки.

Желязната пета бе спечелила победа в открита война, но ние не ѝ отстъпвахме в новата, странна и страшна подмолна война, поведена от

-
93. Тези бойни групи били устроени донякъде по образа на бойната организация на Руската революция и въпреки непрестанните усилия на Желязната пета просъществували през трите века на нейната власт. Съставени от мъже и жени, движени от възвишена цел и безстрашни пред смъртта, бойните групи упражнявали огромно влияние и сдържали свирепата жестокост на управниците. Работата им не се ограничавала с водене на невидима война срещу тайните агенти на олигархията. Самите олигарси били принудени да се вслушват в постановленията на групите и често, когато не ги изпълнявали, били наказвани със смърт; същото ставало и с подчинените на олигарсите, с офицерите от армията и водачите на работническите касти.

Тези организирани отмъстителни раздавали строго правосъдие, но най-забележителен бил безпристрастният и справедлив начин, по който постъпвали. Когато някой бил улавян, той бил честно изправян пред съд и му се давала възможност да се за щипи. По необходимост мнозина били съдени и осъждани задочно, както в случая с генерал Ламптън. Това станало в 2138 г. сл.Хр. Може би най-кръвожадният и злобен от всички наемници, които някога служили на Желязната пета, той бил осведомен от бойните групи, че са го съдили, намерили за виновен и осъдили на смърт, и то след трикратно предупреждение да прекрати свирепостите си спрямо пролетариата. След осъждането той се оградил с безчет предпазни мерки. Години минавали и напразно бойните групи се мъчели да приведат в изпълнение решението си. Другар след другар, мъже и жени, не сполучвали с покушенията си и били жестоко екзекутирани от олигархията. Случаят с генерал Ламптън станал причина да се поднови разпятието на кръст като законен начин на смъртно наказание. Но на края осъденият намерил своя палач в лицето на крехка седемнадесетгодишна девойка, Мадлен Прованс, която, за да постигне целта си, служила две години в двореца му като шивачка на семейството. Тя умряла в единична килия след ужасни и продължителни мъчения; но днес тя стои, увековечена в бронз, в Пантеона на Братството на хората в града-чудо Сърлз.

Ние, които от личен опит не знаем нищо за кръвопролития, не бива да съдим сурово героите от бойните групи. Те са дали живота си за човечеството, никоя жертва не е била прекомерно голяма за тях, а неумолимата необходимост ги е принуждавала да проливат кръв в кървава времена. Бойните групи били единственият шип в плътта на Желязната пета, която тя не успяла никога да извади. Евърхард бил бащата на тази чудновата армия, а нейните постижения и успешното ѝ съществуване в течение на три века свидетелствуват за мъдростта, с която тон я организирал, и здравите основи, на които я поставил, за да могат идните поколения да градят върху тях. В известни отношения, освен големите му икономически и социологични заслуги и работата му като общ водач на революцията, организирането на бойните групи трябва да се смята за най-голямо негово постижение.

нас. Човек нищо не виждаше, за много неща не можеше да се досети; слепи воюваха със слепи и все пак във всичко това имаше ред, целенасоченост, дисциплина. Ние преситихме цялата организация на Желязната пета с наши агенти, а нашата организация бе наситена с агенти на Желязната пета. Това бе война на тъмно, потайна, изпълнена с интриги и конспирации, със заговори и контразаговори. А зад всичко това с вечна заплаха стоеше смъртта, насилствена и ужасна. Мъже и жени изчезваха – най-близките, най-скъпите ни другари. Виждахме ги днес, утре ги нямаше: не ги виждахме никога вече и разбирахме, че са загинали.

Никъде нямаше нито вяра, нито доверие. Човекът, който участвуваше в заговора заедно с нас, без да го знаем, можеше да е агент на Желязната пета. Ние минирахме организацията на Желязната пета с наши тайни агенти, а Желязната пета контраминираше със свои тайни агенти вътре в своята организация. А същото ставаше и с нашата организация. И въпреки липсата на вяра и доверие, ние бяхме принудени да градим всичките си усилия върху вяра и доверие. Често се виждахме предадени. Хората бяха слаби. Желязната пета можеше да предложи пари, безделие, радост и удоволствия, които чакаха в покоя на градовете-чудо. Ние не можехме да предложим нищо освен удовлетворението да бъдеш верен на един благороден идеал. Колкото до другото, възнаграждението на верните беше безкрайна опасност, мъчения и смърт.

Хората бяха слаби, казвам, и поради слабостта им ние се виждахме принудени да им даваме единственото друго възмездие, което беше по силите ни. Това бе възмездието на смъртта. По необходимост ни се налагаше да наказваме нашите предатели. По следите на всеки, който ни предадеше, пускахме от един до десет верни отмъстителни. Можеше да не сполучим да изпълним присъдите си срещу нашите неприятели, такива като Покок например, но нещо, в което не можехме да си позволим да не сполучим, беше наказването на собствените ни предатели. Някои другари ставаха изменници с разрешение, за да проникнат в градовете-чудо и там да изпълнят присъдите ни срещу истинските предатели. Всъщност ние станахме толкова страшни, че по-голямо опасност представляваше човек да ни предаде, отколкото да ни остане верен.

Революционното движение доби до голяма степен характера на религия. Ние се молахме пред олтара на революцията, който беше олтар на свободата. Ние горяхме от божествен огън. Мъже и жени посвещаваха живота си на делото и родители посвещаваха новородените си деца на него, както в стари времена са ги посвещавали на бога. Ние бяхме

истински човеколюбци.

XVII. АЛЕНАТА ЛИВРЕЯ

С разгромяването на земеделските щати земеделските представители изчезнаха от Конгреса. Тях ги съдиха за държавна измяна, а местата им бяха заети от оръдия на Желязната пета. Социалистите бяха жалко малцинство и знаеха, че краят им приближава. Конгресът и сенатът бяха празна преструвка, фарс. Обществени въпроси привидно сериозно се обсъждаха и решаваха, по стария установен ред, докато в действителност единственото, което се вършеше, беше да се придаде отпечатък на конституционна законност на указите на олигархията.

Ърнест бе в разгара на борбата, когато дойде краят. Разискваше се законопроектът за подпомагане на безработните. Тежките условия на живота предишната година бяха докарали огромни маси от пролетарията до положението на бавна гладна смърт, а продължителните, развилнели се навред безредици понижаваха жизненото им равнище още повече. Милиони хора гладуваха, докато олигарсите и поддръжниците им се гояха с излишъците⁹⁴. Ние наричахме тези нещастници „хора от бездната“⁹⁵ и именно за да облекчат техните страшни страдания, социалистите бяха внесли законопроекта за безработните. Но това не беше по вкуса на Желязната пета. Тя се канеше да използва труда на тези милиони по свой начин и това не беше нашият начин, поради което тя бе наредила нашият законопроект да бъде провален при гласуването. Ърнест и другарите му знаеха, че усилията им са напразни, ала неизвестността им беше омръзнала. Искаха нещо да стане. Те не вършеха нищо и най-

94. Същите условия съществували в XIX век сл.Хр. през време на британското владичество в Индия. Местните жители измирали с милиони от глад, а техните управници ограбвали плодовете на труда им и харчели придобитото с този труд за разкошни зрелища и глупави развлечения. Щем не щем, в този просветен век трябва много да се червим зарад постъпките на нашите деди. Единствената ни утеха е във философията. Трябва да приемаме капиталистическия стадий в социалното развитие като равен на по-ранния маймунски период. Човекът е трябвало да мине през тези стадии в своето издигане от калта и тинята на нисшия органичен живот. Неизбежно е било много кал и тиня да се полепи по него и да му е трудно да се отърси от тях.

95. *Хората от бездната* – тази фраза е била изкована от гения на Х. Дж. Уелс към края на XIX век сл.Хр. Уелс бил социолог-прорицател, трезв и нормален, а също и сърдечен човек. Много откъси от негови съчинения са стигнали до наши времена, а две от най-великите му творби – „Прозрения“ и „Човечеството и създаването му“ – са се запазили изцяло. Преди олигарсите и преди Евърхард Уелс е размишлявал върху изграждането на градове-чудо, макар в неговите съчинения да се говори за тях като „градове на удоволствията“.

доброто, на което можеха да се надяват, беше да сложат край на този законодателен фарс, в който без да искат вземаха участие. Те не знаеха какъв щеше да бъде краят, но и на ум не им беше идвал по-лош край от този, който настъпи.

Този ден аз седях на галерията. Ние всички знаехме, че предстои нещо ужасно. То се долавяше във въздуха и приемаше видим образ чрез въоръжените войници, строени в коридорите, и офицерите, стъпили се по входовете на самата зала. Олигархията се готвеше да нанесе удар. Ърнест говореше. Той описваше страданията на безработните, сякаш обладан от безумната мисъл по някакъв начин да трогне техните сърца и съвест, но представителите републиканци и демократи му се смееха и го подиграваха, в залата цареше шум и бъркотия. Изведнъж Ърнест рязко промени тактиката си.

– Зная, че каквото и да казвам, не ще мога да ви повлияя – заяви той. – Вие нямате душа, за да може човек да ви повлияе. Вие сте безгръбначни, безволеви твари. Надутото наричате себе си републиканци и демократи. Няма никаква републиканска партия! Няма никаква демократическа партия! В този парламент няма никакви републиканци и демократи. Вие сте блюдолизци и слепи оръдия, творби на плутокрацията. Говорите многословно с безнадеждно остарели изрази за любовта си към свободата, а през цялото това време носите алената лакейска ливрея на Желязната пета.

В този миг виковете и крясъците „Молим, ред! Молим, ред!“ заглушиха гласа му и той остана да стои с презрителна усмивка, докато врявата позатихна. Тогава обхвана всички тях с движение на ръката, обърна се към своите другари и каза:

– Чуйте как джавкат охранените псета.

Крясъците избухнаха наново. Председателят призоваваше към ред с удари на чукчето и поглеждаше с очакване офицерите на вратите. Чуваха се виковете „Това е бунт!“, а едър, шишкав представител от Ню Йорк завика на Ърнест: „Анархист!“ И Ърнест не представляваше приятна гледка. Всяко негово мускулче на боец трептеше, а лицето бе образ на биещ се звяр, при все че беше хладнокръвен и сдържан.

– Помнете – рече той с глас, който надделя над врявата, – че колкото милост проявявате вие днес към пролетариата, толкова милост ще прояви и пролетариатът към вас един ден.

Виковете „Това е бунт!“ и „Анархист!“ се удвоиха.

– Зная, че няма да гласувате за този законопроект – продължи Ърнест. – Получили сте заповед от господарите си да гласувате против

него и въпреки това ме наричат анархист. Вие, които унищожихте управлението на народа и които безсрамно се кичите на обществени места с позорните лакейски ливреи, ме наричат анархист. Аз не вярвам във вечния огън и кипящата сяра на ада, но в моменти като този съжалявам за неверието си. Не, в моменти като този почти вярвам. Положително трябва да съществува някакъв ад, защото няма друго място, където да можете да получите наказание, отговарящо на престъпленията ви. Докато съществувате вие, има крещяща нужда от адски огън на света.

Край вратите настъпи раздвижване. Ърнест, председателят и всички членове на камарата се обърнаха да видят какво става.

– Защо не повикате войниците да влязат, господин председателю, и не им заповядайте да свършат работата си? – попита Ърнест. – Те трябва да побързат с изпълняването на плана ви.

– Кроят се и други планове – отвърна председателят. – Затова войниците са тука.

– Нашите планове, предполагам – подхвърли подигравателно Ърнест. – Някое убийство или нещо подобно.

Но при думата „убийство“ врявата избухна отново. Ърнест не можа да я надвика, но остана прав в очакване на затишие. И тогава се случи това нещо. От мястото си на галерията не можах да видя нищо освен блясъка на експлозията. Тътенът ѝ изпълни слуха ми и видях Ърнест да залита и да пада във вълмо от пушек, а войниците да се втурват по всички проходи. Другарите на Ърнест наскачаха на крака, побеснели от гняв, способни на всякакво насилие. Но Ърнест се задържа за миг и размахна ръце за тишина.

– Това е заговор! – гласът му прокълът, за да предупреди другарите. – Не правете нищо, иначе ще бъдете унищожени!

След това бавно се свлече и войниците стигнаха при него. След миг те опразваха галериите и аз не видях нищо повече.

При все че беше мой съпруг, не ми разрешиха да отида при него. Когато заявих коя съм, веднага ме сложиха под арест. В същото време бяха арестувани всички депутати социалисти във Вашингтон, включително и нещастният Симпсън, който лежеше болен от коремен тиф в хотела.

Съдебният процес не се забави и беше кратък. Присъдите бяха предрешени. Чудното беше, че Ърнест не го ексекутираха. Това бе грешка от страна на олигархията и тя скъпо я плати. Но олигархията бе твърде самоуверена в онези дни. Опиянена от успеха, тя дори не помисляше, че тази шепичка герои крие в себе си сили, способни да я

разклатят из основи. Утре, когато избухне големият бунт и в целия свят отекне твърдата стъпка на милионите, олигархията ще си даде сметка, макар и твърде късно, колко силна е станала тази групичка герои⁹⁶.

Като революционерка, като една от вътрешните, които знаеха надеждите и опасенията и тайните планове на революционерите, аз съм в състояние да отговоря така, както малцина други, на обвинението, че те са били виновни за избухването на бомбата в Конгреса. И мога да заявя категорично, без уговорка или някакво съмнение, че социалистите – и в Конгреса, и вън от него – нямаха пръст в тази работа. Кой е хвърлил бомбата, ние не знаем, но едно нещо, в което сме абсолютно сигурни, е, че не сме я хвърлили ние.

От друга страна, има указания, сочещи, че отговорна за това деяние е Желязната пета. Разбира се, ние не можем да го докажем. Нашите заключения почиват само върху предположения. Но ето тези факти, които са ни известни. На председателя на камарата е било донесено от агентите на държавната тайна служба, че депутатите социалисти се канят да прибягнат до терористична тактика и че е определен денят, в който ще пристъпят към такива действия. Това бил точно денят на експлозията. Тъкмо затова Капитолият бил пълен с войски в бойна готовност. Понеже ние не знаехме нищо за бомбата, понеже бомба наистина избухна и понеже властите се бяха подготвили за експлозията предварително, напълно основателно е да заключим, че Желязната пета е знаела. Нещо повече, ние твърдим, че Желязната пета е била виновна за атентата и че Желязната пета го е подготвила и извършила с цел да стовари вината на наш гръб и така да докара нашето унищожение.

Чрез председателя предупреждението станало достояние на всички

---

96. Ейвис Евърхард е смятала, че разказът ѝ ще се чете в нейни дни, и затова е пропуснала да спомене изхода на делото за държавна измяна. В ръкописа се забелязват и много други такива обърквания пропуски. Съдени били петдесет и двама депутати социалисти. Колкото и да е странно, нито един не бил осъден на смърт. Евърхард и единдесет други, между които Тийдър Донелсън и Матю Кент, били осъдени на доживотен затвор. Останалите четиридесет получили присъди от тридесет до четиридесет и пет години, а Артър Симпсън, за когото в ръкописа се споменава, че бил болен от коремна тиф по време на експлозията, получил само петнадесет години. Има предание, че той умрял от глад в единична килия, като се обяснява, че това сурово отношение се дължало на непреклонната му упоритост и пламенната му и нетактична омраза към всички хора, които служели на деспотизма. Той умрял в Кабаняс в Куба, където били затворени още трима негови другари. Петдесет и двамата депутати социалисти били затворени във военни крепости, пръснати из целите Съединени щати. Така Дю Бойс и Уудз били държани в Порто Рико, а Евърхард и Мериуелдър – затворени в Алкатраз, остров в залива на Сан Франциско, който отдавна служел за военен затвор.

твари в камарата, които носеха алената лакейска ливрея. Те са знаели, докато Ърнест говореше, че ще се извърши някакво насилие. И трябва да признаем, те са вярвали искрено, че насилието ще бъде извършено от социалистите. В съда, също така честно убедени, неколцина дадоха показания, че са видели как Ърнест се канел да хвърли бомбата и тя избухнала преждевременно. Разбира се, не са видели нищо подобно. Обзети от треската на страха, те си въобразили, че виждат, и толкова.

Ърнест каза пред съда:

– Можете ли да допуснете, че ако аз се канех да хвърля бомба, щях да избира за тази цел нищожко фишечко като това, което бе хвърлено? В него нямаше достатъчно барут. То вдигна сума пушек, но не направи нищо никому, освен на мен. То избухна в самите ми крака и пак не ме уби. Повярвайте ми, когато реша да хвърлям бомби, аз ще причинявам щети. Моите бомби няма само да вдигат пушек.

Обвинението, от своя страна, възрази, че слабият заряд на бомбата бил недоглеждане на социалистите, също както било грешка и преждевременното ѝ избухване, станало поради това, че Ърнест загубил присъствието на духа и я изгървал. А за потвърждение на споменатото съображение се привеждаха показанията на няколко депутати, които уж видели Ърнест да върти в ръце и да изгървава бомбата.

Колкото до самите нас, никой не знаеше как е била хвърлена бомбата. Ърнест ми разправи, че частица от секундата преди да избухне, я чул и видял да пада в краката му. Той даде показания за това пред съда, но никой не му повярва. Освен другото цялата история беше, както казва народът, „скалъпена“. Желязната пета бе решила да ни унищожи и против това не можеше да се направи нищо.

Има поговорка, че истината излиза на бял свят. Аз започнах да се съмнявам в тази поговорка. Изминали са деветнадесет години и въпреки неуморните ни усилия досега не сме успели да открием човека, който действително хвърли бомбата. Без съмнение той е бил емисар на Желязната пета, но е останал неоткрит. Ние не можахме да попаднем и на най-малкото указание за неговата самоличност. И сега, след като е изтекло толкова време, за този въпрос не остава нищо друго, освен да заеме мястото си сред тайните на историята⁹⁷.

97. Ейвис Евърхард би трябвало да живее още много поколения, за да види разкриването на тази тайна. Преди по-малко от сто години и малко повече от шестстотин след смъртта ѝ в тайните архиви на Ватикана била открита изповедта на Первез. Може би е добре да се разкаже нещичко за този незначителен документ, който, общо взето, представлява интерес само за историците.

Первез бял американец от френско потекло, който в 1913 г. сл.Хр. лежел в затвора Тумз в град Ню Йорк и чакал да бъде съден за убийство. От изповедта му научаваме, че не е бил престъпник. Бил буен, поривист, избухлив. В безумен пристъп на ревност той убил жена си – много обикновено явление в онези времена. Первез бил обладан от страх пред смъртта, което е разказано нашироко в изповедта му. За да избегне смъртта, бил готов да извърши всичко и полицейските агенти го подготвили, като го убеждавали, че когато бъде изправен пред съда, надали ще може да се отърве от присъда за убийство при утежняващи вината обстоятелства. В онези дни убийство при утежняващи вината обстоятелства се наказвало със смърт. Виновият или виновната били слагани на специално устроен стол на смъртта и под надзора на правоспособни лекари убивани с електрически ток. Това се казвало „електрокуция“ и било много популярно през онзи период. Анестезията като начин за принудително умъртвяване била въведена по-късно.

Този човек, добър по душа, но с много рязко изявиени животински инстинкти, докато лежал в затвора и чакал неминуема смърт, бил убеден от агенти на Желязната пета да хвърля бомба в Камарата на представителите. В изповедта си той изрично заявява, че бил осведомен, че бомбата ще бъде слаба и не ще причини загубата на никакъв човешки живот. Това напълно съвпада с факта, че тя е имала слаб заряд и избухването ѝ в драката на Евърхард не било смъртоносно.

Первез бил тайно въведен в една от галериите, затворена уж поради ремонт. Трябвало сам да избере момента за хвърлянето на бомбата и той наивно признава, че увлечен от речта на Евърхард и вълнението, което тя причинила, насмалко щял да забрави за поръчението си.

Той не само бил пуснат от затвора като награда за деянието си, но получил и пожизнена пенсия. Но не ѝ се радвал дълго. В 1914 г. сл.Хр., през септември, заболял от порок на сърцето и умрял само след три дни. Именно по това време той изпратил да повидат католическия свещеник отец Питър Дърбън и му се изповядал. Изповедта се видяла на свещеника толкова важна, че я записал и накарал Первез да подпише клетвена декларация за истинността ѝ. Какво е станало след това, можем само да предполагаме. Документът положително бил достатъчно важен, за да бъде препратен в Рим. Трябва да е бил упражнен натиск от влиятелни лица, та не е добил гласност. Векове наред светът не е имал представа за съществуването му. Едва в миналото столетие Лорбия, блестящият италиански учен, съвсем случайно попаднал на него, когато правел проучвания във Ватикана.

Днес няма никакво съмнение, че за бомбата, избухнала в Камарата на представителите в 1913 г. сл.Хр., е отговорна Желязната пета. Дори ако изповедта на Первез изобщо не беше видяла бял свят, пак не би могло да има никакво съмнение, защото въпросно деяние, което изпратило петдесет и двама депутати в затвора, напълно приличало на безбройни други деяния, извършвани от олигарсите, а преди това – от капиталистите.

Да вземем класическия пример за свирепата и безразсъдна съдебна разправа над невинните така наречени хеймаркетски анархисти от Чикаго в предпоследното десетилетие на XIX век сл.Хр. Отделна категория представляват преднамереното

опожаряване и унищожаване на капиталистическо имущество от самите капиталисти – виж втората забележка на стр. 150. За такова унищожаване често били наказвани – „окошарвани“, според тогавашния израз – невинни хора.

По време на работническите безредици през първото десетилетие на XX век сл.Хр. капиталистите прилагали подобна, но още по-кръвава тактика спрямо Западната федерация на миньорите. Железопътната гара в Индепендънс била вдигната във въздуха от агентите на капиталистите. Тринадесет души били убити и много повече – ранени. И тогава капиталистите, които държели в свои ръце законодателната и съдебната машина на щата Колорадо, обвинили в това престъпление миньорите и малко останало да ги осъдят. Ромен, едно от оръдията в това деяние, като Первез, лежал в затвора в друг щат, Канзас, и чакал да бъде съден, когато към него се обърнали агентите на капиталистите. Но за разлика от Первез, признанието на Ромен станало общо достойние още докато бил жив.

После, в същия период, имаме случая на Мойър и Хейууд двама силни, безстрашни работнически водачи. Единият бил председател, а другият секретар на Западната федерация на миньорите. Бившият губернатор на щата Айдахо бил тайнствено убит. Социалистите и миньорите по онова време открито обвинили в това престъпление собствениците на мините. Въпреки това, противно на разпорежданията на федералната и щатската конституция и с помощта на таен заговор от страна на губернаторите на Айдахо и Колорадо, Мойър и Хейууд били отвлечени, хвърлени в затвора и обвинени в убийството. Това е случаят, който изтръгнал от Юджин. В. Дебз национален водач на американските социалисти по онова време, следните думи: „*Работническите водачи, които не се поддават на подкуп и заплахи, трябва да бъдат нападани от засада и убивани. Единственото престъпление на Мойър и Хейууд е, че бяха непоколебимо верни на работническата класа. Капиталистите ни откраднаха нашата родина, поквариха нашата политика, поквариха нашето правосъдие и най-безогледно ни прегазиха, а сега възнамеряват да убият онези, които не искат унижително да се подчинят на тяхната брутална власт. Губернаторите на Колорадо и Айдахо само изпълняват заповедите на своите господари, плутократите. Борбата се води между работниците и плутократите. Ако плутократите нанесат първия силен удар, ние ще нанесем последния“.*

XVIII. В СЯНКАТА НА СОНОМА

За себе си през този период нямам какво много да кажа. Шест месеца ме държах в затвора, макар да не бях обвинена в никакво престъпление. Бях „под подозрение“ – всяващ страх израз, чието значение революционерите скоро узнаха. Но зараждащата се наша тайна служба започваше да работи. Към края на втория месец от затварянето ми един от тъмничарите ми разкри, че е революционер и е във връзка с организацията. Няколко седмици след това разбрах, че Джоузеф Паркхърст, токущо назначеният лекар на затвора, е член на една от бойните групи.

Така мрежата на нашата организация проникваше навред в организацията на олигархията и я оплиташе като паяжина. И така аз бях държана в течение на всичко, каквото ставаше вън. Нещо повече: всеки от затворените наши водачи поддържаше връзка със смелите другари, които се прикриваха с ливреята на Желязната пета. При все че Ърнест лежеше в затвор на три хиляди мили, край брега на Тихия океан, ние непрекъснато си пишехме и писмата ни редовно прекосяваха цялата страна.

Водачите – и в затвора, и на свобода – можеха да обсъждат и да ръководят кампанията. След няколко месеца щеше да е възможно да се уреди бягството на някои от тях, но тъй като се оказа, че затворът не пречи на дейността ни, решено бе да се избягват всякакви преждевременни стъпки. Затворени бяха петдесет и двама депутати и не по-малко от триста души други наши водачи. Имаше план да бъдат освободени всички едновременно. Ако избягаше само една част от тях, бдителността на олигарсите щеше да се изостри така, че да осуети бягството на останалите. От друга страна, смяташе се, че едновременното им освобождение от затвора по цялата страна щеше да окаже огромно психологическо въздействие върху пролетариата. То щеше да покаже нашата сила и да вдъхне увереност.

И така, наредено бе, когато ме освободят в края на шестте месеца, да изчезна и да приготвя безопасно скривалище за Ърнест. Да изчезна това съвсем не беше лесно. Щом излязох на свобода, шпионите на Желязната пета тръгнаха по петите ми. Налагаше се да ги отклоним от дирята ми, а аз да се прехвърля в Калифорния. Начинът, по който постигнахме това, бе направо смешен.

Вече се въвеждаше паспортна система по руски образец. Не биваше да прекося континента под свое собствено име. Трябваше съвсем да

изчезна, ако исках някога пак да видя Ърнест, защото, като ме последваше след бягството си, той щеше да бъде хванат отново. От друга страна, не можех да пътувам под облика на пролетарка. Оставаше само да се прикрия под маската на членка на олигархията. Докато архиолигарсите бяха само една шепа, имаше безброй по-дребни олигарси, да речем от типа на господин Уиксън – хора със състояние от няколко милиона, – които поддържаха архиолигарсите. Жените и дъщерите на тези по-дребни олигарси бяха легион и затова бе решено да се представя за една от тях. Подир няколко години това щеше да е невъзможно, защото тогава паспортната система стана толкова съвършена, че в цялата страна нямаше нерегистриран мъж, жена или дете и всяко тяхно движение се следеше.

Когато му дойде времето, шпионите бяха отклонени от следите ми. Един час след това Ейвис Евърхард вече не съществуваше. По това време някоя си Фелис Ван Върдигън, придружена от две камериерки и луксозно кученце, с още една камериерка за кученцето⁹⁸ влезе в салона на пулманов вагон⁹⁹, а подир няколко минути се носеше на запад.

Трите камериерки, които ме придружаваха, бяха революционерки. Две се числяха към бойни групи, а третата, Грейс Холбрук, влезе в бойна група следващата година; шест месеца след това бе екзекутирана от Желязната пета. Тъкмо тя се грижеше за кучето. От другите две Бърта Стоул изчезна подир дванадесет години, а Ана Ройлстън е още жива и играе все по-важна роля в революционното движение¹⁰⁰.

Без всякакви приключения прекосихме Съединените щати до

---

98. Тази смешна картинка добре илюстрира безсърдечното държане на господарите. Докато хората умирали от глад, специални камериерки се грижели за луксозни кученца. Маскарадът, предприет от Ейвис Евърхард, бил много сериозен. Той е бил въпрос на живот или смърт за Евърхард, а и за съдбата на движението, затова тази картинка трябва да се приеме като вярна. Тя дава внушителна представа за онези времена.

99. *Пулман* – така се наричали по-луксозните железопътни вагони от онова време по името на изобретателя им.

100. Въпреки непрекъснатите и почти невъобразими опасности Ана Ройлстън доживяла до преклонната възраст деветдесет и една година. Както династията Покок се изплъзвала от палачите на бойните групи, така Ана се изплъзвала от палачите на Желязната пета. Животът ѝ бил сякаш закрилян от магия и тя живяла безнаказано сред опасности и тревоги. Самата Ана била изпълнителка на смъртни присъди в бойните групи и известна под името „Червената дева“, станала една от най-одухотворените фигури в революционното движение. Вече старица, на шестдесет и девет години, тя застреляла „Кървавия“ Халклиф сред въоръжената му охрана и избягала невредима. На края спойно умряла от старост в тайно убежище на революционерите сред планините Озарк.

Калифорния. Когато влакът спря на гарата на 16-та улица в Оукланд, ние слязохме и там Фелис Ван Върдигън с двете ѝ камериерки, луксозното кученце и камериерката на кученцето изчезнаха завинаги. Камериерките бяха отведени от надеждни другари. Други другари се погрижиха за мен. Половин час след като слязох от влака се намерих на малка рибарска лодка във водите на залива на Сан Франциско. Вятърът беше променлив и ние дрейфирахме безцелно по-голямата част от нощта. Но аз видях светлините на Алкатраз, където лежеше Ърнест, и намерих утеха в мисълта, че съм близо до него. Призори благодарение на гребането на рибарите стигнахме Мариновите острови. Там се укривахме цял ден и на другата вечер, понесени от прилива и силен вятър, прекосихме за два часа залива Сан Пабло и навлязохме в река Петалума.

Тука ни чакаха коне и друг другар и двамата, без да се бавим, препуснахме в звездната светлина. На север виждах да се извисява планината Сонома, към която отивахме. Оставихме стария градец Сонома отдалечно и се запътихме нагоре по пролом, който се връзваше в стръмните предпланини. Коларският път се превърна в дърварски, дърварският се превърна в пътека за добитък, а пътеката за добитък се смали и загуби сред планинските пасища. Пътувахме направо през планината Сонома. Това беше най-безопасният път. Нямаше кой да забележи минаването ни.

Зората ни завари на северния склон и в сивата здрачевина се спуснахме през гъсти храсталаци към обраслите със секвоя клисури, дълбоки и топли с дъха на отминаващото лято. За мене това бяха родни места, които познавах и обичах, и скоро водач станах аз. Скривалището беше мое. Аз го бях избрала. Изоставихме всякаква предпазливост и прекосихме една планинска ливада. След това превалихме ниско, обрасло с дъбове било и слязохме на по-малка ливада. Пак се заизкачвахме към един хребет, но този път яздохме под яркочервени мадроньо и по-тъмно червени манзанити. Докато се изкачвахме, първите лъчи на слънцето огряха гърбовете ни. Ято гълъби изпърполи през гъстака. Едър заек ни пресече пътя с бързи и безшумни скокове, като елен. А след това елен, мъжкар с клонести рога, с червенозлатиста слънчева светлина, блеснала по врата и гърба, с един скок се скри отатък хребета пред нас.

Ние продължихме малко по неговите следи, сетне по криволичеща пътека, пренебрегната от елена, слязохме в горичка от благородни секвоя, оградили езерце, което изглеждаше тъмно от планинските минерали, настлали дъното му. Познавах всяка стъпка от този път. Някога чифликът беше принадлежал на един писател, с когото бяхме добри

приятели, но и той бе станал революционер, ала с по-гибелни последици, отколкото аз, защото вече не беше жив и никой не знаеше кога и как е загинал. Единствено той през дните на живота си бе знаел тайната на скривалището, към което отивах сега. Беше купил имота зарад неговата красота и платил доста голяма сума при искреното възмущение на местните земеделци. Правеше му голямо удоволствие да разказва как те кладили печално глави, когато ставало дума за цената, мудно пресмятали на ум и казвали: „Не можете изкара от него и шест процента“.

Но той вече не беше жив, нито чифликът беше останал на неговите деца. Сега този чифлик бе собственост не на някой друг, а на господин Уиксън, който притежаваше целия източен и северен склон на планината Сонома, от имението на Спрекълз до вододела на долината Бенет. Той направи от него великолепен резерват за елени, където по хиляди акри свежи склонове, поляни и клисури елените се ширеха почти в съвсем диво състояние. Хората, владели тази земя, бяха пропъдени. Един щатски приют за слабоумни също бе сринат, за да направи място на елените.

Отгоре на всичко ловната хижа на Уиксън се намираще на четвърт миля от моето скривалище. Това, вместо да представлява опасност, обещавахе допълнителна сигурност. Щяхме да се намираме под личната егида на един от по-дребните олигарси. Самото естество на положението ни закриляше от подозрение. Последното място на света, където на шпионите на Желязната пета би дошло на ум да търсят мен и Ърнест, когато той се присъединеше към мене, беше резерватът за елени на Уиксън.

Вързахме конете си сред секвоите край езерото. От таен склад зад кух гниещ дънер моят спътник извади всевъзможни неща: петдесетфунтов чувал брашно, различни консерви, готварски съдове, одеяла, платнище, книги и принадлежности за писане, голяма връзка писма, бидон с двадесет галона газ и още най-важното – дълго здраво въже. Този куп беше толкова голям, че щеше да се наложи да го пренесем до убежището на няколко пъти.

Но то беше много близо. Взех въжето, тръгнах напред и минах през полянка, обрасла с преплетени пълзящи растения и храсталаци, разположена между две гористи могили. Полянката свършваше изведнъж на стръмния бряг на едно поточе. Това беше малко поточе, което събираше вода от няколко извора и никога не пресъхваше, дори през най-горещото лято. От всички страни се издигаха високи гористи могили – цяла група, сякаш захвърлени там от ръката на някой нехаен титан. Те

нямаха скална маса в основата си. Издигаха се на стотици стъпки и се състояха от червена вулканична пръст, прочутия червенозем на Сонома. През тези могили мъничкото поточе беше прорязало дълбокото си корито с отвесни брегове.

Трябваше кажи-речи да пълзим, за да слезем до водата, а когато стигнахме там, поехме надолу по течението на стотина стъпки. Тогава се озовахме пред голяма дупка. Нищо не подсказваше за съществуването ѝ, нито пък това беше дупка в обикновения смисъл на думата. Човек се промъкваше през гъсто сплели се шипки и други клони и се озоваваше на самия ръб, надзърнал навън и надолу през зелена преграда. Към двеста стъпки дълга и широка, тя беше само наполовина толкова дълбока. Вероятно поради някаква грешка, станала, когато са били нахвърляни могилите, и положително подпомогната от капризната ерозия, дупката е била изкопана в течение на столетия от течащата вода. Никъде не се виждаше гола земя. Всичко беше облечено с растителност, от ситничкия богородичен косъм и златистата папрат до огромните секвои и смърчове. Тези грамадни дървета растяха дори от стените на дупката. Някои надвисаха под ъгли, стигащи дори до четиридесет и пет градуса, макар че повечето се издигаха право нагоре от меките и почти отвесни пръстени стени.

Това бе безупречно скривалище. Никой никога не идваше тука, дори хлапетата от селцето Глен Елън. Ако се намираше в дъното на пролом, дълъг една или няколко мили, тази дупка щеше да бъде добре известна. Но това не беше пролом. От началото до края дължината на поточето не надминаваше петстотин крачки. Триста крачки над дупката то водеше началото си от извор в долния край на равна ливада. Стотина крачки под дупката излизаше на открито, вливаше се в главния поток и течеше през хълмиста, обрасла с трева местност.

Моят спътник уви въжето веднъж около едно дърво, върза ме здраво за другия край и започна да ме спуска. Докато се усетя, бях вече на дъното. А за много кратко време той пренесе всички припаси от тайния склад и ги свали при мене. След това изтегли въжето и го скри, а на тръгване весело се провикна надолу за сбогом.

Преди да продължа, искам да кажа някоя и друга дума за този другар, Джон Карлсън, скромнен участник в революционното движение, един от безбройните верни редници. Той работеше при Уиксън, в обора близо до ловната хижа. Всъщност ние бяхме дошли през планината Сонома с коне на Уиксън. Вече близо двадесет години Джон Карлсън е пазител на убежището. Никаква мисъл за вероломство, сигурна съм, не му

се е мярнала в ума през цялото това време. Да предаде поверените му хора би било за него нещо немислимо. Беше флегматичен и отпуснат до такава степен, че човек не можеше да не се чуди какво значение можеше да има революцията за него. Въпреки това любовта към свободата тлееше мъждиво и непоколебимо в неясното му съзнание. В известни отношения беше наистина добре, че не бе припрян и нямаше въображение. Той никога не губеше присъствие на духа. Умееше да изпълнява заповеди и не беше нито любопитен, нито приказлив. Веднъж го попитах какво го е накарало да стане революционер.

– На младини бях войник – отговори той. – Това беше в Германия. Там всички младежи трябва да служат в армията. Та и аз бях в армията. Имаше още един войник, също млад човек. Баща му беше това, което наричат агитатор, и лежеше в затвора зарад обида на царска особа – така се казвало, когато някой говори истината за императора. И младежът, синът, приказваше с мене много за народа, за работата и за това как капиталистите обират народа. Той ме научи да виждам нещата в нова светлина и аз станах социалист. Приказките му бяха много верни и хубави и не мога да ги забравя. Когато дойдох в Съединените щати, потърсих социалистите. Станах член на районна организация – това беше през времето на социалистическата работническа партия. Сетне, когато стана разцеплението, отидох в местната организация на социалистическата партия. Тогава работих в една конюшня в Сан Франциско. Беше преди земетресението. Плащам членския си внос вече двадесет и две години. Още съм член и още плащам вноската си, макар да е много тайно сега. Винаги ще плащам членската си вноска и ще се радвам, като дойде народната власт.

Останала сама, приготвих си закуска на примуса и пристъпих към подреждането на дома си. Често, рано сутрин или вечер, след като се стъмни, Карлсън слизаше крадешком в убежището и поработваше няколко часа. Отначало домът ми беше опънатото платнище. Сетне направихме малка палатка. А още по-късно, когато се уверихме в пълната сигурност на мястото, вдигнахме малка къщурка. Тази къщица беше съвсем скрита от всеки случаен поглед надолу от ръба на дупката. Буйната растителност на това закрито кътче образуваше естествена преграда. Пък и къщата беше построена до отвесната стена; в самата стена, подпирени със здрави дървета, изкопахме две малки добре дренирани и проветриви стаички. О, повярвайте ми, ние имахме много удобства. Когато Биденбах, германският терорист, се укри при нас след известно време, той инсталира едно поглъщащо пушека приспособление, което ни

позволяваше да седим в зимни вечери пред огнището с пращящи в нето дърва.

И тука трябва да кажа една дума в защита на този терорист с нежна душа, по-зле разбран от когото не е бил никои другар в революционното движение Другарят Биденбах не е бил предател на делото. Нито е бил екзекутиран от другарите си, както обикновено се говори. Този лъжлив слух разпространиха слугите на олигархията. Другарят Биденбах беше разсеян, много забравяше. Той е бил застрелян от един наш пост при пещерното убежище в Кармел понеже забравил тайните знаци. Всичко това биле печална грешка. А това, че предал бойната си група е пълна лъжа. По-предан, по-верен човек никога не е служил на делото¹⁰¹.

Ето вече деветнадесет години избраното от мен убежище почти непрекъснато служи за подслон и през цялото това време, само с едно изключение, никога не е било открито от външен човек. А то отстоеше само на четвърт миля от ловната хижа на Уиксън и на една миля от село Глен Елън. Винаги чувал пристигането и заминаването на утринните и вечерните влакове и обикновено си оправях часовника по свирката на тухларниците¹⁰².

---

101. Колкото и да търсехме във всичките материали от онези дни, запазили се до днес, не можахме да намерим никакви указания за споменатия тук Биденбах. Името му не се среща никъде освен в ръкописа на Евърхард.

---

102. Ако свърне на юг от Глен Елън, любопитният пътник ще се озове на булевард, който съвпада със стария селски път отпреди седем столетия. На четвърт миля от Глен Елън, след като мине втория мост, той ще забележи дол, който минава като белег от рана през хълмистата местност към група гористи могили. Там, където е долът, бил старият обществен път, който по времето на частната земяна собственост минавал през имота на някой си Шове, френски заселник в Калифорния дошъл от родината си в прословутите дни на златната треска. Гористите хълмове са същите, за които споменава Ейвис Евърхард.

Голямото земетресение в 2368 година срути отчасти една от тези могили и я събори в дупката, където се укривали на времето Ейвис и Ърнест Евърхард. След намирането на ръкописа бяха направени разкопки и къщата, двете стаи, издълбани в стената, и всички остатъци, насъбрали се през време на дългото им обитаване, бяха разкрити. Намерени бяха много ценни реликви, между които, колкото и да е чудно, и поглъщащото пушека приспособление на Биденбах, споменато в повествованието. Учените, които се интересуват от такива неща, ще трябва да прочетат брошурата на Арнолд Бентъм, която скоро ще излезе от печат.

На една миля разстояние към северозапад от гористите могили човек стига до мястото, където е бил Уейк Робин Лодж при вливането на Уайлд Уотър в река Сонома. Между другото може да се отбележи, че Уайлд Уотър първоначално се казвала Грейъм Крик и е посочена под това име в старовремските карти на околността. Но второто име се задържало. Именно в Уейк Робин Лодж по-късно Ейвис Евърхард живяла за къси периоди от време, когато, прикривайки се като агент-провокактор на Желязната пета, могла безнаказано да играе ролята си сред хората и събитията. Официалното разрешение да обитава Уейк Робин Лодж се е запазило до днес и е подписано не от друг, а от Уиксън, представен в ръкописа като един от по-дребните олигарси.

XIX. ПРЕОБРАЗЯВАНЕ

„Ти трябва напълно да се преобразиш – писа ми Ърнест. – Трябва да престанеш да съществуаш. Трябва да станеш друга жена, и то не само с дрехите, които носиш, но и вътре в себе си, под дрехите. Трябва да се преобразиш така, че дори и аз да не те позная: гласът, жестовете, маниерите, стойката, походката, всичко.“

Тази заповед аз изпълних. Всеки ден с часове се упражнявах да погребя завинаги старата Ейвис Евърхард в лицето на другата жена, която мога да нарека „моето друго аз“. До това можеше да се стигне само чрез дълги упражнения. Само такава подробност като интонацията упражнявах почти непрекъснато, докато гласът на моето ново аз стана непроменлив, автоматичен. Наложително се смяташе именно такова автоматично изпълнение на възприетата роля. Човек трябва така да се обиграе, че да може да измами самия себе си. Това беше като научаване на нов език, да речем френски. Отначало говоренето на френски е принудено, въпрос на воля. Ученият мисли на майчиния си език и след това превежда на френски, или чете на френски, но трябва да го преведе на майчиния си език, за да го разбере. После, след време, когато усвои езика добре, автоматично учещият чете, пише и *мисли* на френски, без изобщо да превежда мисълта на майчиния си език.

Същото беше с нашата маскировка. Налагаше ни се да се упражняваме, докато възприетите роли се превръщаха в действителни; докато се покажем такива, каквито трябваше да бъдем, изискваше съсредоточено налягане на волята. Разбира се, отначало много от това, което правехме, бяха несръчни опити. Ние създавахме ново изкуство и трябваше да правим много открития. Но навред се работеше в тази насока, израстваха майстори на това изкуство, натрупваше се запас от похвати и средства. Този запас се превръщаше в нещо като учебник, който се предаваше от човек на човек, сякаш беше част от програмата в училището на революционното движение¹⁰³.

Тъкмо по това време изчезна баща ми. Писмата му, които стигаха редовно до мене, секнаха. Той вече не се появи в квартирата ни на Пелстрийт. Другарите ни го търсеха навсякъде. Чрез нашата тайна служба претършувахме всички затвори в страната. Но той липсваше, сякаш земята го беше погълнала, и до ден днешен не може да се открие никакво указание за неговия край¹⁰⁴.

Шест месеца прекарах сама в убежището, но това не бяха месеци на безделие. Организацията ни бързо напредваше и имаше купища работа, която чакаше ред да бъде свършена. Ърнест и другите водачи решаваха в затворите си какво трябва да се прави, а за нас, които бяхме вън, оставаше само да го изпълним. Трябваше да се организира устната пропаганда; да се организира шпионската ни система с всичките ѝ подразделения; да се създават тайни печатници; да се уреди мрежата на нелегалните ни канали, което значеше да се установи връзка между безбройните ни убежища и да се подготвят нови убежища там, където липсваха брънки във веригите, кръстосали цялата страна.

Затова казвам, че работата никога не свършваше. След шест месеца самотата ми бе нарушена от пристигането на две другарки. Те бяха млади момичета, смели по дух и пламенни поборнички за свобода: Лора Питърсън, която изчезна в 1922 година, и Кейт Биърс, която впоследствие се омъжи за Дю Бойс¹⁰⁵ и която е още сред нас, с очи, вдигнати към утрешното слънце, възвестяващо новия век.

Двете момичета пристигнаха развълнувани от преживяна тревога, опасност и внезапна смърт. Сред екипажа на рибарската лодка, която ги превозила през залива Сан Пабло, имало шпионин. Слуга на Желязната пета, той сполучливо се представил като революционер и проникнал дълбоко в тайните на организацията ни. Без съмнение търсел моите дири, защото ние отдавна бяхме научили, че изчезването ми създадо големи грижи на тайната служба на олигархията. За щастие, както се разбра сетне, той не посветил никого в откритията си. Явно беше забавил донос си, понеже предпочитал да доведе всичко до успешен край, като

---

103. Маскировката през този период действително се превърнала в истинско изкуство. Революционерите поддържаха училища за актьорско майсторство във всичките си убежища. Те не прибегвали до разни помощни средства, като перуки и бради, фалшиви вежди и други такива атрибути на актьорите в театъра. Играта на революционерите била игра на живот и смърт и обикновените театрални принадлежности представлявали клопки. Маскировката трябвало да бъде присъща, вътрешна, неделима част от същността на човека, негова втора природа. За Червената дева се споменава, че била една от най-вещите в това изкуство, на което се дължи дългата ѝ и успешна дейност.

104. Изчезването било един от ужасите на онова време. То непрекъснато се споменава като мотив в песни. Неизбежен спътник на подмолната война, бушувала през тези три столетия, това явление било почти толкова обикновено в класата на олигарсите и работническите касти, колкото и в редиците на революционерите. Без предупреждение, без следа, мъже и жени, а дори и деца изчезвали и вече не се появявали, а смъртта им оставала забулена в тайна.

105. Дю Бойс, сегашният библиотекар в Ардис, води потеклото си по пряка линия от тази двойка революционери.

открие моето скривалище и ме залови. Сведенията му умрели заедно с него. След като момичетата слезли на брега край река Петалума и се качили на коне, той сполучил под някакъв предлог да слезе от лодката.

Щом понавлезли в планината Сонома, Джон Карлсън оставил момичетата да продължат сами, като водят и неговия кон, а сам той се върнал пеша. У него се събудили подозрения. Карлсън хванал шпионина, а за това, което станало после, той ми създаде добра представа.

– Аз го наредих – бе прозаичният начин, по който Карлсън описа тази случка. – Аз го наредих – повтори той с мрачен пламък в очите, а огромните му, разкривени от тежък труд ръце красноречиво се разтвориха и пак се свиха. – Не издаде нито звук.

Скрих го а довчера ще се върна да го заровя по-надълбоко.

През този период не можех да се начудя на собствената си метаморфоза. От време на време ми се струваше невъзможно или това, че някога съм живяла тих и мирен живот в университетски град, или пък, че съм станала революционерка, свикнала със сцени на насилие и смърт. Или едното, или другото не можеше да бъде вярно. Едното беше действителност, другото беше сън, но кое беше истинското? Дали този сегашен живот на революционерка, която се крие в една дупка, бе кошмар? Или аз бях революционерка, която някъде някак е сънувала, че в някое свое предишно съществуване е живяла в Бъркли и никога не е познавала нищо по-бурно в живота от чайовете и танците, кръжоците за дискусии и университетските аудитории? Но, от друга страна, предполагам, че това чувство беше общо за всички ни, които се бяхме събрали под червеното знаме на братството между хората.

Често си спомнях разни лица от този друг живот и колкото да е чудно, те току се появяваха и изчезваха в моя нов живот. Например епископ Морхаус. Напразно го търсехме, когато организацията ни се беше разраснала. Той бил местен от една лудница в друга. Проследихме пътя му от щатската болница за умопобъркани в Напа до болницата в Стоктън, а оттам в болницата в долината Санта Клара, известна под името Агнуз, където следата се губеше. Смъртта му не беше регистрирана. Сигурно по някакъв начин беше избягал. Тогава и през ум не ми минаваше при какви страшни обстоятелства щях да го видя още веднъж: как щеше да се мерне пред мене в кървавия вихър на Чикагската комуна.

Джаксън, който загуби ръката си в Сиерските предачници и стана причина да се превърна в революционерка, никога не го видях пак, но всички знаехме какво е направил, преди да умре. Той изобщо не се

присъедини към революционерите. Ожесточен от съдбата си, изпаднал в мрачно настроение зарад своите злочестини, Джайксън станал анархист – не последовател на анархистична философия, а само звяр, побеснял от омраза и жажда за отмъщение. И си отмъстил добре. Незабелязан от пазачите, нощно време, когато всички спели, той вдигнал във въздуха и направил на пух и прах двореца на Пъртънгейт. Никой не се отървал, дори пазачите. А в затвора, докато чакал делото, се задушил под одеялата.

Доктор Хамърфилд и доктор Болингфорд имаха съвсем друга съдба от съдбата на Джайксън. Те останаха верни на господарите си и бяха съответно възнаградени с църковни дворци, в които живеят, без да се карат със света. И двамата са апологети на олигархията. И двамата са много затлъстели. „Доктор Хамърфилд – както веднъж каза Ърнест – е успял да промени своята метафизика така, че дарува божие одобрение на Желязната пета, а също да включи много преклонение пред красотата и да намали до невидима шушка газообразното гръбначно същество, описано от Хекел, при което разликата между доктор Хамърфилд и доктор Болингфорд е тази, че доктор Болингфорд е направил бога на олигарсиите малко по-газообразен и малко по-безгръбначен.“

Питър Донъли, надзирателят стачкоизменник в Сиерските предачници, с когото се срещнах, когато проучвах случая на Джайксън, изненада всички ни. В 1918 година присъствувах на събрание на „Червените от Фриско“. Сред всичките ни бойни групи тази беше най-страшна, свирепа и безпощадна. Всъщност тя не беше част от нашата организация. Членовете ѝ бяха фанатици, безумци. Ние не смеяхме да поощряваме такъв дух. От друга страна, макар да не бяха наши хора, ние поддържахме с тях приятелски отношения. Въпросът, който ме беше довел там тази вечер, беше от изключителна важност. Единствена аз между двадесетина мъже бях без маска. След като въпросът, който ме беше довел там, бе решен, един от тях ме поведе към изхода. В тъмния коридор този водач запали клечка кибрит, поднесе я близо до лицето си и свали маската. За миг пред погледа ми се мярнаха разкривените от вълнение черти на Питър Донъли. След това клечката угасна.

– Исках само да знаете, че това съм аз – каза той в тъмнината. – Спомняте ли си Далъс, директора?

Спомних си директора на Сиерските предачници с лисиче лице и кимнах.

– Е, първо на него му видях сметката – каза Донъли с гордост. – След това се присъединих към „Червените от Фриско“.

– Но от къде на къде сте тука? – попитах аз. – Ами жена ви и децата?

– Умряха – отговори той. – Затова. Не – побърза да се поправи той, – умряха леко, в леглата си... болест, нали разбирате, един след друг. Те ми връзваха ръцете, докато бяха живи. А сега, като ги няма, търся отмъщение за разбития си живот. Едно време бях Питър Донъли, надзирателят стачкоизменник. А сега съм Номер 27 от „Червените от Фриско“. Хайде елате да ви изведе оттука.

После чух за него повече. По своему той беше прав, когато ми каза, че всичките му близки измрели. Но един останал жив, Тимъти, а него баща му го смятал за мъртъв, понеже постъпил на служба в наемните войски¹⁰⁶ на Желязната пета. Всеки член на „Червените от Фриско“ се задължаваше да извърши дванадесет екзекуции годишно. Наказанието при неизпълнение беше смърт. Членът, който не успееше да попълни това число, се самоубиваше. Екзекуциите не бяха произволни. Тази група безумци се събираше често и произнасяше масови смъртни присъди срещу омразни членове и слуги на олигархията. Екзекутирането след това се разпределяше по жребие.

Всъщност работата, довела ме при тях в деня на моето посещение, беше такова произнасяне на присъди. Един от нашите другари, години наред успял да се задържи на чиновническа служба в местното бюро на тайната служба на Желязната пета, бе попаднал в черните списъци на „Червените от Фриско“ и сега го съдеха. Разбира се, той не присъствуваше и, разбира се, съдиите му не знаеха, че е наш човек. Моята задача бе да засвидетелствувам неговата самоличност и вярност на делото. Може да се види-; чудно откъде изобщо знаехме за цялата тази работа. Обяснението е просто. Един от тайните ни агенти членуваше в „Червените от Фриско“. За нас беше необходимо да не изпускате от очи и приятеля, както и врага, а тази група безумци не бе чак толкова маловажна, че да не я наблюдаваме.

Но да се върна към Питър Донъли и сина му. Всичко вървяло добре с Донъли, докато следващата година между лицата, паднали му се за екзекутиране, намерил името Тимъти Донъли. И тогава заговорила

---

106. Освен работническите касти се издигнала и още една – военната. Създадена била редовна армия от професионални войници с офицери измежду членовете на олигархията, известна под името „наемници“. Тази институция заместила милицията, която се оказала неподходяща при новия режим. Освен редовната тайна служба на Желязната пета създадена била и тайна служба на наемниците – свързващото звено между полицията и войската.

семејната привързаност, толкова силна у него. За да спаси своя син, той предал другарите си. Това не му се удало напълно, но десетина от „Червените от Фриско“ били екзекутирани и групата била кажи-речи унищожена. За възмездие останалите живи осъдили Донъли на смърт, която той беше заслужил с предателството си.

Не останал много дълго жив и Тимъти Донъли. „Червените от Фриско“ се заклели да го екзекутират. Олигархията правеше всичко възможно да го спаси. Местеха го от единия край на страната в другия. Трима от „Червените“ платиха с живота си за напразните усилия да го докопат. Групата се състоеше само от мъже. Най-после те прибегнаха до помощта на жена, една от нашите другарки – не друга, а Ана Ройлстън. Нашият Вътрешен център ѝ забрани, но тя винаги вършеше каквото си е наумила и презираше дисциплината. Освен това беше гениална и обаятелна и ние без друго никога не можехме да ѝ се наложим. Тя сама по себе си представляваше отделна класа и не отговаряше на обикновените качества на революционер.

Въпреки нашия отказ да ѝ разрешим, тя се нагърби с извършването на това дело. Ана Ройлстън беше очарователна жена. За нея бе достатъчно да повика с пръст някой мъж. Тя разбиваше сърцата на десетки наши млади другари, а десетки други пленяваше и със силата на тяхното влечение въвеждаше в организацията ни. Ала въпреки всичко Ана упорито отказваше да се омъжи. Много обичаше децата, но казваше, че ако има дете, то ще я отклони от делото, а животът ѝ бил посветен само на това дело.

За Ана Ройлстън бе много лесно да спечели Тимъти Донъли. Не изпитваше угризения, защото тъкмо по това време стана „Нашвилското клане“, при което наемниците, командувани от Донъли, буквално избиха осемстотин тъкачи в този град. Но тя не уби Донъли. Тя го предаде, пленен, на „Червените от Фриско“. Това стана едва миналата година и Ана си спечели ново име. Революционерите навсякъде я наричат „Червената дева“¹⁰⁷.

Полковник Ингръм и полковник Ван Гилбърт са още две познати фигури, които ми бе съдено да срещна по-късно. Полковник Ингръм

107. Едва след потушаването на Второто въстание „Червените от Фриско“ възобновили дейността си. И групата била много дейна в течение на две поколения. После агент на Желязната пета сполучил да стане неин член, проникнал във всичките ѝ тайни, с което довел до пълното ѝ унищожение. Това станало в 2002 г. сл.Хр. Членовете на групата били екзекутирани един по един, на интервали от три седмици и труповете им излагани на показ в работническото гето на Сак Франциско.

много се издигна в олигархията и стана пълномощен министър в Германия. Той бе до дън душа ненавиждан от пролетариата на двете страни. Аз се срещнах с него в Берлин, където ме прие и ми оказа голяма помощ като на доверена международна шпионка на Желязната пета. Между другото мога да кажа, че в двойствената си роля успях да извърша за революцията няколко важни неща.

Полковник Ван Гилбърт стана известен като „Ръмжация“ Ван Гилбърт. Той изигра важна роля в съставянето на новия сборник закони след Чикагската комуна. Но преди това, като съдия от първата инстанция, заслужи смъртна присъда с пъклената си злоба. Аз бях една от тези, които го съдиха и произнесоха присъда срещу него. Ана Ройлстън изпълни присъдата.

Още една фигура от стария живот изниква пред мен – адвокатът на Джексън. Най-малко можех да очаквам, че ще срещна пак този човек, Джоузеф Хърд. Това беше странна среща. Късно една нощ, две години след Чикагската комуна, Ърнест и аз пристигнахме заедно в убежището в Бентън Харбър. То беше в Мичиган, на другия бряг на езерото, срещу Чикаго. Пристигнахме тъкмо когато приключваше съденето на някакъв шпионин. Произнесена беше смъртна присъда и осъдения вече го отвеждаха. Такава беше картината, когато дойдохме. В следващия миг нещастникът се отскубна от водещите го, хвърли се в краката ми, стисна коленете ми в прегръдка, подобна на клещи, и се замоли като безумен за милост. Когато вдигна към мене разкривеното си от ужас лице, познах в него Джоузеф Хърд. Сред всички ужасни неща, които съм виждала, от нищо не съм била така потресена, както от молбите за живот на това обезумяло същество. Беше луд пред страха от смъртта. Това бе жалка сцена. Той не искаше да ме пусне въпреки дърпащите го ръце на десетина другари. А когато най-после го помъкнаха, надал нечовешки вопли, аз паднах в безсъзнание на пода. Много по-лесно е да гледаш как умират храбреци, отколкото да слушаш страхливец да ти се моли за милост¹⁰⁸.

---

108. Убежището в Бентън Харбър е било катакомба, входът на която бил хитроумно устроен през един кладенец. То се е пазило в доста добро състояние и любопитният посетител моя днес да мине по лабиринтите му до залата за общи събрания, където без съмнение се е разиграла сцената, описана от Ейв! Евърхард. По-нататък се редят килиците, в които са били държани затворниците, и камерата на смъртта, където ставали екзекуциите. След тях е гробището – дълги криволичещи галерии, изсечени в твърда скала, с ниши от двете страни, – та в наредени един над друг гробове лежат революционерите, точно както са били положени от другарите си преди дълги години.

XX. ИЗЧЕЗНАЛИЯТ ОЛИГАРХ

Покрай спомените за стария живот аз избързах с разказа си в новия. Масовото освобождаване от затворите стана едва във втората половина на 1915 година. Колкото и да беше сложна, тази акция бе проведена без всякаква засечка и като голямо постижение ни насърчи в работата. От Куба до Калифорния, от десетки тъмници, военни затвори и крепости в една-единствена нощ ние освободихме петдесет и един от нашите петдесет и двама депутати и над триста други водачи освен тях. Няваше нито един случай на провал. И освободените не само избягаха – те всички до един се добраха до определените им убежища. Единственият наш другар депутат, когото не можахме да избавим, беше Артър Симпсън, но той беше вече умрял в Кубаняс след жестоки мъчения.

Следващите осемнадесет месеца са може би най-щастливият период от живота ми с Ърнест. През цялото това време ние бяхме неразделни. По-късно, когато се върнахме сред хората, често бяхме разделяни. Пламването на утрешния бунт аз очаквах с по-малко нетърпение, отколкото завръщането на Ърнест онази нощ. Не бях го виждала толкова дълго, а мисълта за възможна несполука или грешка в плановете ни, поради която той ще трябва да остане в своя затвор на острова, почти ме влудяваше. Часовете се влачеха като векове. Бях съвсем сама. Биденбах и трима младежи, които живееха в убежището, бяха отишли отвъд планината, тежко въоръжени и готови за всякакви изненади. Предполагам, че убежищата по цялата страна са били съвсем празни през тази нощ.

Тъкмо когато небето избледня в първите минути на зората, чух сигнала отгоре и дадох отговора. В тъмнината малко остана да прегърна Биденбах, който слизаше пръв, но в следващия миг се озовах е прегръдките на Ърнест. И в този миг (толкова пълно е било преобразяването ми) открих, че само с усилие на волята мога да бъда предишната Ейвис Евърхард със старите маниери и усмивки, изрази и извивки на гласа. Само с голямо усилие успях да задържа старото си аз: не можех да се забавя нито за миг, толкова автоматично ми се налагаше новата личност, която бях създадала.

Когато влязохме в малката къщурка, видях лицето на Ърнест на светло. С изключение на тъмничната бледост с нищо не се беше променил – поне не много. Беше си същият мой възлюбен и съпруг, и герой. И

все пак се забелязваше, че чертите на лицето му малко са се удължили. Но това никак не му пречеше, защото като че ли добавяше известно благородство и изтънченост към буйния излишък от живот, с който винаги се е отличавал външният му вид. Може би беше малко по-сериозен, отколкото преди, но искриците смях все още светеха в очите му. Беше отслабнал с двадесет фунта, ала физическото му състояние си оставаше великолепно. Занимавал се с гимнастика през цялото време, докато бил в затвора, и мускулите му бяха като железни. Всъщност беше в по-добро състояние, отколкото при влизането си в затвора. Минаха часове преди главата му да се отпусне на възглавницата и да го накарам да заспи. Но за мене нямаше сън. Бях твърде щастлива, пък и не бях уморена след бягството от затвора и дългото препускане на кон.

Докато Ърнест спеше, аз се преоблякох, вчесах си другояче косата и се върнах към новото си автоматично заучено „аз“. После, когато Биденбах и другите другари се събудиха, с тяхна помощ подготвих малък заговор. Всичко беше готово и ние бяхме в изкопаната в склона стая, която служеше за кухня и трапезария, когато вратата се отвори и вътре влезе Ърнест. В същия миг Биденбах ми заговори, като ме нарече Мери, и аз се обърнах и му отговорих. След това изгледах Ърнест с любопитство, каквото всяка млада членка на организацията би проявила, когато видеше такъв бележит герой на революцията. Но погледът на Ърнест се плъзна по мене и нетърпеливо зашари из стаята. В следващия миг ме представиха на него като Мери Хоумз.

За да допълним измамата, бяхме сложили една чиния повече и когато седнахме на трапезата, един стол остана празен. Бях готова да се развикам от радост, когато забелязах нарастващото безпокойство и нетърпение на Ърнест. Най-после той не можа да издържи повече.

– Къде е жена ми? – направо попита той.

– Още спи – отговорих аз.

Това бе решаващият момент. Но гласът, с който отговорих, беше чужд и Ърнест не долови в него нищо познато. Закуската продължи. Аз говорих много и възторжено, както би говорила една обожателка на героя, и явно бе, че той е мой герой. Аз се разпалих до връхната точка на въодушевляването и възторга и преди Ърнест да може да разбере какво се каня да направя, обвих ръце около врата му и го целунах по устните. Той ме отблъсна и се заозърта с яд и недоумение. Четиримата мъже избухнаха в гръмогласен смях и започнаха да му обясняват. Отначало Ърнест ги слушаше с недоверие. Той ме заразглежда внимателно и донякъде се убеди, сетне поклати глава и отказа да повярва. Едва когато станах

предишната Ейвис Евърхард и му зашепнах на ухото тайни, които не знаеше никой освен него и Ейвис Евърхард, Ърнест прие, че съм действително жена му.

Чак по-късно същия ден той ме прегърна с много смутен вид и призна, че изпитва чувство на многоженец.

– Ти си моята Ейвис, а в същото време си някоя друга – каза той. – В тебе са събрани две жени и следователно ти си моят харем. Във всеки случай сега за нас няма опасност. Ако в Съединените щати стане много горещо, аз вече отговарям на необходимите условия за получаване на турско поданство¹⁰⁹.

Животът в убежището стана много щастлив за мене. Вярно е, че Ърнест се трудеше усилено дълги часове, но ние работехме заедно. Принадлежахме един на друг осемнадесет прекрасни месеца и не бяхме самотни, защото непрекъснато пристигаха и заминаваха водачи и други другари – чудни гласове от подмолния свят на съзаклятичеството и революцията, разказващи още по-чудни истории за борбата и войната по цялата ни бойна линия. Имаше и много веселие и удоволствия. Ние не бяхме само мрачни конспиратори. Работехме напрегнато и страдахме много, попълвахме празнините в нашите редици и продължавахме; при многото труд и несекващата игра на живот и смърт пак намирахме време за смях и любов. Между нас имаше художници, учени, музиканти и поети и в тази дупка в земята културата беше на по-високо равнище и по-изтънчена, отколкото в дворците или в градовете-чудо на олигарсите. Всъщност мнозина от другарите ни се занимаваха с разкрасяването на тъкмо тези дворци и градове-чудо¹¹⁰.

Не стояхме все в убежището. Често нощем, вместо гимнастика, яздохме из планините, и то с конете на Уиксън. Ако той знаеше колко революционери са носили неговите коне! Устройвахме си дори пикници в усамотени, познати на нас кътчета, където оставахме по цял ден, като отивахме там, преди да съмне, а се връщахме след мръкване. Хапвахме съща от каймака и маслото¹¹¹ на Уиксън, а Ърнест не се отказваше да излезе на лов за Уиксънови гълъби и зайци, понякога и за някой млад

109. По онова време многоженството бяло още разпространено в Турция.

110. Това не е празна хвалба от страна на Ейвис Евърхард. Най-изтъкнатите художници и интелектуалци са били революционери. С изключение на неколцина музиканти и певци и няколко олигарси всички велики творци от този период, чиито имена са стигнали до нас, са били революционери.

111. Дори в този късен период каймакът и маслото са били все още получавани по груб начин от краве мляко. Лабораторното приготвяне на хранителни продукти още не било въведено.

елен.

Наистина това убежище беше сигурно. Казах, че то е било открито само веднъж и във връзка с това ще трябва да разкрия тайната за изчезването на младия Уиксън. Сега, след смъртта му, мога да говоря. На дъното на голямата дупка имаше местенце, което слънцето огряваше за няколко часа и което не се виждаше отгоре. Тука бяхме домъкнали много товари чакъл от леглото на ручея, така че местенцето беше сухо и топло – приятно кътче да се печеш на слънце; тука един следобед аз дремех над томче стихове от Менденхол¹¹². Беше ми толкова уютно и спокойно, че дори неговите пламенни песни не можеха да ме развълнуват.

Стресна ме буца пръст, която падна в краката ми. После отгоре чух нещо да се свлича. След миг, със сетно подхлъзване по ронещата се стена, пред мене застана един младеж. Беше Филип Уиксън, макар тогава още да не го познавах. Той ме изгледа невъзмутимо и леко подсвирна от изненада.

– Я гледай! – рече младежът, а в следващия миг, с шапка в ръка, продължи: – Моля да ме извините. Не мислех, че ще намеря тук някого.

Аз не бях тъй невъзмутима. Бях още новачка по отношение на уменията да се държа както трябва в безизходни положения. След време, когато станех международна шпионка, сигурна съм, нямаше да бъде така непохватна. Но сега скочих на крака и нададох сигнал за опасност.

– Защо направихте това? – попита ме младежът с изпитателен поглед.

Личеше си, че не беше подозирал за нашето присъствие, преди да слезе долу. Разбрах това с облекчение.

– Как смятате, с каква цел го направих? – отговорих му с въпрос. Бях наистина непохватна в онези дни.

– Не знам – отвърна той и поклати глава. – Освен ако имате тука наблизо приятели. Както и да е, трябва да дадете известни обяснения. Тази работа не ми харесва. Вие сте влезли в чужд имот. Тази земя е на баща ми и...

Но в този миг Биденбах, неизменно учтив и благ, каза тихо зад гърба му.

---

112. Навред в запазилата се литература и документи от онзи период се споменават стиховете на Рудолф Менденхол. Другарите му го наричали „Пламъка“. Без съмнение тон е бил голям гений и все пак само странни и завладяващи откъси от стихотворенията му, цитирани от други автори, са достигнали до нас. Той бил екзекутиран от Желязната пета в 1928 г. сл.Хр.

– Горе ръцете, млади господине!

Младият Уиксън първо си вдигна ръцете, а след това се обърна с лице към Биденбах, който беше насочил срещу него тежка автоматична пушка. Уиксън остана невъзмутим.

– Охо! – възкликна той. – Гнездо на революционери... май цяло гнездо на оси! Е, няма да се задържите дълго тука, бъдете сигурни в това.

– Може би вие ще се задържите тука достатъчно дълго, за да пообмислите това свое изявление – спокойно каза Биденбах. – А междуременно ще ви помоля да влезете с мен вътре.

– Вътре? – Младежът беше искрено изумен. – Да нямате тука катакомби? – Чувал съм за подобни неща.

– Елате и ще видите – отговори Биденбах с неговия възхитителен акцент.

– Но това е противозаконно – възрази младежът.

– Да, според вашите закони – многозначително отговори терористът. – Ала според нашите, повярвайте ми, то е напълно законно. Трябва да свикнете с факта, че сте попаднали в свят, различен от света на пописничеството и насилието, в който сте живели.

– За това може да се поспори – промърмори Уиксън.

– Тогава останете при нас и ще го пообсъдим.

Младежът се изсмя и влезе с Биденбах в къщата. Там го въведеха в една от вътрешните, изкопани в земята стаи и един от младите другари остана да го пази, докато ние обсъждахме положението в кухнята.

Биденбах със сълзи на очи поддържаше, че Уиксън трябва да умре, и много му олекна, когато с вишегласие отхвърлихме ужасното му предложение. Не можехме обаче и да помислим да позволим на младия олигарх да си отиде.

– Ще ви кажа какво да направим – каза Ърнест. – Ще го оставим тука и ще го превъзпитаем.

– В такъв случай си запазвам правото да го просветя по въпросите на правото! – възкликна Биденбах.

И така ние със смях взехме това решение. Щяхме да задържим Филип Уиксън в плен и да го накараме да мине курс по нашата етика и социология. Но междуременно трябваше да се свърши друга работа. Трябваше да се заличат всички дири на младия олигарх. Той беше оставил следи при слизането си по ронещата се стена на дупката. Тази задача се падна на Биденбах и увиснал на въже, пуснато отгоре, той се труди сърчно до края на деня, докато не остана никакъв белег. По същия

начин бяха заличени и всички следи от ръба на дупката нагоре по клисурата. Сетне по здрач дойде Джон Карлсън и поиска обувките на Уиксън.

Младежът не искаше да ги даде и се опита дори да се бие зарад тях, докато не усети ковашката сила на Ърнестовите ръце. Карлсън после се оплака от няколко мехура и много болезнена загуба на кожа, дължащи се на малките обувки, но беше успял да свърши чудесна работа с тях. На ръба на дупката, където завършвала заличената дияра на младежа, Карлсън обул обувките и тръгнал наляво. Той изминал сума мили, обикалял хълмове, изкачвал гребени, минавал през клисури и накрая довел следите до течащата вода на един ручей. Там събул обувките, вървял известно разстояние по водата, за да укрие диярята, и най-после обул своите обувки. След една седмица Уиксън получи обратно обувките си.

Тази нощ бяха пуснати кучетата и в убежището не можеше и да се мисли за сън. На другия ден колко пъти баукащите гончета слизаха по клисурата, свръщаха наляво до диярята, оставена от Карлсън, баукането им се губеше за слуха в по-далечните проломи високо в планината. А през цялото това време нашите мъже чакаха в убежището с оръжие в ръка – с автоматични револвери и пушки, да не говоря за пет-шест адски машини, измайсторени от Биденбах. Надали човек би могъл да си представи по-изненадан спасителен отряд, ако този отряд бе слязъл в скривалището ни.

Сега ви описах истинското изчезване на Филип Уиксън, някогашен олигарх, а сетне другар в революционното движение. Защото в края на краищата ние го привлякохме. Умът му беше свеж и гъвкав и младежът по природа бе много етичен. След няколко месеца го качихме на един от бащините му коне, преведохме го през планината Сонома до река Пета-лума и го натоварихме на малка рибарска лодка. На къси етапи го препратихме по нелегалния си канал в Кармелското убежище.

Там той остана осем месеца, след които по две причини не искаше да ни напусне. Първата беше тази, че се влюби в Ана Ройлстън, а другата – че бе станал наш другар. Едва след като се убеди в безнадеждността на любовта си, той отстъпи пред нашето желание и се върна при баща си. Привидно олигарх до смъртта си, в действителност Филип беше един от най-ценните ни агенти. Колко често Желязната пета е била смайвана от провалянето на нейните планове и операции срещу нас! Само да знаеше броя на собствените ѝ членове – наши агенти, – тя щеше да разбере защо търпи неуспех. Младият Уиксън никога не се разколеба във верността си към делото. Всъщност и самата му смърт бе последица

от предаността му към поетия дълг. През голямата буря в 1927 година, когато бил на събрание на нашите водачи, той заболял от пневмония и починал¹¹³.

---

113. Случаят с този младеж не е бил необикновен. Много младежи от олигархията, подтикнати от чувство за справедливост или увлечени от величието на революцията, по етични или романтични подбуди ѝ посвещавали живота си. По същия начин много синове на руски благородници изиграли положителна роля в по-ранната и продължителна революция в тази страна.

XXI. РЕВЯЩИЯТ ЗВЯР ОТ БЕЗДНАТА

През дългия период на пребиваването в убежището ние бяхме държани в течение на всичко, което ставаше вън, и научавахме най-подробно за силата на олигархията, срещу която водехме война. От преходния кипеж новите институции изникваха в по-определена форма и придобиваха признаци и качества на устойчивост. Олигарсите бяха сполучили да изградят държавен апарат, толкова сложен, колкото и огромен, който функционираше – функционираше въпреки всичките ни усилия да го спъваме и да му пречим.

Това бе изненада за мнозина революционери. Те не бяха допускали, че то ще е възможно. Въпреки всичко работата в страната си вървеше. Работниците се трудеха в мините и по нивите щат не щат – те не бяха нещо повече от роби. Колкото до жизнено важните производства, всичко преуспяваше. Членовете на големите работнически касти бяха доволни и си работеха безгрижно. За първи път в живота работеха спокойно. Не ги тревожеха вече безработица, стачки и локаути, принадлежността към профсъюзи. Живееха в по-удобни къщи, в прекрасни собствени градове – прекрасни в сравнение с бедняшките квартали и гето, в които бяха живели преди. Хранеха се по-добре, имаха по-къс работен ден, повече празници и много повече и разнообразни интереси и удоволствия. А за своите по-необлагодетелствувани братя и сестри, отрудените хора от бездната, не даваха пет пари. Човечеството беше в зората на нов век – векът на егоизма. И все пак това не е съвсем вярно. В работническите касти имаше гъста мрежа от наши съмишленици – хора, чиито очи виждаха отвъд интересите на търбуха лъчезарния образ на свободата и братството.!

Друга голяма институция, добила форма и работеща гладко, бяха наемниците. Тази общност на войници се бе образувала от старата редовна армия и сега наброяваше един милион души, без да се смятат колониалните войски. Наемниците представляваха отделна прослойка. Те живееха в свои отделни градове, в които фактически имаха самоуправление, и се ползуваха от много привилегии. Голяма част от създаващите затруднения излишъци се консумираше от тях. Те постепенно загубваха всякаква връзка и симпатиите на останалата част от народа и всъщност започнаха да си изработват свой собствен класов морал и съзнание. И въпреки всичко ние имахме хиляди привърженици между тях¹¹⁴.

Самите олигарси претърпяваха някакво забележително и, трябва да се признае, неочаквано развитие. Като класа те се дисциплинираха. На всеки член се определяше какво да върши в обществото и той беше задължен да го върши. Нямаше вече богати млади безделници. Техните сили се използваша за увеличаване обединената сила на олигархията. Те служеха като командири във войската и ръководители в промишлеността. Намираха призвание в приложните науки и много от тях ставаха големи инженери. Служеха в многобройните подразделения на държавното управление, заемаха длъжности в колониалните владения и с десетки хиляди постъпваха в разните тайни служби. Задължаваха ги, ако мога така да кажа, да изучават просветни въпроси, изкуство, богословие, наука, литература и в тези области те изпълняваха важната задача да формират мисловните процеси на нацията така, че да осигурят вечно надмощие на олигархията.

Тях ги учеха, а после те на свой ред учеха другите, че това, което вършат, а справедливо. Убеждаваха се в своята аристократичност от момента, когато като деца започваха да добиват впечатления за света. Това убеждение за аристократичност се вплиташе във възпитанието им, докато станеше тяхна кръв и плът. Те гледаха на себе си като на укротители на диви зверове, господари на животни. Изпод краката им винаги се надигаше подмолен тътен на бунт. Насилствена смърт вечно витаеше в техните среди: за тях бомбата, ножът, куршумът представляваха само зъбите на ревящия звяр от бездната, когото трябваше да държат в подчинение, ако искаха да запазят съществуването на човечеството. Те бяха спасителите на човечеството и гледаха на себе си като на героични и себепожертвователни труженици за висшето благо.

Като прослойка те вярваха, че единствени крепят цивилизацията. Бяха убедени, че отслабят ли господството си, страшният звяр ще погълне и тях, и всичко прекрасно, чудесно, радостно и добро в своя бездънен лигав търбух. Без тях ще се възцари анархия и човечеството ще потъне отново в първобитната нощ, от която се е измъкнало с толкова мъки. Ужасната картина на анархията бе непрекъснато държана пред очите на техните деца, докато, обладани от този насаден у тях страх, те на свой ред държаха картината на анархията пред очите на децата, които идваха след тях. Това беше звяр, който трябваше да се стъпка и

---

114. Наемниците, в последните дни на Желязната пета, изиграли важна роля. Те били силата, чиято тежест надделявала в борбите между работническите касти и олигарсите, и хвърляли тази сила ту на едната, ту на другата страна, според промените в хода на интригите и съзаклятията.

върховният дълг на аристократа бе да го потъпква. Накратко само те със своя неуморен труд и жертви стояха между слабото човечество и всепоглъщащия звяр; и те го вярваха, твърдо го вярваха.

Не бих могла достатъчно силно да подчертая тази високо етична добродетелност на цялата олигархическа класа. В това се криеше силата на Желязната пета, а твърде много от нашите другари не искаха или много бавно си даваха сметка за него. Мнозина от тях си обясняваха силата на Желязната пета със системата ѝ на награди и наказания. Това е погрешно. Раят и адът може да бъдат основни фактори в религиозната ревност на един фанатик, но за грамадното мнозинство вярващи раят и адът са производни на доброто и злото. Любовта към доброто, стремежът към доброто, незадоволяването с нищо по-долу от доброто – накъсо доброто поведение е основният фактор на религията. Същото е и с олигархията. Затворите, изгнанието и понижаването, почестите, дворците и градовете-чудо са също производни. Главната движеща сила на олигарсите е вярата им, че вършат добро. Да оставим настрана изключенията, да оставим настрана потисничеството и несправедливостта, от които води началото си Желязната пета. Приемаме всичко това за вярно. Важно е, че силата на олигархията днес се крие в самодоволната ѝ убеденост в собствената ѝ добродетелност¹¹⁵.

Колкото за това, силата на революционното движение в течение на тези двадесет години не се е състояла в нищо друго, освен в чувството на добродетелност. Няма друг начин да се обяснят нашите жертви и мъченичества. Само зарад това чувство и нищо друго Рудолф Менденхол изгори душата си за делото и изпя безумната си лебедова песен в последната нощ от живота си. Само зарад него Хълбърт умря при мъченията му, но до сетния миг отказа да предаде другарите си. Само зарад него Ана Ройлстън се отказа от благословеното майчинство. Само зарад него Джон Карлсън бе верен и неплатен пазител на убежището в Глен Елън. Към когото от другарите от революционното движение и да се обърнеш, без значение дали е млад или стар, мъж или жена, голям или незначителен човек, гений или неук, ще откриеш, че движещата сила е велик и

---

115. От етичната непоследователност и несъстоятелност на капитализма олигархията си изковала нова етика, последователна и определена, твърда и непреклонна като стомана, най-абсурдна и ненаучна, а същевременно най-силната, която е била притежавана от някоя тиранска класа. Олигарсите вярвали в етиката си, въпреки че биологията и еволюцията я опровергавали; и благодарение на вярата си успели три века да задържат могъщия поток на човешкия напредък – една картина мъчна за разбиране, страшна, озадачаваша метафизика-моралист, картина, която за материалиста представлява източник на много съмнения и преоценки.

траен стремеж към праведността.

Но аз се отклоних от разказа си. Двамата с Ърнест добре разбрахме, преди да напуснем убежището, как расте силата на Желязната пета. Работническите касти, наемниците и грамадните пълчища тайни агенти и полиция от всевъзможен вид бяха всички верни на олигархията. Общо взето, като се изключи загубата на свободата, те бяха по-добре, отколкото преди. От друга страна, голямата безпомощна маса от населението, хората от бездната, тънеше в скотско безразличие и се примиряваше с немотията. Колчем силни пролетарии проявеха влиянието си върху масата, олигарсите ги откъсваха от тази маса и им създаваха по-добри условия, като ги правеха членове на работническите касти или ги причисляваха към наемниците. По този начин недоволството се потушаваше, а пролетариатът се лишаваше от естествените си водачи.

Положението на хората от бездната беше плачевно. По отношение на тях задължителното обучение бе отменено. Те живееха като добичета в огромни жалки работнически гето и гниеха в нищета и поквара. Всичките стари свободи им бяха отнети. Те бяха роби на труда. Бяха лишени от правото да избират какво да работят. Също така бяха лишени от правото да пътуват от място на място, както и да носят или притежават оръжие. Те не бяха закрепостени към земята както земеделците. Бяха закрепостени към машините, към работата си. Когато възникваше извънредна нужда от работници като при строеж на големи пътища и прави като стрела железопътни линии, канали, тунели, подземни железници и укрепления, определяше се наряд на работническите гета и десетки хиляди крепостници, щат не щат, се изпращаха на работното място. Големи армии такива крепостници се трудят сега на строителството на Ардис, настанени в мизерни казарми, където не може да има семеен живот и където приличието се измества от тъпа скотщина. Наистина там, в работническите гето, живее ревящият звяр от бездната, от когото олигарсите толкова се страхуват, но този звяр е тяхно собствено творение. В него те не оставят да умрат нагоните на маймуната и тигъра.

А тъкмо сега се шири слух, че нови наряди се събират за строежа на Асгард, проектирания град-чудо, който щял много да надмине Ардис, когато бъде завършен¹¹⁶, Ние, революционерите, ще продължим

---

116. Ардис бил завършен в 1942 г. сл.Хр., а Асгард едва в 1984 г. сл.Хр. Той бил строен петдесет и две години, през който период там работила постоянна армия от половин милион крепостници. От време на време техният брой нараствал до над милион, без да се смятат стотиците хиляди работници от облагодетелствуваните касти и художниците.

този голям строеж, но той не ще се извършва от окаяни крепостници. Стените и кулите, и колоните на този прекрасен град ще се издигат под звуците на песни и в неговата красота и великолепиe ще бъдат втъкани не въздишки и стенания, а музика и смях.

Ърнест подлудяваше от нетърпение да излезе сред хората и да се залови за работа, защото злощастното ни Първо въстание, което се провали с Чикагската комуна, назряваше бързо. Въпреки това той обуздаваше духа си с търпение и през цялото време, докато Хадли, доведен за тази цел от Илинойс, го измъчваше, за да го превърне в друг човек¹¹⁷, кроеше в ума си грандиозни планове за организирането на интелектуалния пролетариат и за поддържане поне на най-елементарно образование сред хората от бездната – всичко това, разбира се, в случай че Първото въстание се провали.

Убежището напуснахме чак през януари 1917 година. Всичко беше уредено. Веднага заехме местата си на агент-провокатори в системата на Желязната пета. Аз минавах за сестра на Ърнест. Олигарси и наши вътрешни хора, които заемаха високи длъжности, бяха приготвили места за нас, ние притежавахме всички необходими документи и пълни сведения за нашето минало. С помощта на вътрешни хора това не беше трудно, защото в този призрачен свят на тайната служба самоличността оставаше в мъгла. Агентите идваха и си отиваха като привидения, подчиняваха се на заповеди, изпълняваха задачи, следяха, правеха донесения често пъти до служебни лица, които никога не виждаха, или сътрудничеха с други агенти, които никога не бяха видели и нямаше никога да видят.

---

117. Сред революционерите имало много хирурзи и те достигнали чудна вещина в оперирането. Според думите на Ейвис Евърхард те умеели буквално да преобразят човека в друга личност. За тях премахването на белези от рани и деформации било съвсем просто и дребно нещо. Те променяли чертите на лицето с такава грижа за най-дребните подробности, че не оставяли никаква следа от вмешателството си. Носът бил любимият обект за операции. Присаждането на кожа и коса представлявали едни от най-обикновените им похвати. В промяна на изражението били истински вълшебници. Преправяли до неузнаваемост очи и вежди, устни, уста и уши. С изкусни операции на езика, гърлото, ларинкса и носните кухини можело да се промени коренно произношението и артикулацията. Рисковани времена поражат необходимостта от рисковани средства и хирурзите на революционното движение се справяли с тази необходимост. Между другото те могли да увеличат ръста на възрастен човек с цели четирипет инча или да го намалят с един-два инча. Това, което правели, днес е изчезнало изкуство. Ние нямаме нужда от него.

XXII. ЧИКАГСКАТА КОМУНА

Като агент-провокатори ние можехме не само много да пътуваме, но и естеството на работата ни поставяше в досег с пролетариата и с нашите другари, революционерите. Така бяхме едновременно в двата лагера и докато привидно служехме на Желязната пета, тайно работехме с всички сили за делото. Бяхме много в различните тайни служби на олигархията и въпреки прочистванията и преустройствата, на които ги подлагаха, никога не успяваха да се отгърват от всички ни.

До голяма степен Първото въстание бе подготвено от Ърнест и датата бе определена някъде за началото на пролетта 1918 година. През есента на 1917 година ние не бяхме готови: трябваше да се направят още много неща и при едно избързване, разбира се, въстанието щеше да бъде обречено на неуспех. Заговорът по необходимост беше ужасно сложен и всяко преждевременно действие непременно би го провалило. Желязната пета предвиди това и състави плановете си съответно.

Бяхме замислили да нанесем първия си удар върху нервната система на олигархията. Олигарсите не бяха забравили общата стачка и се бяха предпазили от измяната на телеграфистите с инсталирането на безжични станции, поверени на наемниците. Ние на свой ред парирахме този ход. Когато се дадеше сигналът, от всяко убежище в страната и от градовете, градчетата и казармите трябваше да излязат предани другари, които да хвърлят във въздуха безжичните станции. Така при първия удар Желязната пета щеше да бъде повалена на земята, безпомощна без ръце и крака.

В същия миг други другари трябваше да вдигнат във въздуха мостовете и тунелите и да разстроят цялата железопътна мрежа. Освен това други групи другари трябваше да задържат началниците на наемниците и полицията, също както и олигарсите с изключителни способности или заемащи административни длъжности. Така водачите на неприятеля щяха да бъдат отстранени от полето на местните сражения, каквито неизбежно щяха да се разгорят из цялата страна.

Много неща трябваше да станат едновременно, когато се дадеше сигналът. Канадските и мексиканските патриоти, които бяха много силни, отколкото можеше да предположи Желязната пета, щяха да направят същото в своите страни. После имаше другарки (жени, защото мъжете щяха да бъдат заети с друга работа), които щяха да разлепят

позиви, приготвени от тайните ни печатници. Тези от нас, които заемаха по-високи служби при Желязната пета, щяха да се заловят незабавно да създават смут и анархия във ведомствата си. Сред наемниците имаше хиляди наши другари. Тяхна задача беше да вдигнат във въздуха военните складове и да повредят финия механизъм на всички бойни машини. В градовете на наемниците и на работническите касти трябваше да се проведат съща такива програми на разрушение.

Накъсо щеше да бъде нанесен неочакван колосален и зашеметяващ удар. Преди да успее парализираната олигархия да се съвземе, щеше да настъпи нейният край. Това щеше да значи ужасни преживелици и погубване на много люде, но никой революционер не се замисля пред подобни неща. Ами че ние дори много разчитахме в нашия план на неорганизираните хора от бездната. Те щяха да бъдат оставени да се нахвърлят върху дворците и градовете на господарите. Унищожаването на хора и имущество нямаше значение. Нека звярът от бездната реве, а наемниците да избиват. Звярът от бездната все едно щеше да реве, а полицията и наемниците все едно щяха да избиват. Това щеше само да значи, че разните опасности за нас щяха по най-безвреден начин да се унищожават една друга. Междувременно ние щяхме да си гледаме нашата работа, без да ни се пречи, и да завземеме в свои ръце цялата обществена машина.

Такъв бе нашият план, всяка подробност от който трябваше да бъде изработена тайно, и с приближаването на уречения ден да се съобщава на все повече и повече другари. Това бе опасният момент – разширяването на конспирацията. Но до този опасен момент изобщо не се стигна. Чрез своята шпионска система Желязната пета надуши въстанието и се приготви да ни даде нов кървав урок. Чикаго бе обреченият град, избран за тази цел, и урокът, който получихме, не беше лек.

Чикаго¹¹⁸ бе най-узрелият от всички градове – Чикаго, който от старо време беше град на кърви и който трябваше да спечели това име отново. Революционният дух там беше силен. Твърде много и ожесточени стачки са били потушени там в дните на капитализма, за да могат

---

118. Чикаго е бил промишленият ад на XIX век сл.Хр. До нас е стигнал забавен анекдот за Джон Бърнз, голям английски работнически водач и някогашен министър в английския кабинет. По време на посещение в Съединените щати бил запитан в Чикаго от един журналист за мнението му за този град. „Чикаго – отговорил Бърнз – е джобно издание на ада.“ След известно време, когато се качвал на парахода на път за Англия, друг журналист го спрял и попитал дали е променил мнението си за Чикаго. „Да, промених го – отговорил Бърнз. – Сегашното ми мнение е, че адът е джобно издание на Чикаго.“

работниците да забравят и простят. Дори в работническите касти на града беше жив бунтовният дух. Твърде много глави са били строшени в предишната стачка. Въпреки промените се и благоприятни условия омразата към класата на господарите не беше угаснала. Този дух бе заразил наемниците, от които в частност три полка бяха готови да преминат на наша страна поголовно.

Чикаго винаги е бил огнище на конфликта между работниците и капиталистите, град на улични сражения и насилствена смърт, с класосъзнателна организация на капиталисти и класосъзнателна организация на работници, където едно време дори учителите бяха имали професионални съюзи и участвували в Американската федерация на труда на равна нога с носачите на тухли и зидарите. И Чикаго стана огнище на преждевременно избухналото Първо въстание.

Безредиците бяха ускорени от Желязната пета. Това бе хитро скроено. Цялото население, включително облагодетелствуваните работнически касти, за известно време бяха подложени на нечуван гнет. Нарушаваха се обещания и споразумения, налагаха се най-сурови наказания дори за незначителни провинения. С изтезания се мъчеха да изтръгнат хората от бездната от тяхната апатия. Всъщност Желязната пета се готвеше да накара звяра от бездната да зареве. А наред с това по отношение на всички предпазни мерки в Чикаго Желязната пета се показваше непонятно нехайна. Дисциплината бе много отслабена между оставащите в града наемници, много полкове бяха изтеглени и пратени в различни краища на страната.

Изпълнението на тази програма не отне много време – само няколко седмици. Ние, в революционното движение, дочухме смътни слухове за положението на нещата, но нищо достатъчно определено, за да разберем какво става. Всъщност мислехме, че това е спонтанно възникнал бунтовен дух, който би трябвало да пообуздаем, а и на ум не ни идваше, че е бил преднамерено предизвикан – а той е бил предизвикан толкова тайно от най-вътрешните кръгове на Желязната пета, че не събуди у нас никакви подозрения. Контразаговорът беше майсторски подготвен и майсторски проведен.

Бях в Ню Йорк, когато получих заповедта да замина незабавно за Чикаго. Човекът, който ми я предаде, беше един от олигарсите – можех да съдя за това по думите му, макар да не знаех неговото име, нито да бях виждала лицето му. Наредданията му бяха твърде недвусмислени, за да не го разбере. Аз ясно прочетох между редовете, че заговорът ни е открит и са взети контрамерки. Мината беше готова за възпламеняване

и безброй агенти на Желязната пета, включително и аз – такива, които бяха на мястото или се изпращаха там, – трябваше да я възпламенят. Лаская се при мисълта, че запазих самообладание под острия поглед на олигарха, но сърцето ми лудо се разтуптя. Малко остана да изкрещи и да го стисна за гърлото с голи ръце, преди да ми даде последните си безмилостни нареждания.

Щом излязох от него, пресметнах времето. Ако имах късмет, можех да отделя точно толкова минутки, колкото да вляза във връзка с някой местен водач, преди да хвана влака. Като се пазех да не бъда проследена, втурнах се към болницата за първа помощ. Имах късмет и успях веднага да вляза при другаря Галвин, главния хирург. Започнах задъхано да разправам каквото знаех, но той ме пресече.

– Вече научих – каза той спокойно, при все че ирландските му очи бляскаха. – Разбрах за какво сте дошли. Съобщиха ми го преди петнадесет минути и вече го предадох нататък. Тука ще бъде направено всичко възможно да задържим другарите спокойни. Чикаго трябва да се пожертвува, но ще бъде само Чикаго.

– Опитайте ли се да съобщите на Чикаго? – попитах аз.

Той поклати глава:

– Няма телеграфни съобщения. Чикаго е откъснат. Там ще бъде ад.

Докторът замълча за миг и аз видях бялата му ръка да се свива. След това избухна:

– Бога ми, бих искал да съм там!

– Все още има възможност да спрем това – казах аз, – ако нищо не се случи на влака и успее да стигна там навреме. Или ако някой друг другар от тайната служба, който е научил истината, сполучи да стигне там навреме.

– Този път ви изненадаха вас, вътрешните – рече докторът.

Аз смирено кимнах.

– Пазили са го в голяма тайна – отговорих. – До днес трябва да са го знаели само вътрешните шефове. Ние още не сме проникнали чак дотам, затова е било неизбежно да останем в неведение. Поне Ърнест да беше тука! Може сега да е в Чикаго и всичко да е наред!

Доктор Галвин поклати глава.

– Последните новини, които чух за него, бяха, че са го изпратили в Бостън или Ню Хейвън. Тази тайна служба в полза на врага трябва много да му пречи, но така е по-добре, отколкото да се укрива в убежище.

Тръгнах да си ходя и Галвин ми стисна силно ръка.

– Не губете кураж – каза той на раздяла. – Какво ако Първото

въстание се провали? Ще има второ, а ние ще бъдем по-умни тогава. Сбогом и на добър час. Не зная дали ще ви видя някога пак. Там ще бъде ад, но аз бих дал десет години от живота си за вашата възможност да участвувате.

„Двадесети век“¹¹⁹ тръгваше от Ню Йорк в шест часа вечерта и трябваше да пристигне в Чикаго в седем сутринта. Но той закъсняваше тази нощ. Ние се движехме зад друг влак. Между пътниците в моя пулманов вагон беше другарят Хартман, който беше като мене на работа в тайната служба на Желязната пета. Именно той ми каза за влака, който се движел непосредствено пред нас. Другият влак по нищо не се различавал от нашия, макар да не носел никакви пътници. Идеята била празният влак да пострада, ако се направи опит да бъде вдигнат във въздуха „Двадесети век“. Всъщност пътуваха много малко хора – само една шепя в нашия вагон.

– Трябва да има някакви големци във влака – заключи Хартман. – Забелязах специален вагон на края.

Беше се стъмнило, когато за първи път сменяхме локомотива, и аз слязох да се поразходя по перона, да подишам чист въздух и да видя каквото мога да видя. През прозорците на специалния вагон ми се мярнаха трима мъже, които познах. Хартман беше прав. Един от тях беше генерал Алтендорф, другите двама – Мейсън и Вандерболд, мозъкът на вътрешния кръг в тайната служба на олигархията.

Беше тиха лунна нощ, но аз се въртях неспокойно и не можех да заспя. В пет сутринта станах и се облякох.

Запитах прислужницата в тоалетната какво закъснение има влакът и тя ми каза, че е два часа. Беше мулатка и забелязах, че лицето и беше изпито, с големи сенки под очите, а самите очи бяха широко отворени от някакъв преследващ я страх.

– Какво има? – попитах.

– Нищо, госпожице; като че ли не можах да спя добре – отвърна ми тя.

Изгледах я по-внимателно и за опит ѝ направих един от тайните ни знаци. Тя се откликна и аз я поизпитах за по-сигурно.

– Нещо страшно ще стане в Чикаго – каза тя. – Този лъжлив влак пред нас. И той, и военните ешелони ни забавиха.

– Военни ешелони? – повторих аз.

Тя кимна:

---

119. Той бил прочут като най-бързия влак на света тогава. Този влак имал голяма слава.

– Те са задръстили линията. Цяла нощ ги задминаваме. И всички отиват в Чикаго. Щом ги превозват по пряката линия, това значи, че се чака нещо... Човекът, когото обичам, е в Чикаго – добави тя за извинение. – Той е от нашите и служи в наемните войски, страх ме е за него.

Бедното момиче! Нейният любим беше в един от трите готови за бунт полка.

Хартман и аз закусихме заедно във вагон-ресторанта и аз си наложих да ям. Небето се беше заоблачило, а влакът се носеше напред като мрачна светкавица през сивия покров на настъпващия ден. Дори негрите, които ни прислужваха, знаеха, че се очаква нещо ужасно. Те бяха напълно във властта на угнетението: присъщото им безгрижие ги беше напуснало, прислужваха мудро и разсеяно и си шепнеха мрачно в дъното на вагона до кухнята. Хартман смяташе положението за безнадеждно.

– Какво можем да направим? – питаше той за двадесети път и безпомощно свиваше рамене. Посочи през прозореца: – Вижте, всичко е готово. Можете да бъдете сигурна, че ги държат ей така, на тридесет-четридесет мили от града, по всички пътища.

Говореше за военните ешелони на резервния коловоз. Войниците си готвеха закуска на огньовете, напалени на земята край линията, и учудено вдигаха към нас очи, когато с тътен профучавахме край тях, без да намалим страхотната си скорост.

Всичко беше спокойно, когато навлязохме в Чикаго. Явно още нищо не се беше случило. В предградията донесоха във влака сутрешните вестници. В тях нямаше нищо и въпреки това то беше много за хората, които умеят да четат между редовете, за да доловят какво е желателно обикновеният читател да разбере от текста. Вещата ръка на Желязната пета проличаваше във всяка колона. Правеха се намеци за слабости в бронята на олигархията. Разбира се, не се казваше нищо определено. Но беше направена със сметката читателят сам да стигне до тези намеци. Беше хитро скроено. Като литературни произведения тези сутрешни вестници на двадесет и седми октомври бяха шедеври.

Местните новини липсваха. Това само по себе си беше майсторски ход. То забулваше Чикаго с мистерия и подсказваше на средния чикагски читател, че олигархията не смее да съобщи местните новини. Имаше загатвания, разбира се неверни, за безредици по цялата страна, грубо замаскирани с благодушни съобщения за наказателните мерки, които щели да бъдат предприети. Имаше съобщения за вдигането във въздуха на голям брой безжични станции и големите възнаграждения, обещани за откриването на виновниците. Естествено никакви безжични станции не

са били вдигнати във въздуха. Имаше съобщения за много такива изстъпления, които съвпадаха с намеренията на революционерите. У чикагските другари трябваше да се създаде впечатлението, че общото въстание започва, макар с объркващи несполуки в многото подробности. Не беше възможно за един неосведомен човек да се отърси от смътното и все пак сигурно чувство, че цялата страна е узряла за въстанието, което е вече започнало да се развихря.

Съобщавахе се, че измяната на наемниците в Калифорния взела такива размери, щото пет-шест полка били разформировани, а изменниците заедно със семействата им прогонени от техните градове и закарани в работническите гета. А калифорнийските наемници бяха в действителност най-верните слуги на господарите си! Но отде можеше Чикаго, отрязано от целия свят, да узнае това? После имаше една несвързана телеграма, описваща метеж на населението в град Ню Йорк, към което се присъединили работническите касти; тя завършваше с изявлението (което трябваше да се приеме като блъф), че войските били господари на положението.

А каквото бяха направили в сутрешните вестници, същото бяха сторили и по хиляда други начини. Ние научихме тези неща после, както например тайните съобщения на олигарсите, получили се по телеграфа на няколко пъти в първата половина на нощта и изпращани с изричната цел да стигнат до ушите на революционерите.

– Струва ми се, че Желязната пета не ще има нужда от нашите услуги – забеляза Хартман и остави вестника, който четеше, когато влакът навлезе в главната гара. – Само време са хабили, като са ни пратили тук. Плановете им очевидно са се осъществили по-добре, отколкото са очаквали. Градът ей сега ще се превърне в пъкъл.

На слизане се обърна и погледна към опашката на влака.

– Така си и мислех – промърмори той. – Те са откачили специалния вагон, когато спряхме да получим вестниците.

Хартман беше безнадеждно отчаян. Помъчих се да го ободря, но той не обърна внимание на усилията ми и изведнъж заговори много припряно, снишил глас, докато минавахме през гарата. Отначало не успях да го разбера.

– Не можех да бъда много сигурен – казваше той – и не съм казал никому. От седмици се блъскам с това, но не стигнах до нищо положително. Пазеше се от Ноултън. Аз го подозирам. Той знае тайните на двадесетина наши убежища. Животът на стотици наши хора е в ръцете му, а аз мисля, че е предател. То е само едно чувство от моя страна и нищо

друго. Но ми се стори, че забелязах някаква промяна у него преди известно време. Съществува опасност да ни е продал или да се готви да ни продаде. Аз съм почти сигурен в това. Не бих споделил подозренията си с никого в света, но имам чувството, че няма да изляза жив от Чикаго. Не изпускате от очи Ноултън. Сложете му примка. И разберете. Аз не зная нищо повече. Това е само догадка и досега не съм успял да открива ни най-малка улика. – Ние тъкмо излизахме на тротоара. – Помнете – завърши натъртено Хартман. – Не изпускате Ноултън от очи!

И Хартман се оказа прав. Не се мина месец и Ноултън плати за измяната с живота си. Бе официално екзекутиран от другарите в Милуоки.

Всичко беше тихо по улиците – прекалено тихо. В Чикаго цареше мъртвило. Нямаше тропот и глъчка на улично движение. Не се виждаха дори файтони. Трамваите и надземните железници не се движеха. Само от време на време по тротоарите се мяркаха отделни пешеходци, пък и те не се разтакаваха. Вървяха по пътя си много припряно и без колебание, при все че имаше нещо странно плахо в движенията им, сякаш очакваха сградите да се съборят отгоре им, а тротоарите да се провалят под техните крака или да хвъркнат във въздуха. Няколко улични хлапета обаче се навъртаха наоколо и в очите им се четеше едва съдържано нетърпение и очакване да се случат чудни и вълнуващи неща.

Отнякъде далече на юг до слуха ни достигна глух тътен на взрив. Това беше всичко. И пак настъпи тишина, макар при този тътен хлапетата да се бяха стреснали и ослушали като еленчета. Входовете на всички здания бяха затворени, ролетките на магазините – спуснати. Но се виждаха много полицаи и пазачи, а от време на време профучаваха автомобили с патрули на наемниците.

Хартман и аз решихме, че няма смисъл да се явяваме пред местното началство на тайната служба. Знаехме, че невявяването ни ще бъде извинено в светлината на събитията, които щяха да последват. Затова се запътихме към голямото работническо гето в южната част на града с надеждата да влезем във връзка с някои от другарите. Твърде късно! Ние го знаехме. Но не можехме да стоим и да не правим нищо в тези мъртвешки тихи улици. „Къде ли е Ърнест? – чудех се аз. – Какво ли става в градовете на работническите касти и на наемниците? Ами в крепостите?“

Сякаш в отговор се надигна страшен виещ рев, приглушен от разстоянието, съпроводен от детонация след детонация.

– Това са крепостите – рече Хартман. – Бог да им е на помощ на тези три полка!

На един кръстопът забелязахме по посока на кланиците гигантски стълб пушек. На следващия няколко такива стълбове се издигаха към небето откъм, западната част на града. Над града на наемниците видяхме огромен вързан военен балон, който се пръсна в момента, когато го гледахме, и полетя в пламтящи остатъци към земята. Не можехме да разберем нищо за тази трагедия във въздуха. Нямаше как да узнаем дали екипажът на този балон е бил от наши другари или неприятели. До слуха ни стигна неясен звук като къкрене на някакъв много далечен исполински котел и Хартман каза, че това са картечници и автоматични пушки.

Въпреки всичко ние вървахме сред тишина. Всичко беше спокойно, където бяхме ние. Средахме полицаи и патрули с автомобили, а веднъж пет-шест пожарникарски коли, които очевидно се завръщаха от някакъв пожар. Минаващ с автомобил офицер зададе някакъв въпрос на пожарникарите и ние чухме как един от тях извика в отговор:

– Няма вода! Те са вдигнали във въздуха водопровода!

– Прекъснали сме водоснабдяването! – възбудено ми извика Хартман. – Щом можем да направим всичко това в един преждевременен, откъслечен, несполучлив опит, какво ли не ще можем да направим при едно обмислено, зряло усилие в цялата страна?

Автомобилът с офицера, който беше задал въпроса, се стрелна напред. Изведнъж се чу оглушителен трясък. Колата с човешкия ѝ товар литна нагоре, обвита в дим, и се сгромоляса в купчина отломки и мъртви тела.

Хартман ликуваше.

– Чудесно извършено! Чудесно извършено! – повтаряше той шепнешком. – На пролетариата му дават днес урок, но и той също дава урок!

Полицаи тичаха към местопроизшествието. Спрял беше и още един патрулен автомобил. Що се отнася до самата мен, аз бях замаяна. Ненадейността на случилото ме зашеметяваше. Как беше станало? Не знаех как, а нали бях гледала тъкмо към това място! Толкова бях замаяна в този миг, щото почти не можех да си дам сметка, че сме спрени от полицията. Изведнъж видях как един полицай понечи да застреля Хартман. Но Хартман остана хладнокръвен и му каза необходимата парола. Видях насоченият револвер да трепва, след това да се отпуска, чух възмутеното ръмжене на полицаия. Беше много ядосан и ругаеше цялата тайна служба. Тя винаги им се пречила, казваше той, а Хартман му отвърщаше и с подходяща за тайната служба гордост му обясняваше колко

нескопосна била полицията.

В следващия миг разбрах как се е случило това. Имаше доста голяма тълпа около разрушения автомобил и двама полицаи тъкмо вдигаха ранения офицер, за да го пренесат в другия автомобил. Изведнъж всички ги обзе паника и те се пръснаха на разни посоки, обезумели от страх, а раненият офицер бе грубо захвърлен на улицата и изоставен. Ругаещият полицаи до мене също побягна, Хартман и аз последвахме примера му, без да знаем защо, обладани от същия сляп ужас да се махнем по-скоро от това място.

Всъщност нищо повече не се случи, но всичко се обясни. Побягналите засрамено се връщаха, но през цялото време очите им бяха боязливо отправени към високите сгради с много прозорци, които се издигаха като отвесни стени на планински пролом от двете страни на улицата. Бомбата е била хвърлена от един от тези безбройни прозорци, но от кой? Втора бомба не избухна, имаше само страх от бомба.

След тази случка ние поглеждахме прозорците със замислена загриженост. Зад всеки от тях се таеше евентуална смърт. Всяка сграда криеше възможна засада. Такава беше войната в тези съвременни джунгли, големия град. Всяка лица бе пролом, всяка сграда – планина. Не бяхме се променили много от времето на първобитния човек въпреки бойните автомобили, които се носеха край нас.

Когато свихме зад ъгъла, натъкнахме се на една жена. Тя лежеше на паважа в локва от кръв. Хартман се наведе и я разгледа. Колкото за мене, аз се извърнах с чувството, че ужасно ми се гади. Щях да видя много мъртъвци в този ден, но цялата касапница нямаше да ми подействува а така, както този първи самотен труп, който лежеше в краката ми, изоставен на паважа.

– Застреляна в гърдите – съобщи Хартман. Притиснат в прегръдка, както се притиска дете, тя държеше пакет печатана хартия. Дори в смъртта си жената като че ли не искаше да се раздели с онова, което й беше причинило тази смърт, защото, когато Хартман сполучи да издърпа пакета, открихме, че той съдържа големи печатни листове – позиви на революционерите.

– Наша другарка – промълвих аз.

Но Хартман само изруга Желаната пета и ние отминахме напред. Често ни спираха полицаи и патрули, но паролата ни даваше възможност да продължим. От прозорците вече не хвърляха бомби, последните пешеходци сякаш изчезнаха от улиците и тишината, сред която се движехме, стана по-дълбока, макар че исполинският котел не спираше да

къкри в далечината и глухи тътени на взривове да долитат до нас от всички страни, а стълбовете пушек да се издигат все по-зловещо към небесата.

XXIII. ХОРАТА ОТ БЕЗДНАТА

Внезапно всичко се промени. Тръпка на възбуждение премина във въздуха. Кран нас се понесоха автомобили – два, три, десет – и от тях ни викаха предупреждения. Една от колите на половин път до следващия ъгъл рязко изви въпреки бясната си скорост, а след миг, вече на доста голямо разстояние зад нея, избухнала бомба изрови голяма дупка в паважа. Видяхме полицаите да изчезват тичешком в напречните улици и разбрахме, че сега ще дойде нещо ужасно. Вече чувахме нарастващия му рев.

– Нашите смели другари идат – рече Хартман.

Ние вече виждахме челото на тяхната колона, запълваща улицата от бордюр до бордюр, когато профуча последният боен автомобил. Тон спря за миг точно пред нас. Един войник скочи от него, понесъл внимателно нещо в ръце. Все така внимателно той го остави в канавката до бордюра. След това скочи обратно на мястото си, колата се понесе напред, зави зад ъгъла и изчезна от погледа ни. Хартман изтича до канавката и се наведе над предмета.

– Не се доближавайте! – предупреди ме той.

Виждах как ръцете му работеха бързо. Когато се върна при мен, челото му беше мокро от пот.

– Обезвредих я – каза той, – насмалко щях да закъснея. Войникът беше несръчен. Той я сложи за нашите другари, но я нагласил за много кратък срок. Щеше да избухне преждевременно. Сега няма да избухне изобщо.

Събитията се развиваха бързо. На отсрещната страна, на половин път до ъгъла, високо в една сграда видях надничачи лица. Тъкмо ги бях показала на Хартман, когато стихията пламък и дим пробягнаха през тази част от фасадата на зданието, където се бяха появили главите, и въздухът се разтърси от взрив. На места каменната облицовка се изкърти и разкри желязната конструкция отдолу. След миг също такава стихия от пламък и дим поразих фасадата на отсрещното здание. Между взривовете до нас долитаха тракане на автоматични пистолети и пушки. Тази битка във въздуха трая няколко минути и след това замря. Ясно беше, че наши другари заемаха едната сграда, а наемници – другата, и че те водеха бой през улицата. Но ние не можехме да разберем кой къде е – в коя сграда са нашите другари и в коя наемниците.

До това време колоната ни беше почти настигнала. Когато първите й редици минаваха под враждуващите сгради, и двете влязоха отново в бой – едната, която хвърляше бомби на улицата, беше нападната от отсрещната и на свой ред отговори на нападението. По този начин ние научихме коя сграда се държи от наши другари, а те вършеха добра работа и спасяваха тези на улицата от бомбите на неприятеля.

Хартман ме сграбча за ръка и вмъкна в широк вход.

– Това не са наши другари! – извика ми той на ухото.

Вътрешната врата на входа беше заключена и зарезана. Ние не можехме да избягаме. В следващия миг челото на колоната мина край нас. Това не бе колона, а безредна тълпа, страшна река, която изпълваше улицата – хора от бездната, влудени от вино и злоба, вдигнали се най-после и ревящи за кръвта на господарите си. Бях виждала хора от бездната и преди, бях минавала през техните гето и мислех, че ги познавам; но тука открих, че сега ги виждам за първи път. Нямах я тъпата апатия. Сега те бяха неудържими – картина, поразяваща със страховитостта си. Те прииждаха пред погледа ми в плътни вълни от гняв, зъбеци се и ръмжащи, разсвиrepели, пияни от ракията в разграбените складове, пияни от омраза, пияни от жажда за кръв – мъже, жени и деца, с парцали и дрипи, със замъглен от ярост разум, с всичко божествено заличено от чертите им, всичко сатанинско изписано на тях, маймуни и тигри, анемични, охтичави и грамадни космати товарни добичета, изпити лица, от които обществото на кръволоци бе изсмукало жизнените сокове, подпухнали тела, отекли от недояждане и разврат, повехнали вещици и мъртвешки глави с бради като на патриарси, разкапващи се младежи и разкапващи се старци, сатанински лица, разкривени, сгърчени, уродливи чудовища, обезобразени от последици на болести и от всичките ужаси на хроническо недохранване – изметът и утайката на живота, вилнееща, крещяща, пискаща, разбесняла се сган.

И защо не? Хората от бездната нямаха какво да загубят освен оскъдицата и мъката в живота. А да спечелят? Нищо освен едно сетно, страшно пресищане с мъст. И както гледах, дойде ми на ум, че в този носещ се поток от човешка лава имаше мъже, другари и герои, чиято задача е била да събудят звяра от бездната и да държат неприятеля зает с усмиряването му.

И тогава ми се случи нещо странно. Аз се преобразих. Страхът от смъртта – моята и на другите – ме напусна. Изпитвах някакъв чудноват възторг, бях друго същество в друг живот. Нищо нямаше значение. Този път делото беше загубено, но то щеше да се възроди утре, същото дело,

вечно свежо и вечно пламтящо. И след това можех спокойно да наблюдавам тази оргия на страхоите, която се развива през следващите часове. Смъртта нямаше никакво значение, животът – също. Аз бях заинтересувана наблюдателка на събития, а понякога, понесена от потока, самата се превръщаш в любопитна участничка. Защото умът ми се беше издигнал до равнодушната звездна висота и стигнал до безстрастно преценяване на ценностите. Ако не беше това, зная, че щях да умра.

Половин миля от сганта се беше източила край нас, когато ни откриха. Жена с фантастични дрипи, с хлътнали като дупки бузи и тесни черни очи като нажежени свредели, забеляза Хартман и мен. Тя нададе дрезгав писък и се нахвърли отгоре ни. Част от тълпата се откъсна от общия поток и се устреми след нея. Виждам и сега тази жена пред себе си, докато пиша тези редове: една крачка пред другите, побелялата ѝ коса развяна на редки, объркани кичури, с кръв, стичаща се по челото от някаква рана на главата, в дясната ѝ ръка малка брадвичка, лявата ѝ ръка, мършава и сбръчкана, подобна на хищна жълта лапа, конвулсивно се свиваше във въздуха. Хартман с един скок се намери пред мен. Не беше време за обяснения. Ние бяхме добре облечени и това бе достатъчно. Юмрукът му се стрелна напред и улучи жената между горящите очи. Силата на удара я отхвърли назад, но тя се блъсна в стената от идващите по стъпките ѝ хора и отскочи отново напред, замаяна и безпомощна, а размаханата брадвичка се отпусна слабо върху рамото на Хартман.

В следващия миг не разбрах какво става. Тълпата връхлетя отгоре ми. Тесният вход се изпълни с писъци, крясъци и ругатни. Върху ми се сипеха удари. Ръце се впиваха и раздираха тялото и дрехите ми. Чувствувах, че ме разкъсват на парчета. Бях повалена, задушаваш се. Някаква силна ръка се вкопчи в рамото ми сред тази блъсканица и свирепо ме повлече. От болката и напрежението загубих съзнание. Хартман не излезе жив от този вход. Беше ме прикрил и главният удар на нападението бе паднал върху него. Това ме спаси, защото гмежта скоро бе станала твърде гъста за нещо повече от бясното вливане и дърпане с ръце.

Дойдох на себе си сред неударимо движение. Всичко наоколо ми беше в същото това движение. Бях повлечена от чудовищен поток, който ме носеше и аз не знаех накъде. Свеж въздух лъхаше бузите ми и болзено сладнеше в дробовете. Отпаднала и замаяна, смътно усещах, че някаква силна ръка ме е обвила, прихванала ме е под мишниците и полуповдигната ме влачи напред. Собствените ми крака едва-едва ми помагаша. Пред себе си виждах палтото на движещ се мъж. Гърбът на това палто бе цепнат от горе до долу по дължината на средния шев и

ритмично пулсираше, а цепката равномерно се отваряше и затваряше при всяка крачка на мъжа. Това явление прикова вниманието ми за известно време, докато дойда пак напълно в съзнание. След това усетих, че ме смъдят бузите и носът и почувствах по лицето ми да се стича кръв. Шапката ми я нямаше. Косата ми се беше разпиляла и се развяваше, а смъденето на кожата по черепа ме накара да си спомня как в блъсканицата на входа някаква ръка ме беше скубала. Гърдите и ръцете ми бяха натъртени и ме боляха на двадесетина места.

Главата ми се поизбистри и както тичах, се обърнах да погледна човека, който ме крепеше. Беше същият, който ме беше измъкнал и спасил. Той забеляза движението ми.

– Всичко е наред! – извика той дрезгаво. – Веднага ви познах.

Не можех да се сетя кой е, но преди да успея да проговоря, настъпих нещо живо, което се гърчеше под краката ми. Бях понесена от идващите след мен и не можах да погледна надолу и да видя, но все пак разбрах, че е била жена, паднала и тъпкана върху паважа от хиляди крака.

– Всичко е наред! – повтори мъжът. – Аз съм Гартуейт.

Беше брадясал, измършавял и мръсен, но аз успях да позная в него снажния младеж, който прекара няколко месеца при нас в убежището ни в Глен Елън преди три години. Той ми каза паролата на тайната служба на Желязната пета, за да разбере, че и той работи там.

– Ще ви измъкна от тази каша, щом ми се удаде случай – увери ме той. – Но внимавайте къде стъпвате. Ако ви е мил животът, гледайте да не се спънете и паднете.

Всичко ставаше внезапно този ден и със същата внезапност, от която можеше да ти прилошее, сганта спря. Аз се блъснах силно в едра жена пред мен (мъжът с цепнатото палто беше изчезнал), а тези отзад се блъснаха в мен. Вдигна се адска олелия – писъци, ругатни и предсмъртни викове, а над всичко се извиши къркорещото тракане на картечници и чаткането на пушки. Отначало не можах да разбера нищо. Хората се строполяваха наоколо ми от всички страни. Жената пред мен се преви одве и рухна, безумно стиснала с ръце корема си. В краката ми, в предсмъртни мъки, се гърчеше някакъв мъж.

Проумях, че сме в началото на колоната. Едно протежение от четвърт миля беше изчезнало – кога и къде, никога не можах да разбера. До ден днешен не зная какво е станало с тази половин миля човешки същества – дали са били пометени с някакво страхотно бойно оръжие, дали са били разпръснати и унищожени един по един, дали са избягали. Но ето че ние бяхме в челото на колоната, вместо по средата, косени от

поток свистящи куршуми.

Щом смъртта поразреди множеството, Гартуейт, който все още ме държеше за ръка, се втурна начело на шепа останали живи към широкия вход на някаква административна сграда. Тука, най-отзад, до самата врата, ние бяхме затиснати от маса задъхващи се, пъшкащи същества. Известно време останахме така, без промяна в положението.

– Чудесно го наредих! – вайкаше се Гартуейт. – Вкарах ви право в капана. На улицата имахме много малка надежда да се отървем, но тука нямаме и нея. Не ни остава нищо друго, освен да завикаме: „Vive la Revolution!“

После започна това, което той очакваше. Наемниците избиваха без милост. Първо натискът срещу нас беше смазващ, но с течение на избиването напънят намаля. Мъртвите и умиращите падаха и отваряха място. Гартуейт долепи уста до ухото ми и завика, но в страхотната врява не можах да доловя какво ми каза. Той не чака повече. Сграбчи ме и ме повали. След това дръпна една умираща жена отгоре ми, а после с много провиране и натискане рухна до мен и отчасти върху ми. Над нас започна да се трупа купчина мъртви и умиращи, а по тази купчина с бутане и стонове пъплека онези, които още оставаха живи. Но и те скоро се смълчаха и се възцари полутушина, нарушавана от стонове, хлипане и хриптене.

Щяха да ме смачкат, ако не беше Гартуейт. Дори и така, струваше ми се невероятно, че можах да издържа натрупаната отгоре ми тежест и да остана жива. И въпреки всичко, като изключоа болката, единственото чувство, от което бях обладана, бе любопитството. Как щеше да свърши това? Каква ли щеше да бъде смъртта? Така аз получих червеното си кръщение в това чикагско клане. Дотогава смъртта беше за мене теория; но винаги след това я възприемах като прост факт без особено значение, защото да се умре е толкова лесно.

Ала наемниците не бяха доволни от това, което сториха. Те нахлуха във входа и се заловиха да убиват ранените и да търсят оцелелите, които, като нас, се преструваха на умрели. Спомням си един мъж, когото измъкнаха от купчината и който се моли унизително, докато револверен изстрел не го накара да млъкне. После една жена, която се хвърли насреща им от купчината – тя ръмжеше и стреляше. Изпразни в тях шест патрона, преди да я улучат, но какви загуби нанесе, не можахме да разберем. Ние можахме да проследим тези трагедии само със слуха си. Все току настъпваше някакво подобно раздвижване и всяко от тях стигаше до револверен изстрел, който слагаше край на всичко. В

промеждутъците чувахме войниците да си приказват и да псуват, както ровеха между трупове, подканвани от офицерите да побързат.

Най-после се заловиха с нашия куп и ние усещяхме тежестта да намалява, както отдръпваха настрана мъртвите и ранените. Гартуейт започна да вика високо паролата. Първо не го чуваха. Тогава той завика по-силно.

– Я слушайте! – чухме да казва един войник.

А след това резкия глас на офицера:

– Внимавайте там! По-полека!

Ах, тази първа глътка въздух, когато ни измъкнаха! Гартуейт говори пръв, но аз бях подложена на кратък разпит, за да докажа, че съм на служба при Желязната пета.

– Агент-провокатори, ясно – заключи офицерът.

Беше голобрад младеж, кадет, син на някое голямо семейство олигарси.

– И нашето ако е занаят! – замърмори Гартуейт. – Ще се помъча да се уволня и да вляза в армията. Вашата работа е лека, момчета.

– Заслужаваш такова нещо – отговори младият офицер. – Аз имам връзки и ще се опитам да ти помогна. Мога да им кажа как ви намерих.

Той си записа името и номера на Гартуейт, след това се обърна към мел:

– А вие?

– О, аз ще се омъжа – отвърнах безгрижно; – тогава ще се отърва от всичко това.

И така ние си приказвахме, докато продължаваше убиването на ранените. Всичко е като сън сега, като си помисля за него, но тогава беше най-естественото нещо на света. Гартуейт и младият офицер завързаха оживен разговор за разликата между така наречената съвременна война и водените сега в целия град улични боеве и боеве между небостъргачи. Аз ги слушах съсредоточено, като същевременно си оправях косата и забождах с карфици разпокъсаните си дрехи. А през цялото време убиването на ранените продължаваше. Понякога револверните гърмежи заглушаваха гласовете на Гартуейт и офицера и те трябваше да повтарят това, което казваха.

Три дена бях свидетел на Чикагската комуна и човек може да си представи какви огромни размери имаха тя и кланетата ѝ, когато кажа, че тези три дена не съм видяла всъщност нищо освен избиването на хората от бездната и въздушните боеве между небостъргачите. В действителност аз не видях нищо от геройските дела, извършени от нашите

другари. Чувах взривовете на техните мини и бомби и виждах пушечите на причинените от тях пожари, и толкова. Едно голямо тяхно дело обаче видях и това беше въздушното нападение с балони срещу крепостите. То стана на втория ден. Трите въстнали полка били унищожени в крепостите до крак. Крепостите бяха претърпени с наемници, вятърът духаше в благоприятна посока и балоните се вдигнаха от една административна сграда в града.

Биденбах, след като напусна Глен Елън, изобретил извънредно силен експлозив – „експедит“, както го нарече. Това беше оръжието, използвано от балоните. А те бяха балони с горещ въздух, несръчно и набързо направени, обаче свършиха работа. Аз видях всичко от покрива на една административна сграда. Първият балон мина съвсем встрани от крепостите и изчезна в полята, но сетне се научихме какво е станало. На балона били Бъртън и О'Съли-ван. Когато слизали, те минали над железопътна линия, точно над военен ешелон, който се носел с пълна пара към Чикаго. Хвърлили целия си запас от експедит върху локомотива. Последвалото разрушение извадило линията от строя за дълги дни. А най-хубавото беше, че, освободен от товара, балонът се вдигнал във въздуха и слязъл чак десетима мили по-нататък, при което двамата герои останали здрави и невредими.

Вторият балон претърпя несполука. Полетът му бе лош. Тон се движеше твърде ниско и бе надупчен от куршуми, преди да стигне крепостите. На него били Хърфорд и Гинис и те станали на пух и прах, както и полето, на което паднали. Биденбах бил в отчаяние – ние чухме всичко това после – и се качил на третия балон сам. Той също летя ниско, но има късмет, защото противникът не успя да пробие сериозно балона му. Сякаш го виждам сега от високия покрив на сградата: тази надута торба, носеща се във въздуха, и човека, хванал се под нея като мъничка точица. Не виждах крепостта, но другите, които бяха на покрива заедно с мене, казаха, че бил точно над нея. Не видях и експедита, когато тон го пусна. Но видях балонът внезапно да се изкачва рязко нагоре. Доста време след това огромният стълб от експлозията се издигна във въздуха, а сетне, на свой ред, се чу и трясъкът. Биденбах, благият Биденбах разруши крепост. Още два балона излетяха едновременно. Единият стана на парчета във въздуха от експлодирането на експедита, а сътресението от него спуска втория, който падна право върху оцелялата крепост. Подобро от това не можеше и да се измисли, макар че двама наши другари го платиха с живота си.

Но да се върнем към хората от бездната. Моите преживелици са

свързани само с тях. Те вилнееха, колежа, рушеха навред в центъра на града и също бяха избивани, но нито веднъж не сполучиха да стигнат до града на олигарсите в западния край. Олигарсите се бяха защитили добре. Каквито разрушения и да се вършеха в сърцето на града, те и техните жени и деца трябваше да останат незасегнати. Разправят ми, че децата им играели в парковете през тези страхотни дни и че любимата им игра била да подражават на родителите си в потъпкването на пролетариата. Но задачата на наемниците – да се справят с хората от бездната и същевременно да се сражават с нашите другари – се оказа не много лесна. Чикаго остана верен на традициите си и при все че бе унищожено цяло поколение революционери, то от своя страна донесе смъртта почти на цяло поколение врагове. Разбира се, Желязната пета запази цифрите в тайна, но дори според много умерена преценка избити са били не помалко от сто и тридесет хиляди наемници. Обаче другарите ни нямаха възможност да направят нищо. Вместо цялата страна да се вдигне задружно на въстание, те бяха съвсем сами и олигархията, ако станеше нужда, можеше да насочи срещу тях цялата си мощ. И наистина час след час, ден след ден, с безбройни ешелони тя хвърляше стотици хиляди наемници срещу Чикаго.

А хората от бездната бяха толкова много! Като им омръзна да избиват, войниците започнаха голяма операция за събиране на множеството, крайната цел на която бе да вкарат уличните тълпи като добитък в езерото Мичиган. Гартуейт и аз бяхме срещнали младия офицер тъкмо в началото на тази операция. Но операцията всъщност пропадна благодарение на великолепната работа, свършена от другарите ни. Вместо огромното множество, което се бяха надявали да съберат, наемниците сполучиха да вкарат в езерото едва четиридесет хиляди нещастници. Колко пъти, когато някоя тълпа от сганта попаднеше в капана и те я подкарваха по улиците, водещи към водата, другарите предприемаха диверсия и тълпата се измъкваше през дупката, образувала се в обхваналата я мрежа.

Гартуейт и аз видяхме точно такова нещо малко след като срещнахме младия офицер. Тълпата, в която бяхме и ние и която бе принудена да отстъпи, не можеше да се измъкне на юг и на изток, спряна от силни войскове части. Частите, между които бяхме попаднали ние, я бяха задържали на запад. Единственият свободен път беше на север, и тълпата се устреми на север, към езерото, гонена от изток, запад и юг от картечния огън и автоматите. Дали сганта разбра, че я карат към езерото, или това бе просто сляпо гърчене на чудовището, не зная, във всеки случай

тълпата сви в пресечка, водеща на запад, сви по следващата улица и пое обратно по стъпките си, на юг, към огромното гето.

Гартуейт и аз в това време се мъчехме да си пробием път на запад, за да се измъкнем от района на уличните сражения, и се намерихме отново в самия им кипеж. Когато завихме зад ъгъла, видяхме ревящата сган да идва насреща ни. Гартуейт ме хвана за ръка и тъкмо се впуснахме да бягаме, когато той ме дръпна обратно, пред самите колела на петшест бойни автомобили, въоръжени с картечници, носещи се към това място. Зад тях се зададоха войници с автоматични пушки. Докато заемат позицията, сганта се нахвърли отгоре им и изглеждаше като че ли те ще бъдат разбити, преди да могат да влязат в сражение.

Тук-там по някой войник гръмваше с пушката си, но този разсеян огън не беше достатъчен да спре тълпата. Тя прииждаше с яростен зверски рев. Картечниците като че не можеха да открият огън. Автомобилите, на които бяха монтирани, преграждаха улицата и принуждаваха войниците да си търсят позиции между тях и на тротоарите. Пристигаха все нови и нови войници и ние не можехме да се проврем през тази гмеж. Гартуейт ме държеше за ръка и двамата стояхме, притиснати до фасадата на някаква сграда.

Тълпата беше не по-далече от двадесет и пет стъпки, когато картечниците започнаха стрелба: пред тази смъртоносна огнена преграда нищо не можеше да остане живо. Тълпата прииждаше, но не можеше да напредне. Тя се трупаше на куп, на могила, в огромен и растящ вал от мъртви и умиращи. Задните напиреха напред и колоната, широка от бордюр до бордюр, се сбиваше все повече. Ранените, мъже и жени, изригвани през върха на този страшен вал, се прекатурваха, гърчейки се, по отсamtаната му страна и се блъскаха под автомобилите и в краката на войниците. Войниците доубиваха с щикове мъчещите се нещастници, макар че видях едного, който успя да се изправи и впи зъби в гърлото на един войник. Двамата заедно – войникът и робът – изчезнаха в общия въртоп.

Стрелбата секна. Работата бе свършена. Тълпата беше спряна в бесния ѝ стремеж да скъса преградата. Дадох заповед да се освободят колелата на бойните коли. Те не можеха да минат през този вал от трупове и намерението бе да ги прекарат през пресечката. И когато войниците измъкваха труповете изпод колелата, се случило нещо неочаквано. Как станало то, научихме после. Някъде към другия ъгъл стотина наши другари държели в ръцете си едно здание. По покриви и през сгради те си пробили път, докато се озовали над струпалите се войници. Тогава започнало контраклането.

Внезапно градушка от бомби се изсипа от покрива на сградата. Автомобилите бяха разбити на парчета, наред с много войници. Ние, останалите живи, се втурнахме назад в лудо бягство. На половин път преди пресечката по нас откряха огън от друго здание. Както войниците бяха настлали улицата с избити роби така сега на свой ред, те настлаха улицата със своите трупове. Гартуейт и аз оцеляхме по чудо. Както преди, ние потърсихме убежище в един вход. Но този път Гартуейт нямаше намерение да се остави да го хванат. Щом пукотът на бомбите замря, той започна да надзърта навън.

– Тълпата се връща! – извика ми той. – Трябва да се махнем оттука!

Ние побягнахме ръка за ръка по окървавения паваж и като се спъвахме и подхлъзвахме, стигнахме до ъгъла. В пресечката още се виждаха няколко бягащи войници. Никой не ги закачаше. Пътят бе свободен. Тогав се спряхме за миг и погледнахме назад. Тълпата бавно се приближаваше – въоръжаваше се с пушките на убитите и довършваше ранените. Видяхме края на младия офицер, който ни беше спасил. С мъка повдигнал се на лакът, той стреляше с автоматичния си пистолет.

– Свършиха се надеждите ми за повишение – изсмя се Гартуейт, когато една жена се спусна към ранения, размахала месарски сатър. – Елате. Това е обратната посока, но все някак ще се измъкнем.

И ние се втурнахме на изток по тихите улици, готови за някакво нападение на всяка пресечка. На юг в небето се издигаха пламъци на чудовищен пожар и ние разбрахме, че гори огромното гето. В този миг аз се свлякох на тротоара. Бях капнала и не можех да вървя повече. Ръцете и краката ми бяха натъртени, целите изранени и ме боляха; въпреки това не можах да не се усмихна на Гартуейт, който си свиваше цигара и казваше:

– Зная, че забърках страшна каша, вместо да ви спася, но не мога нищичко да проумея в цялото това положение. Всичкото е една каша. Всеки път, когато се опитваме да избягаме, нещо се случва и трябва да се върнем. Ние сме само на две-три пресечки от мястото, където ви измъкнах от онзи вход. Приятели и врагове, всички са се смесили. Хаос! Човек не знае кой се крие в тези проклетни сгради. Опитай се да разбереш и току-виж ти пуснали някоя бомба на главата. Опитай се да си вървиш тихо и мирно по пътя – ще налетиш на някоя тълпа и ще те убият с картучница, а може и да срещнеш наемници и собствените ти другари да те убият от някой покрив. Отгоре на всичко тълпата също може да те пречука.

Гартуейт тъжно поклати глава, запали цигарата и седна до мене.

– И съм толкова гладен – добави той, – че бих могъл да ям и павета.

След миг другарят ми беше пак на крака, изтича на улицата и изкърти едно паве. Сетне се върна с камъка и разби витрината на магазина зад нас.

– Приземен етаж и за нищо не става – обясняваше ми той, докато ми помагаше да се провря през дупката, която беше направил, – но това е най-хубавото, което можем да сторим. Вие си дремнете, пък аз ще поразузна. В края на краищата ще довърша спасяването ви, но ми трябва време, време, много време... и нещо за ядене.

Магазинът, в който се озовахме, излезе за сарашки стоки и Гартуейт ми направи легло от конски чулове в канцеларията в самото дъно. При жалкото ми състояние започваше да ме мъчи и ужасно главоболие и аз безкрайно се зарадвах, че ще мога да затворя очи и да се опитам да поспя.

– Аз ще се върна – каза Гартуейт на раздяла. – Не вярвам да намеря автомобил, но положително ще донеса поне малко храна.

И след това го Видях чак подир три години. Вместо да се върне при мен, той бил отнесен в болница, прострелян с един куршум през белите дробове и с друг – през месестата част на врата.

XXIV. КОШМАР

Не бях склопила очи предишната нощ във влака „Двадесети век“, а като се добави към това и изтощението ми, ще разберете защо веднага заспах дълбоко. Когато се събудих за първи път, бе нощ. Гартуейт не се беше върнал. Бях изгубила часовника си и нямах представа за времето. Както лежах със затворени очи, чувах същия приглушен тътен на далечни взривове. Пъкълът продължаваше да вилнее. Промъкнах се предпазливо до витрината през магазина. Отразяваните от небето огромни пожарища правеха улицата почти толкова светла, колкото денем. Човек би могъл спокойно да чете и най-дребния шрифт. На няколко пресечки от мен се чуваше пукот на малки ръчни бомби и къркорене на картечници, а някъде отдалече долетя дълга поредица тежки взривове. Промъкнах се обратно при конските си чулове и отново заспах.

Когато се събудих втори път, при мен се процеждаше бледа жълта светлина. Беше зората на втория ден. Промъкнах се до витрината на магазина. Покров от дим, прорязан от зловещи отблясъци, застилаше небето. По отсрещната страна на улицата се тътреше окаян роб. Едната си длан притискаше здраво до тялото, а подире си оставяше кървава диря. Очите му шареха на всички страни и бяха изпълнени с подозрение и ужас. Веднъж погледна право към мен – на лицето му беше изписан безкрайният ням патос на ранен и подгонен звяр. Той ме видя, но между нас нямаше родствено чувство, а от негова страна поне никакво съчувствие и разбиране, защото той видимо се сви и се помъкна напред. Нямаше от кого да очаква помощ в целия божи свят. Той бе безправен роб в големия лов на роби, устройван от господарите. Единственото, на което можеше да се надява, единственото, което търсеше, бе някоя дупка, където да се вмъкне и скрие като някой звяр. Рязкото звънтене на минаваща край ъгъла линейка го сепна. Линейките не бяха за хора като него. С болезнен стон той се скри в един вход. След миг се появи пак и безнадежно закрета напред.

Върнах се при моите чували и почаках Гартуейт още час. Главоболието не ми беше минало. Напротив, засилваше се. Единствено с усилие на волята можех да отворя очи и да гледам околните предмети. Но отвръщането им и гледането бяха придружени с непоносима болка. А и главата ми страшно туптеше. Останала без сили, със залитане излязох през счупената витрина и се запътих по улицата, за да избягам инстинктивно

и пипнешком, от страхотната кланица. След това заживях в кошмар. Спомените за случилото се в последвалите часове са спомени, каквито човек би запазил само от кошмар. Много събития са се запечатали рязко в мозъка ми, но между тези задържали се незаличими картини има промеждутъци на безсъзнание. Какво е ставало през тези промеждутъци, не зная и никога не ще узная.

Спомням си как се препънах на ъгъла в краката на някакъв човек. Това бе клетият подгонен нещастник, когото видях да се тътри край скривалището ми. Колко отчетливо си спомням клетите му жалки, възлести ръце, както лежеше там на паважа – те приличаха повече на копита и хищни нокти, отколкото на ръце, целите разкривени и обезформени от тежкия труд през целия му живот, с мазолеста, може би половин инч дебела кожа по дланите. И когато се изправих да продължа пътя си, надзърнах в лицето на това същество и видях, че е живо, защото очите, в които още мъждукаше съзнание, гледаха и ме виждаха.

След това настъпи блажена забрава. Не разбирах нищо, не виждах нищо и само кретах напред, за да търся безопасност. Следващото кошмарно видение беше безмълвна улица на мъртвци. Озовах се на нея неочаквано, както странник в полята се озовава пред шуртящ поток. Само че този поток, в който се вирах, не шуртеше. Той беше скован от смъртта. От единия край на паважа до другия, покрил тротоарите, той се ширеше там, прострял се почти съвсем равно, само тук-там с някоя купчина или могила от трупове, нарушаващи гладката повърхност. Горките измъчени хора от бездната, подгонени роби – те лежеха тук като зайци в Калифорния след някоя хайка¹²⁰. Погледнах нагоре и надолу по улицата. Никакво движение, никакъв звук. Смълчаните сгради наблюдаваха това зрелище с многобройните си прозорци. И веднъж, само веднъж, видях една ръка да се движи в този мъртвешки поток. Кълна се, че я видях да се движи с чудноватия гърч на предсмъртна мъка, а след нея се надигна глава, цялата окървавена и неизказано ужасна, която нещо ми изломоти, а след това се отпусна отново и не се помръдна повече.

Спомням си друга улица с безмълвни сгради от двете страни и страхът, който ми върна съзнанието, когато отново видях хората от бездната, но този път в поток, който течеше и се приближаваше. И после

---

120. В онези дни земята била тъй рядко населена, че дивите животни често се превръщали в напаст. В Калифорния съществували обичайни хапки на зайци. В уречен ден всички земеделци от дадена местност се събирали и минавали през полята в стесняващи се вериги, като подгонвали десетки хиляди зайци към предварително заградено място, където мъже и младежи ги избивали с тояги.

съзнах, че няма от какво да се страхувам. Потокът се движеше бавно и от него се надигаха стонове и ридания, проклетия, старческо дърдорене, истерия и безумие, защото това бяха най-младите и най-старите, немощните и болните, безпомощните и отчаялите се – всичките човешки останки на гетото. Опожаряването на голямото гето в южната част на града ги беше подкарало към пъкъла на уличните боеве, но накъде отиваха и какво стана с тях, не знаех и никога не узнах¹²¹.

Смътно си спомням как счупих една витрина и се крих в някакъв магазин, за да се спася от улична тълпа, преследвана от войници. И една бомба избухна до мене веднъж в някаква тиха улица, където, колкото да гледах нагоре и надолу, не можах да видя човешко същество. Но следващото ми ярко възпоминание започва с изгърмяването на пушка и как внезапно осъзнах, че в мен се цели войник от автомобил. Куршумът не ме уличи и в следния миг аз виках паролата и правех условните знаци. Споменът ми за пътуването с автомобила е много неясен, макар че това пътуване на свой ред се прекъсва от една много жива картина. Изстрелът на войника, седящ до мене, ме накара да отворя очи и аз видях Джордж Милфорд, когото познавах от дните на Пел стрийт, да се свлича бавно на тротоара. Още докато се свличаше, войникът гръмна отново и Милфорд се преви одве, след това стремително се изправи и се просна на земята. Войникът се изсмя, а автомобилът полетя напред.

Следващото нещо, което си спомням, е, че ме събуди от дълбок сън някакъв човек, който крачеше нагоре-надолу до самата мен. Лицето му бе измъчено и напрегнато, пот се стичаше от носа и от челюстите му. Той притискаше плътно до гърдите едната си ръка с другата и кръв капеше на пода при всяка негова крачка. Беше с униформата на наемник. Отвън, сякаш през дебели стени, долиташе глух тътен на избухващи бомби. Бях в някаква сграда, водеща двубой с друга.

Влезе лекар да превърже ранения войник и аз научих, че е два часът след пладне. Главоболието все още ме измъчваше и лекарят се откъсна от работата си колкото да ми даде силно лекарство, което да успокои сърцето и да облекчи страданието ми. Заспах отново и следващото нещо, което си спомням, е, че съм на покрива на зданието. Сражението около нас бе стихнало и аз наблюдавах нападението на балоните срещу крепостите. Някой ме беше прегърнал с една ръка и аз се притисках към

---

121. Дълго време беше спорен въпросът дали опожаряването на гетото в южната част на града е било случайно или е било извършено от наемниците; обаче сега се знае с положителност, че гетото е било подпалено от наемниците по заповед от техните началници.

него. За мене беше нещо съвсем естествено, че това е Ърнест, и изведнъж осъзнах, че се чудя как е могъл така лошо да си опърли косата и веждите.

По най-невероятна случайност бяхме се намерили с него в този ужасен град. Той никак не беше подозирал, че съм могла да напусна Ню Йорк, и когато минавал през стаята, където съм спала, не можел отначало да повярва, че това съм аз. От Чикагската комуна не видях почти нищо повече. След като наблюдавахме нападението с балони, Ърнест ме заведе долу, във вътрешността на сградата, където проспах следобеда и нощта. Третия ден прекарахме в сградата, а на четвъртия, когато Ърнест получи от властите разрешение и автомобил, напуснахме Чикаго.

Главоболието ми беше минало, но бях много уморена и телом, и духом. Облегната на Ърнест, лежах в автомобила и с безучастен поглед наблюдавах как войниците се мъчат да изведат колата вън от града. Сраженията все още продължаваха, но само на отделни места. Тук-там цели райони бяха още в ръцете на нашите другари, но тези райони бяха обкръжени и пазени от големи войсковы поделения. По този начин другарите ни бяха задържани в стотина изолирани капана, докато действията за капитулацията им продължаваха. А капитулацията значеше смърт, защото не се даваше никаква пощада, затова те се биеха геройски до сетния човек¹²².

Всякога, когато се приближавахме към подобно място, охраната ни връщаше и прашаше по обиколен път. Веднъж единственото място за преминаване край две силни позиции на нашите другари представляваше опожареният участък между тях. От двете страни до нас долиташе пукотът и тътенът на войната, докато автомобилът си пробиваше път сред пушещи развалини и клатещи се стени. Често улиците бяха задръстени с планини от съсипни, които ни принуждаваха да заобикаляме. Бяхме в лабиринт от разрушения и напредвахме бавно.

Кланиците (гетото, заводът и всичко друго) бяха куп тлеещи останки. Далече вдясно огромен облак дим затъмняваше небето. Градчето Пулман – каза ни войникът шофьор, – или онова, което е било Пулман,

---

122. Голям брой здания издържали повече от седмица, а едно се държало единадесет дена. Всяка сграда трябвало да се шурмува като укрепление и наемниците си пробивали път нагоре етаж по етаж. Това били жестоки сражения. Никой нито искал, нито давал пощада и воюващите революционери имали предимството да бъдат отгоре. Макар революционерите да били избити, загубите не били едностранни. Гордият чикагски пролетариат останал верен на старата си слава. Защото колкото негови бойци падали убити, толкова врагове убивал и той.

защото то било напълно унищожено. Той ходил там със заповеди на третия ден следобед. Едни от най-тежките сражения се водили там – каза той – и много от улиците станали непроходими от купищата трупове.

След един завой около разнебитените стени на някаква сграда в района на кланиците автомобилът се натъкна на вал от трупове. Той досущ приличаше на вълна, надигнала се от морето. Беше ни съвсем ясно какво се е случило. Когато тълпата се устремила край пресечката, тя била покосена под прав ъгъл и с бръснещ огън от картечници, поставени в напречната улица. Но беда бе сполетяла и войниците. Някаква случайна бомба трябва да беше експлодирала сред тях, защото сганта, задържана, докато нейните мъртъвци и умиращи образували този вал, беше го изкачила и хвърлила напред своята пяна от живи, сражаващи се роби. Войници и роби лежаха едни до други, разпокъсани и осакатени, около и по останките от автомобилите и оръжието.

Ърнест скоочи от колата. Две познати рамене под памучна риза и познат кръг от бели коси бе привлякъл погледа му. Аз не го гледах и едва когато пак – седна до мене и автомобилът се понесе напред, той каза:

– Това беше епископ Морхаус.

Скоро се озовахме сред зелени поля и аз хвърлих последен поглед назад към забуленото с пушечи небе. Долетя глух тътен на взрив – едва доловим и далечен. След това захлупих лице на гърдите на Ърнест и тихичко зарихах, защото делото беше изгубено. Ръката, с която ме прегръщаше Ърнест, красноречиво разкриваше любовта му.

– За този път загубено, скъпа – каза той, – и не завинаги. Ние извлякохме поука. Утре делото ще възкръсне отново, обогатено с опит и дисциплина.

Автомобилът спря на железопътна гара. Тука щяхме да вземем влака за Ню Йорк. Докато чакахме на перона, три влака изтрополиха край нас, отиващи на запад, в Чикаго. Бяха претъпкани с дрипави общи работници, хора от бездната.

– Наряди от роби за възстановяването на Чикаго – каза Ърнест. – Нали знаеш, чикагските роби са всички избити.

XXV. ТЕРОРИСТИТЕ

Чак след като Ърнест и аз се върнахме в Ню Йорк и минаха много седмици, можахме напълно да разберем огромните размери на нещастиято, сполетяло делото. Времената бяха жестоки и кръвопролитни. На много места, пръснати из страната, се бяха развихрили въстания на роби и кланета. Списъкът на мъчениците страхотно нарасна. Навсякъде се извършваха безброй екзекуции. Планините и пустотите бяха пълни с нелегални и бегълци, безмилостно преследвани. Нашите убежища се претърпаха с другари, за чиито глави имаше обявени награди. По донесения от шпионите на Желязната пета, десетки убежища бяха разгромени от войниците.

Много другари се обезсърчиха и започнаха да си отмъщават с терористични действия. Крушението на надеждите им ги обезвери и отчая. Възникна множество независими от нас терористични организации, които ни причиняваха доста грижи¹²³. Тези заблудени хора жертвуваха безразсъдно своя живот, често объркваха нашите планове и забавяха организирането ни.

А Желязната пета превъзможваше всичко това, безстрашна и непредпазлива, разчепкваше цялата тъкан на обществения строй, за да открие наши другари революционери, пресяваше наемниците, работническите касти и всичките си тайни служби, наказваше без милост и без пристрастие, понасяше мълчаливо всички ответни удари на отплата и

---

123. Летописите на тази краткотрайна ера на отчаянието представляват кърваво четиво. Отмъщението било ръководна подбуда, а членовете на терористичните организации не държали на своя живот и нямали надежди за бъдещето. „Данитите“, взели името си от ангелите на отмъщението в мормонската митология, се появили в планините на Големия запад и се разпространили по цялото тихоокеанско крайбрежие от Панама до Аляска. „Валкириите“ били жени. Те били най-страшни от всички. За членки могли да бъдат избирани само онези, които имали близки, убити от олигархията. Обвинявали ги в това, че измъчвали пленниците си до смърт. Друга прочута женска организация била „Вдовиците от войната“. Сродна с „Валкириите“ била организацията на „Берсеркерите“. За тези мъже собственият живот нямал никаква стойност и именно те унищожили огромни наемнически град Белона заедно с населението – повече от сто хиляди души. „Бедламитите“ и „Хелдамитите“ били организации – близници на робите, а една нова религиозна секта, която не просъществувала дълго, се наричала „Гняв божи“. Между другите само за да покажем своеобразието и безкрайната преданост на поставената цел, може да се споменат още: „Кървящите сърца“, „Синовете на утрито“, „Зорниците“, „Фламинго“, „Тройните тригълници“, „Грите черти“, „Рубонниците“, „Отмъстителите“, „Команчите“ и „Еребузитите“.

запълваше празнините в бойните си редици веднага, щом се появеха. А успоредно с това Ърнест и другите водачи усилено работеха за прегрупиране на силите на революционното движение. Огромните размери на тази задача стават ясни, когато се...¹²⁴

КРАЙ

---

124. Това е краят на ръкописа. Той се прекъсва неочаквано, по средата на изречението. Вероятно Ейвис Евърхард била предупредена за идването на наемници, понеже е имала време благополучно да скрие ръкописа, преди да избяга или да бъде заловена. Жалко, че не е доживяла да довърши повествованието си, защото тогава без съмнение щеше да се изясни тайната, която вече седем столетия забулва екзекуцията на Ърнест Евърхард.

© 1970 Сидер Флорин, превод от английски

Jack London
The Iron Heel, 1908

Сканиране и разпознаване: sir_Ivanhoe, 24 май 2007 г.
Последна редакция: NomaD, 25 май 2008 г.

Публикация
Профиздат, 1970
Превод от английски: Сидер Флорин

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/7956>]